

10-72
K. DZIŅLEJA

ANDREJS UPITS

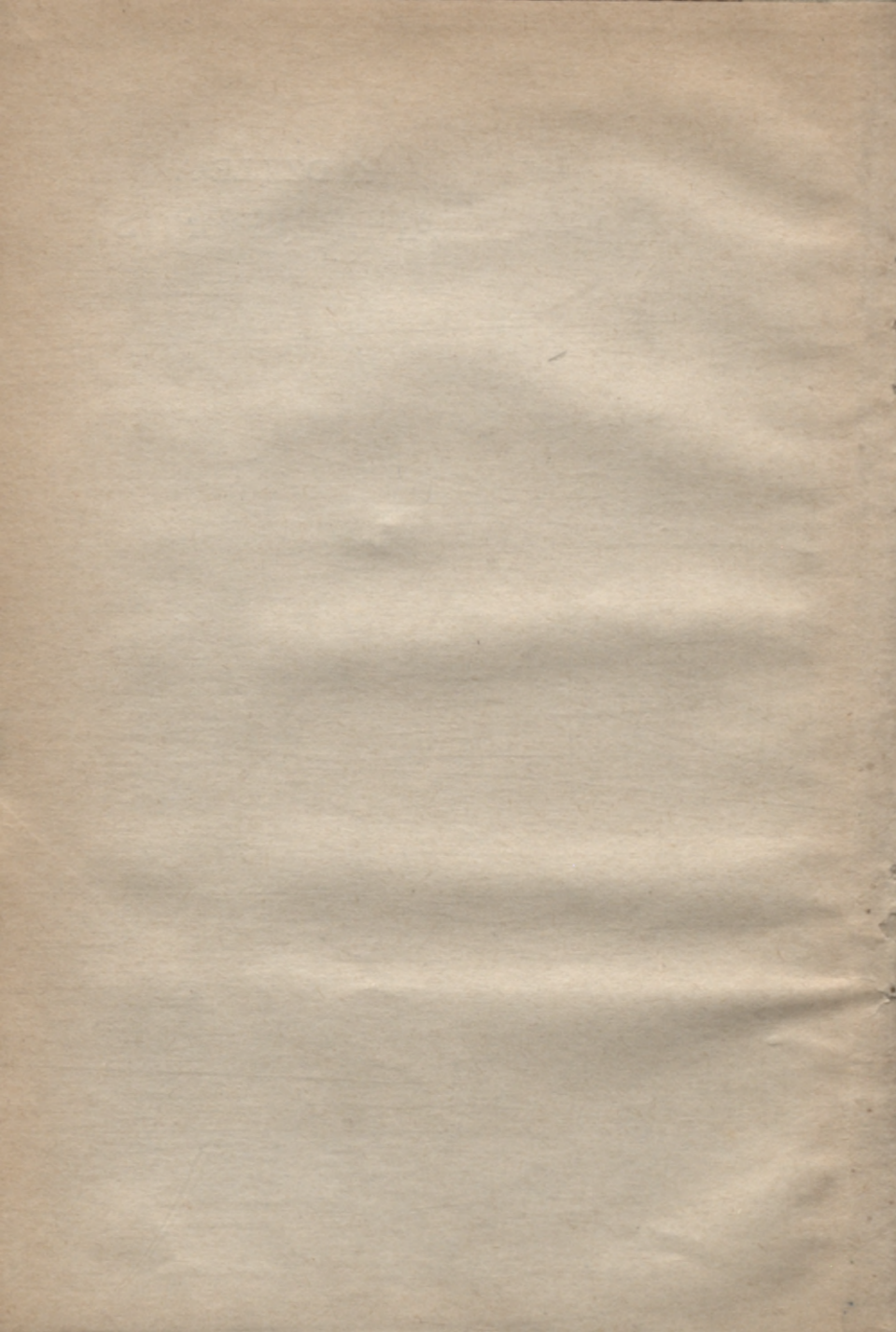
BIOGRAFISKI-KRITISKS APCEREJUMS

RĪGĀ, 1923.

„KULTURAS BALSS“ IZDEVUMS

K. DZILĻEJA
ANDREJS UPITS

Andrews Upsitt —————

B
810.09

B

K. Džīleja

Andrejs Upits

Biografiski - kritisks apcerejums

Rigā, 1923
„Kulturas Balss“ izdevums

ПРОВЕРЕНО
1949 F.

Kara Ministrijas Tipogrāfija,
Rīgā, Citadelē, Muižas eelā 1.

a

Latv. PSR Valsts Bibliotēka

51-21742

9. lpp. l.p.

60

56/

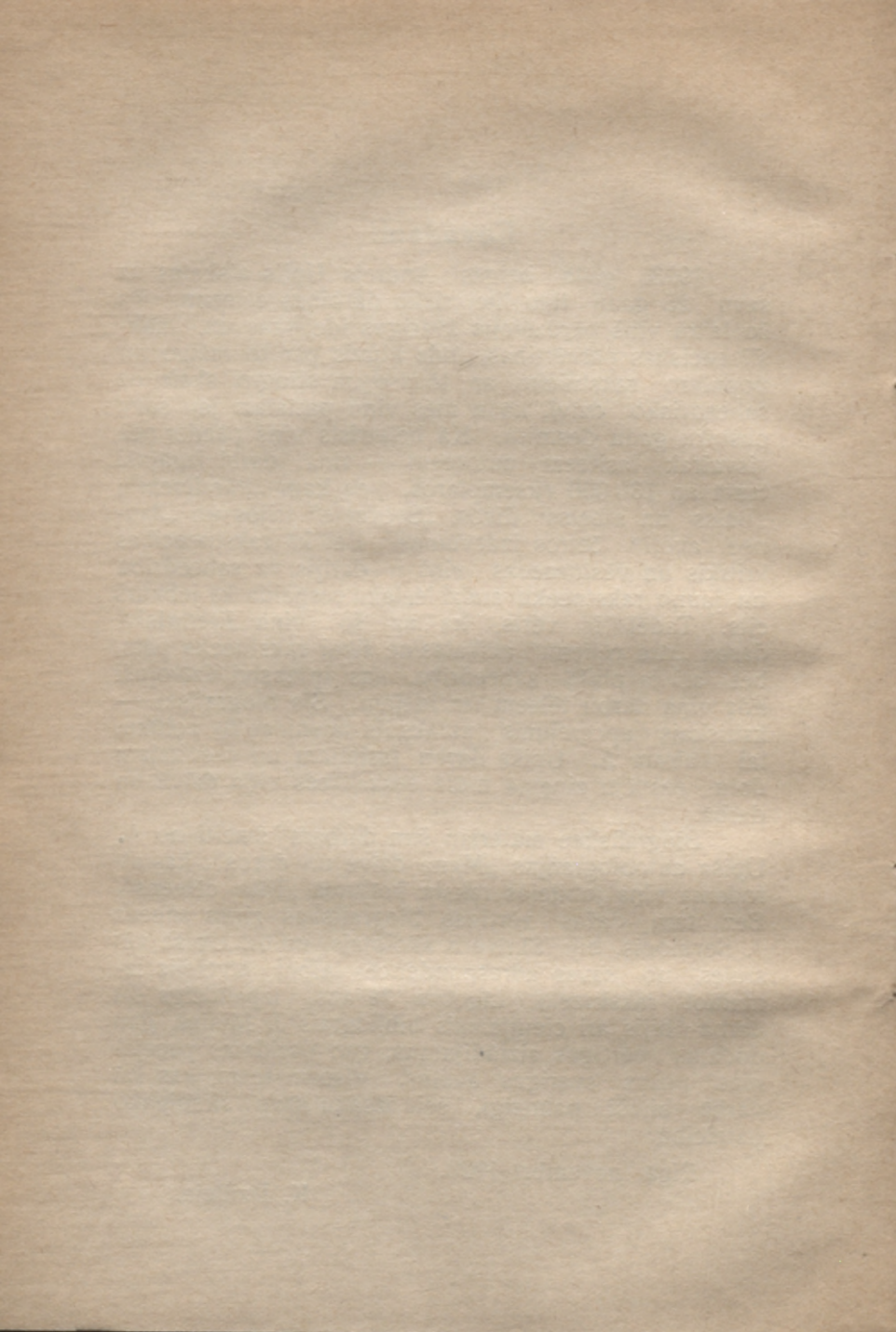
Eevadam.

1923. gada beigās Andrejs Upits atskatas uz savu 25 gadu ilgo literārisko darbības cēleenu. Pa šo laiku viņš pārdzīvojis svarīgus idejiskas un mākslineciskas pārvērtības, līdz kļuvis par to ražīgo un populāro rakstnieku, ar to aso un stiugro skatu uz sabiedrisko dzīvi, kādu mēs viņu pazīstam jau savu pusotru gadu desmitu. Kā beletrists viņš peeder pee visvairak lasiteem autoreem — viņa darbi izgājuši tautā ap 130.000 eksemplāros, pee kam „Pārcilveki“, „Balss un atbalss“ divos, „Seeveete“ trijos un „Jau-nee avoti“ četros izdevumos. Bet kā rakstneecības kritiķis un vēsturneeks viņš ir darijis uz sabēdribu un jauno rakstneeku audzi leelaku eespaidu kā jebkurš cits. Tadēļ ir vērts, ka uz šo viņa literāriskā darba „rīta cēlienu“ atskatas ne tikai rakstneeks pats, bet arī ta plašā sabēdriba, kas intensīvi dzīvojuši līdz viņa darbu tēleem un idejam. Šis biogrāfiski — kritiskais apcerejums uzrakstīts taisni ar to nolūku, lai katram A. Upiša darbu lasitajam un ceenitajam dotu eespēju zināmā mērā eeskatitees viņa dzīvē un darbā.

Biogrāfiskee materiali šim darbam smelti no A. Upiša autobiogrāfijas „Mana dzīve un darbs“, kas atrodama viņa jubilejas rakstu krājumā „Rīta cēleens“. Bez tam dažas vērtīgas biogrāfiskas ziņas sneedz J. Sermonis, bij. Skrīveru skolotajs, un A. Upiša vēstules no savas korespondences laipni atvēlejis izmantot rakstneeks Līgotņū Jēkabs. Izpalīdzīgs šai darbā bijis arī cienījamais bibliogrāfs J. Misiņš, gan dodams vērtīgus aizrādījumus, gan daridams peeejamus cažus svarīgus avotus. Viseem teem, kas šai darbā bijuši palīdzīgi, šeit izsaku savu sirsnigako pateicību.

Rīgā, novembrī 1923.

K. Dziļleja.

Andrejs Upits

Biografiski - kritisks apcerejums

I. Dzīve.

1. Bērnība.

Andrejs Upits dzimis 1877. g. 5. dec. (j. st.) Skrīveru Kalniņos kā savu vecaku otrais dēls. Viņa tēvs Mārtiņš bijis toreiz veens no abeem rentneekeem minētās mājās, un tēva toreizejo dzīvi A. Upits pats raksturo tā:*) „Toreiz viņam peedereja neleels sirms zirgelis, kuru vēl drusku atceros, pāris govju un daži sīkaki lopi. Abeem rentneekeem bij jadzīvo kalpu galā, veenā istabā, javāra uz veenas plīts un vispāri augu deenu jasaduras veenam ar otru. Saprotama leeta, ka tādos apstākļos, tāpat leelajeem, ka bērneem, iznāca bežas sadursmes(**). Tēvs bijis ārkārtīgi labsirdīgs un peekāpīgs katrā veetā. Aiz savas bezmērigās labsirdības un veeglā rakstura, viņš pee radīneekeem par rentneeku dzīvodams, vairak nostrādajis saimneeku radīneeku talkās, nekā pats uz savas zemes. Ari eedzert viņš mīlejis bieži, kadēļ rentneeku ģimenei trūkums bijis pastāvīgs veesis: „Dzīvojām pa leelakai daļai pusbadā. . . Māte bij slavena vērpeja, au-deja un aditaja, bet nebij jau no ka. Tā ari ar drēbēm mums gāja visai bēdīgi(***)). Cik plaši bijuši ģimenes līdzekļi, to rāda šāds gadījums: „Brālis pātaru mācībā bij izkaulejis peecpadsmīt kapeikas, lai pēdeja sestdeenā pirms eesvētīšanas ar draugeem eemēģīnātu pudeli alus. Bet skroderim eevajadzējas pogas jaunšujamam mētelim. Tēvs aizbrauca uz mācitajmuižu un paņēma brālim viņa naudu un līdz ar to pirmo preeku leela cilveka gaitās(****). Māti, vārdā

*) A. Upiša atmiņas citetas šeit un turpmak no biografiskā atmiņu un domu uzzīmējuma „Mana dzīve un darbs“ — jubilejas rakstu kr. „Rīta cēleens“

**) „Rīta cēleens“, 11. lpp.

***) Turpat, 16. lpp.

****) Turpat, 16. lpp.

Māri, Upits pats raksturo kā nervozi ātru un ceetu — „pate gan taisnīga, bet ne par ko negribeja peelaist netaisnību pret sevi.“ Bet viņa bijuse leela dzeesmu mīļotāja, un ta viņam eemācijuse daudz tautas dzeesmu, un tā, redzams, devuse arī dēlam savu dzeesmu garu. Un no seeveešēem veenigi mātei viņa bērņibā ir bijuse sava loma.

No pirmās bērņibas laiķeem, tā līdz 6.—7. g. rakstneekam palikušas tikai miglainas atmiņas. „Man visvecākā atmiņa sneedzas tajos laikos, kad vēl staigāju parka bruncišos un pa klēts preekšā sagāsteem linu kūleem kāpeledams eekritu dubļos. Kā miglā palicis gadījums, kad, tēvam un mātei laukā vezumu taisot, biju palīdis mūsu sirmitim zem vēdera, aptaustit melno kārpū kājā un dabuju spēcigu belzeenu. Otrā zīme man vēl šodeen glabajas virs kreisās acs. Ta no tēva dāvinatās taurites, kurai no gultas uzkritis virsū“ Un tad vēl atmiņa glabā šādu ceļojumu: „Biju ar nezin ko saslīmis. Māte mani klēpī nesa pee daktera. Tas lēja no pudeles glazē vaj otradi un deva man dzert kaut ko, kas smeķēja pēc negaršīga ūdens. Atpakaļceļojumā, kurā mūs pavadija vēl kāda pazīstama seeva, viņas abas ar māti svešā upes līcī noķēra zemes vēzīti. Tas ņipri rāpoja pa preekšautu un izskatījās visai reebigs“*).

Šīs pirmās atmiņas saistās ar dzīvi „Kalniņos“, kuri atrodas veenā no visskaistākām veetām Skrīveru apkārtnē — augstā apaugušā upes krastā, pee tā saucamā „Braslas tilta“. Otrā pusē netālu tumšais jaunais mežs šalca pavisam citadi, nekā tagad meži šalc. Apmēram versti attālu uz deenvideem steepjas dzelzsceļš, pa kuru garām slīdeja gan brūnu, gan zaļi-zili-dzeltenu vagonu virtenes. Gar dzelzsceļa „atkasas“ malu auga brīnum saldās zemenes. Tikai leelais gājeens turpu bija rets un allaž veen klūmīgs. Tuvejais „būdneeks“ mūs tvarstīja bez žēlastības — laikam gan tapēc, ka izbradajām viņa plāvu. Dzīvošana visvairak bij pa upmali, līcī pee tilta un pa lazdām apaugušo mazo un leelo pakalni, kur vizbu-

*) „Rita cēleens“, 11. lpp.

lites zeedeja, kad lauki vēl bij sneega pilni. Starp abām pakalnēm peekrastē bij cūkaploks ar leelu mežabeli. To kādu rudeni vējš bij nolauzis, un mēs, ar ko kurais, skrējām turpu eevākt aboļus, kuri nu bij peeejami līdz galotnei. Netālu no mājām ceļa malā auga neleels bērziņš. Ta mūsu gaitās būs bijuse eevērojama eezīme, jo atceros viņu tik dzīvi, ka varetu uzgleznot visos sīkumos — ja tikai mācejis. Beežs gājeens mums bij lejā uz pirtiņu, kur dzīvoja daudzbērnīgā, nabadzīgā Zirnišu dzimta. Bet Zirnišu bērneem bij tāda manta, par kuru mēs viņus no sirds apskaudām. Krāsaina bilde, kurā nevarēja veen noskatīties, kā kreevi dūra un kapāja sarkan-cepurainos turkus^{*)}. Saimneeki — attalaki radineeki, kureem bijuši trīs puikas: vecakais veenos gados ar Upiša brāli Martiņu (5 gadus vecaks), bet videjais — veenos gados ar nākošo rakstneeku. Puikas turejušees pa pāram, pee kam mazakee no leelakajeem pārdzīvojuši visas varmacibas.

„Kalniņos“ — saka viņš tālak — mācijos ari lasit. Ta bij veca lūgšanas vaj sprediķu grāmata, noplēstām preekšlapām. Māte vērpā, es sēdeju līdzās uz deļa un ar eesmiņu — kā viņu pee mums sauc — pa rindām bakstidams pūlejos uzminēt, ko viņa no manis vēlas. „Ta svēta lūgšana...“ Tajā veetā ķert manis nevarēja, to es biju pamatīgi eelāgojis. Bet tur, kur bij par kaut kādu pestitāju un apustuļeem, lasišana vairs neveicās. Neattapības gadījumos māte ar dūnkām neskopojās, veena bij pat tik spēcīga, ka novelos no sava ķebļa un man iztrūka poga biksēm, kuras māte bij peešuvuse no saveem zajajeem brunčeeem. Varbūt tapēc vēl tagad man pretīgas visas lūgšanu un sprediķu grāmatas un viņu lasitaji. Vēl mums bij dzeesmu grāmata, tāpat noplēstām preekšlapām, beezeeem, melnu ādu apšūteem koka vākeem un aplauziteem misiņa aķeeem. Tajā man sevišķi patikās mātes mīļākā, beeži dzeedamā dzeesma: „Visur, kur es kāju speru...“ Ta bij tīri fonetiska patīka. Acis aiztaisījis un savā nodabā, es neskaitamas reizes

*) „Rīta cēleens,“ 11. lpp.

vareju atkārtot šo pirmo rindu. Sprakstošee r skaneja tik savadi, saistījās visadās skaņu variācijās un modināja visdivvainākās nojaudas. Rindas saturu es absolūti nesaprātu. Ko nozīmē „visur“, to es vēl labi paaudzis zēns nezināju, bet tapēc ar šo vārdu man saistījās visneespējamākās eedomas, preekštati un veselas fantāzijas gleznas bez jebkādas loģikas un sakara. „Speru“ — to es negrozāmi eedomājos kā speršanu un spārdīšanu, reizēm kustoņu, reizēm cilvēku pasaulei; reizēm pats ņemos prakšē izpildīt šo divaino jēdzeenu. Ari mūsu dzeesmu grāmata man palikuse drūmā peemiņā. Ārkārtīgi reliģiozā māte mūs abus ar brāli stingri tureja pee deeva vārda un pātareem. Jau leeli zēni, mēs ari bez peespeešanas vakaros gultā skaitījām tēva reizi un pantiņus un „metām krustiņu“^(*).

No „Kalniņeem“ vecaki pāreēt dzīvot uz Jaunveģu mājiņu „Meža - Puntužeeem“, atkal pee raudeem. Atkal divas graudneeku dzimtas dzivo veenā istabā, tikai šoreiz katrai sava plīts! „No šis kopdzives — saka A. Upits — atminos tikai mūsu pušelneeku, bārdainu, mūžam saigušu vīru, kurš nekautrejš savu peeaugušo dēlu dauzit kā kādu gana zēnu. Kā šodeen redzu, kā viņš to, gultā eegāzis, žņaudza un kā tas ķerca nelabā balsī, mani ārkārtīgi pārbeededams. Sis jauneklis vēlāk dabuja nelabu galu; ja gluži nemaldos, viņš palika vājprātigs un pakārās. Drusku pārdomadams, es redzu, ka manos literāriskos prātojumos par audzinašanas jautājumeem, par jauno un veco paaudzi u. tml., neapzināti lidzi rosijušees pašas agrākās bērības peeredzejumi un eespaļdi. No Puntužu dzives kā sapņi man vēl paplaiksnaš kaut kādu svētku sestdeenas vakars un mazs apšu puduritis lauka vidū, mikstām dzeltenajām lapām, kur es itkā nazi būtu pazaudejis. Savadi, ka vēl tagad, apsi kaut kur eeraugot, man katrreiz tas puduritis nāk prātā, un lidzi viņam nenosakama veegla jūsma, kuŗai it kā kādreiz pārdzīvota preeka atceres dvēsmo cauri. Vēl savadak, ka es tad katrreiz redzu ari plāni-caur-

^{*)} „Rita cēleens,“ 11. lpp.

spidigu muslina lakatu ar svešadeem koku vaj krūmu zīmejumeem. Un tā, itkā šis lakats man pacēlis fantastiski svešas un tālas zemes nenoteiktu, tikai jaunsmās tveramu ainu. Es nezinu, kas tas par lakatu un kapēc viņš rādas. Vaj es viņu pateesībā maz esmu redzejis?(*).

Pēc gada, vaj diveem Upiši pāreet atkal uz jaunu veetu — pusversti tālak un Jaun-Veģu otro mazmāju, tā sauktajām „Vilku-Dobēm“ — atkal pee saimneeka — radineeka (māju nosaukums cēles no ta, ka agrak tur bijis milzu mežs, kur raktas dobes vilku gūstišanai). Nu Upišiem pašiem bijuse sava istaba, kuru no otra rentneeka istabas šķīruse šķirbaina, prusaku pilna dēļu seena. Gala istabā dzivojuši saimneeka tēvs un māte, kuri apstrādājuši savu zemes gabaliņu, un šee veči raktneekam palikuši dzīva atmiņa. „Vilku-vecis“ — kā mēs viņu saukajām — bij liels un īgns, sabozees un kluss. Bet toteesu runīga un niķīga bij Vilka-vece. Sī leelā un kaulainā vecene ir veena no dzīvakajām figurām manā atmiņu galerijā. Ārkārtīgi veikla intrigante, viņa pārmaiņus dzivoja draugos te ar mums, te ar mūsu pušelnēeem. Viņas pirksts allaž bij klāt pee visām sadursmēm un ķildām(**). Bet viņai ir bijuse arī sava peevilcība — ne tikai ar to, ka „laba“ būdama, nesuse Upišu bērneem izsaldetus mežābolus, bet jo vairak ar brinišķīgo sapņu stāstīšanu un izskaidrošanu: „Gari un sarežģiti bij visi Vilku-vecis sapņi, bet arī apbrīnojami sakarīgi un skaidri. Man bij žēl, ka es nekad neka tiķ gari un skaidri nemāku izsapņot. Ja laika bij vēl pasēdet — un ta Vilku-vecei allaž bij, sevišķi pa zeemas vaka-reem, — tad sekoja kāds pagātnes atmiņu stāsts, kāds traģisks vai jocīgs gadījums no bijušās saimnēces varas un goda deenām, klaušu laiku peedzivojumi, satikšanās ar spokeem un burvjiem, cīņas ar klejojošiem zaldateem, kreevu „izvožīkeem“ vaj laupītajiem, kur visur Vilku-vece bij rikojusēs gan ar misiņa bezmeni, gan ar šauteni, bet allaž izrādijuse nepārspē-

*) „Rita cēleens,“ 12. lpp.

***) Turpat, 13. lpp.

jamu attapibu un droširdibu.“ See Vilka-veces stāsti nepārprotamā kartā devuši nākošajam rakstneekam dzejiskās fantazijas eerosmi, ko viņš pats apleecina: „Tee man bij tee jaukakee briži. Tad es neredzeju ne Vilku-veces leelo seju, ne garo degunu, bet dzivoju līdzī tajā pasaulē, cīnijos līdzī ar zagļeem un sirotajeem zaldateem un, šauteni guļšētas spraugā eespraudis, tirpstošu sirdi sprūdiju vaļā. Ar bēdzejeem rekrušeem slēpos meža seena šķūņos vajari ganampulku noklīdis maldijos kur tālu svešās elkšņas. Spoku un visadu beedekļu nostāsti mani sevišķi uztrauca. Vēl ilgus gadus es nevarēju atkratītees no glupjām bailēm“^(*).

Vēl svarīgāka loma Upiša bērībā peekrituse viņa mātes tēvam, „svētajam Zeltiņam.“ „Tam man jāpateicas neveen par teešeem eespaideem, bet ari par to, ka viņš man devis gandrīz nepārkrāsojamu prototipu vecajam Robežneekam. No sākuma viņš dzivoja par „šņorneeku“ jeb „meža kalpiņu“ pagasta tālakajā stūrī, dzija meža eelokā, Vecajos-Randanos (Krijas „Zee-meļa vēja“). Tad man reizēm bij savas sešas-septiņas verstes jāeet turpu — vaj nu pēc krūzes peena, kad mēs zeemu palikām gluži badā, vaj pēc kādas segas, ko pa zeemsvētkeem uzsegt gultai. Reizēm mēs nobraucām turpu ari ceemos. Tad vecais Zeltiņš lika vecmātei uzsegt palagu galdiņam un atslēdza seenas skapiti. Vispirms no tureenē tika izņemta bibele. Un kad es pee tās biju peerādījis savu lasitprašanu, tad vareju aplūkot vākus, kuru eekšpusē un uz visām baltajām lapām vecais Zeltiņš bij sarakstījis savu un savas dzimtas vēsturi un daždažādus pantiņus. Kad tam bijām pāri, tad sekoja „Skolas maize“ otrā daļa, kuru es driksteju šķirstīt, pirkstus mutē neslapinādams un lasīt elkoņeem neuzguldamees, kamēr leelee ceemojās. Deemžēl laiks pee šīs brīnišķīgās grāmatas aizskrēja pārāk ātri. Neveena cita no tukstošām vēlāk lasītām grāmatām uz mani nav atstājuse tādu eespaidu kā šī ar teiku par Dundagas zaļo jumpravu un tamlīdzigeem nepārspējameem stāsteem.“ Vēlāk ve-

^(*) „Rīta cēleens,“ 13.—14. lpp.

cais Zeltiņš pārnācis dzīvot uz „Vilku-Dobēm“ pēc Upišcem. Viņš bijis lelakais deevvārdneeks visā apkārtnē, svētdeenās stundām ilgi lasījis bibeli vaj sprediķu grāmatu un dzeedajis bezgala garas dzeesmas vajari spēlejis garīgas meldijas uz paša taisīta instrumenta ar veenu stīgu. „Deeva vārds viņam allaž bij mutē, gūlās un cēlās viņš ar lūgšanām un pātareem.“ Ar cilvēkiem viņš sagājees maz, bet totees pēc savas īpatnejas metodes vērojis augu un dzīvneeku valsti, bet sevišķa kaislība tam bijuse uz putneem. No dzeesmām veen viņš pazinis katru putnu, zinājis viņa nākšanas un aizešanas laiku, viņa dzīves veetu un parašas, ligzdas, olu skaitu, krāsas u. t. t. „Svētā Zeltiņa putnu stāsti nebij mazak peevilcīgi par Vilku-veces sapņeem un burlaku pasakām. No teem ari es mantoju to interesi preekš augu un dzīvneeku valsts, kura manī nekad nav atslābuse („Jaunajā dzērvē“ ir kaut kas ari no „svētā Zeltiņa“ dabas zinātnes“*).

Šim Upiša vectēvam (no mātes puses) ir tomēr peemitušas īpašības, ar kurām viņš ari uzskatams par vecā Robežneeka prototipu: „Viņa dzīve aplam nesaskaneja ar izdaudzīnato svētulību un pātareem. Starp citu, visi apkārtnē zināja anekdoti, kā „svētais Zeltiņš“ gājis dēļus zagti no Ķisuma tilta stalažām un nogāzees dziļajā gravā. „Paceļu veenu kājiņu — vaar; paceļu otru kājiņu — vaar; ceļos pats — vaar! Ak, paldees tev, želigais debesu tēvs...!“ Skops un nenoleecīgs viņš bij pārleekam. Savu seevu, maziņu, bezgala lab-sirdīgu un padevīgu veciti, viņš bij tā eebaidījis, ka ta nedrīksteja ne pasmeetees, ne runat, un tomēr saņēma vairak lamu nekā maizes kumosu. Savu veenigo dēlu viņš vēl leelu cilvēku daudzījis vismežonīgākā kartā, un mans tēvs bij pilnīgi pārleecināts, ka tapēc tas iznācis tāds deeva dots cilvēciņš... Nevaredams satīkt ari ar manu māti, viņš aizgāja dzīvot nabagmājā, kur gandrīz pilnīgi akls nomira tepat simts gadu vecumā“**).

Kā pretstatu tam, atmiņas glabā divus gaišus tēlus: tēva svaini Brīviņu, kuram katrs vārds bijis

*) „Rita cēleens“, 14.—15. lpp.

**) Turpat, 15. lpp.

peevelkošas sirsnibas pilns un neaprobežotu uzticību modinošs (rakstneekam allaž mostotees vēlešanās šo diloni mirušo mīļo cilvēku kādreiz parādīt literariskā attēlojumā) un mātes jaunako māsu Lizi, kura bijusē ļoti laba un skaista un arī miruse jaunībā no smadzeņu eekaisuma.

„Vilku-Dobēs“ nākošais rakstneeks uzsācis ganu gaitas. Abu pušelneeku vecakee puikas ganijuši govīs, jaunakee — cūkas. Istā ganu dzīve, protams, sākusēs ar govīm. Ganības bijušas atāugas malā. „Peecas, sešas vasaras no veetas manā dzīvē vārda pilnā ziņā pagājušas šīs brīnišķīgās atāugas ēnā. „Augu deenu mēs ar savu koleģi vaj nu kāpelejām pa kokeem, aizsneegdami šajā arodā eeverojamu virtuozitati, vaj arī no salausteem egļu zareem kūrām dūmaiņus sārtus. Tas brīnišķigākais šajā atāugā bij putnu bagatība. Mums katram bij paziņā pāris desmit perekļu, kureem uzmanīgi sekojām no pirmajeem būves darbeem līdz izvadašanai. Svētā Zeltiņa zooloģiskās zinašanas man stipri palīdzēja orientēties šajā raibajā pasaulē. — Mēs greezām arī koku mizā, sevišķi tam nolūkam eeteicamos baltalkšņos, apsēs un ošos, savus vārdus gadu skaitļus un brīžam arī veselus pantus. Tās Jurģu deenas preekšvakarā, kad mums no „Vilku-Dobēm“ bij jaaizeet, es vēl nokāpu savā atāugā un eegreezu stūra osi: „Par peemiņu.“ Pēc peceem — sešēem gadeem, kad parādos kritušais saimneeks mūsu „purīņu“ bij nolīdis līdz pamatam, es kā par brīnumu redzeju savu osi vēl stāvam. Un, aizgājis turpu, atradu, ka mani raksti ir izauguši sprīža leeli, bet tikpat skaidri lasami kā toreiz. Drīz nozuda arī šīs pēdejs koks līdz ar manu literatūru (sk. dzejoli „Ataudziņa“*). Tepat visu vasaru gani arī tiku tikām bradājuši pa pļavas tērci un mārkeem un no māleem mūrejuši dažādas krāsni, tur arī darīti visadi darbi: pītas vīzes, salmu cepures un grozi. Un kur tad ogošana, sirošana pa pļavām, vaiņageem puķes lasot u. t. t. „Vispārim“, saka A. Upits, „deviņas desmitdaļas manu bērības atmiņu peeder vasarai.“ Zeema ir bijuse visai

*) „Rīta cēleens“, 17. lpp.

neauglīgs un nabadzīgs laiks. Pavasaris un sausee rudenī arī bij gluži patīkami. Bet leetainās rudens deenas un it sevišķi garee vakari palikuši nejaukā atmiņā. „Par visām leetām kāds Māriņas vaj Miķeļa tirgus vakars, kad visi peeaugušee, bij aizbraukuši uz Jaunjelgavu un mēs ar mazo māsu (Annu) divi veen mājās. Visi Vilku-veces spoki un laupitaji bij mani apstājuši, un es no bailēm vaj prātu zaudeju“*). Šee pārdzīvojumi devuši veelu stāstīņam „Eebūveeša dēls“, kas nodrukats „Jaunības Drauga“ Nr. 5, 1902.

No pārejeem darbeem šai laikā — ja nerunā par auklu višanu, pakulu kratišanu un saivu tīšanu, kā arī ecešanu sevišķos gadījumos, — neizdzēšamus eespaidus atstājuse kulšana „Puntužu“ rijā. „Pirmak“, saka A. Upits, „man ta leeta visai intereseja, Tevs, māte un brālis parasti cēlas ap veeneem pēc pusnakts, lai līdz gaismai paspētu izkult un peesērt no jauna. — Atskaitot linu vilkšanu no mārka, kulšana, it sevišķi rijas sēršana, man bij tas grūtākais un reebīgākais darbs — ne velti Robežneeku Jānis „Jaunos avotos“ par to tik daudz domā. Nepanesama rijas tveice pārmaiņus ar vējainu dzestrumu klonā, sveedri, putekļi un akoti, dzeļošas ušņas sagrauzdetā labībā, smagi sagūluši kuļi nojumā, grūti greežamā vētijamā mašina, tad salmu kraušana orē un vešana uz pūni. Labi, ja ar tumsu tikām galā. Tikpat gausa un nepatīkama bij linu maļšana, kura notikās pee saimneeka, „kalnā“. Mans uzdevums tur bij zirga dzišana veenam, atsevišķā nojumē. Reiz vakarā saimneekmeitas man deva izlasīt kādā kalendarī miroņu-spoku stāstu „Nelūgts veesis.“ Un tad visu nakti viņš man nojumē lika drebet; ar meegu kaudamees, es viņu lāgu lāgeem maniju pa zemajām durvīņām eeleenam“**).

Jaunu darbā sūrumu nes tēva lūdums, kuru tas saņēmis no fon Zieversa nocirstajās „Kundravās.“ „Te man bij japalīdz lūdumu dedzināt un tīrīt un arī pa nakti japārgul turpat gruzduma slāpoņā starp degošiem celmeem un plēnaiņi izdegušām zaru gubām.

*) „Rīta cēliens,“ 17. lpp.

***) Turpat, 18. lpp.

See peeredzejumi un pārdzivojumi atteloti daudzos manos darbos („Plūdi“, „Cirtuma“, pa daļai „Jauni avoti“ u. c.). Darbs te bij grūts un netirs, dažreiz jāpārdzīvo leelas mokas aiz dzeramā ūdeņa trūkuma*). (Še eerosinājums atteicīgam slāpju tēlojumam „Zīda tīklā“). Blakus šiem organiski pārdzīvotiem darba dzīves cešpaideem vēl spilgtas atmiņu ainas atstājuse Aizkraukles stikla fabrika, jeb kā to sauķi — „glāzšķūnis.“ „Kā milzīgs melns neradijums, šī ķēmīgā, kūpoša būve rēgojās visam pagastam pāri. Mūsu peļņas braukšanas bij ceēši saistītas ar „glāzšķūni“, tā kā arī man tur beeži iznāca darišanas. Šķūni bij milzīga rinda malkas grauzdejamo, stikla kausejamo un šķorejamo krāšņu, ap kurām zeemas vidū likajās puskaili cilvēki. — Tēvs vaj brālis parasti veda malku no apkārtnes mežeem un beeži veen „brauca ar pudelem.“ Mans pirmais ceļojums uz Rīgu arī iznāca tajā pašā pudeļu kurvī***).

Kad Upiēi „Vilku-Dobēs“ bij nodzivojuēi „lidz pēdejam kreklam“, tee pāreet pee Skrīveru mežkunga Feniksa, kas bijis lāga vīrs un pee kura „M u c e n e e k o s“ pusgraudā nav klājees slikti. Gana gaitas skaistā meža līci, darbi un nedarbi („māju“ un „tīltu“ būvešana, dukurešana un vēžošana upē, klejošana pa pļavām u. t. t., atgādina dzīvi „Vilku-Dobēs“). Pļavas un mežs ir zeemu, ir vasaru zēnu valdzinat valdzina, leek tam nogremdētes dabas krāšņumā un bagatībā. „Pļava allaž ligojās neredzetu puķu raibumā un saneja no bitēm, kuras bij eemājojuēas kādā tuvejā caurā apses stumbeni. Ik acumirkli pāri spurdza putni, un stirnas savā nodabā staigāja stīgai pāri, visa šī meža dzīvības dūkoņa likās kā atskaņas no viņejās, noslēpumainās pagātnes. Stundām ilgi vareju sēdēt pļavas stūrī zem zeedoēas leepas un klausītees čukstoēā šalkā. Paēi tālakee meža kakti mums bij zināmi. — Pa viseem šeem gadeem es tā eedzivojos meža pasaulē, ka tā man likās tā visjaukakā un peevilcīgakā. Vēl pēc divdesmit gadeem, es beeži veen sapņos

*) „Rīta cēleens,“ 18. lpp.

**) Turpat, 19. lpp.

staigaju pa Skrīveru mežiem. Kaut kas no viņiem uz vīseem laikeem palicis manas pasaules izjūtas dziļumā un fantāzijas lidojumos. Pilsētā pa logu kailos mūros lūkodomēes, es beeži veen aizmirstos lapotu mežu un zeedošu, bitēm sanošu, saules apleetu pļavu redzejumos^(*)). Bet blakus šīm skaistajām ganu deenām, šeit nākas peeredzet arī citādas darba deenas. Ja arī seena laikā darbi strādāti ar patiku, tad mazāk jauka bijuse kulšana, kura nu gan notikuse pašu rījā un — ar zirgu kulmašinu. Daudz interesantāka bijuse braukšana pelnās, kurā bijis eespējams ņemt daļību pa skolas brīvlaikeem.

„Dzīve „Muceneekos“ — saka A. Upits — mums bij eekaluse atziņu, ka vācu kungi neprot tā izmantot kā saimneeki-tauteeši. Kad fon Zieverss izsveeda veselu rindu savu rentes saimneeku no mājām un tā saucamajā „mežgale“ eerikoja „Vinterfeldes“ pustumīžu, mēs nekavejamees saligt tur par rentneekeem un pārceltees uz „Baložiem“, kuri pagaidām vēl palika nenojaukti. Bet ļaunākais bij tas, ka „Baložos“ mēs bijām nezinot eekļuvuši jaunā dzimtbūšanā un atrādamees tāli pazīstamā muižkungā, igauņa Reksona (Brensons „Zeemeļa vēja“) kalpībā. Leelākā daļa rentes mums bij jaatstrādā muižas laukos. Jo pretīgāka šī vergošana bij tapēc, ka milzenis-igaunis veenmēr mina uz papēžiem. „Sumpurnis“ bij tas mīlakais epitets, ar kuru viņš paceenāja nogrēkojušos kalpiņus. Kā nu šeit klājas nākošam rakstneekam, kuram kā pusaudzim katrā no skolas brīvā deenā vajadzeja ņemt daļību pašu vaj muižas klaušu darbos? „Fiziski es nebiju no gluži vājajiem,“ saka viņš. „Bet veenmuļam gausam darbam man trūka izturības un sistematiskas norūdišanās. Tulznas delnās plīsa pušu, peegāja netirumeem un radās augoņi. No teem daudzas rētas man vēl palikušas peemiņai. Sevišķi smaga likās dābola un seena pļaušana, preekš tās man, kā saka, laikā nebij tālanta. Savukārt atkal strādādams aizmirstu, ko skolā biju izmācījees, lai gan arī pļavā un laukā ņemu grāmatu līdzi un pa deenvideem pūlejos turpinat skolas

*) „Rita cēleens,“ 24. lpp.

darbu. Vergošana kunga darbā, reebums pret visu to vagarību un izdzīšanu, laikām, bij galvenais eemessls, kapēc arveenu ceešak sāku domāt, kā izkļūt no nepanesamā stāvokļa. Tik veenkaršs un prozaisks impuls bij manai dziņai „tik uz augšu“*).

Bet dzīve „Baložos nav bijuse ari bez savām gaišām pusēm. Atkal — mīļais mežs! Desmit soļu aiz mājām sākās Aizkraukles mežs, tā sauktais „Lemešgals“, kuru A. Upits sauc par veenu no skaistakajeem meža gabaleem, kādus viņš redzejis. „Mežs un it sevišķi abejdārzs man, kam tikai paretam bij laimešjees dabut kādu uzdāvinātu aboli, izlikās kā seno sapņu peepildījums. Atsevišķā istabiņa, kurā mēs ar brāli eeveetojamees, ari bij neatsverams eeguvums. Tur es vareju savā nodabā lasīt, rakstīt, mācītees un fantazēt.“ Un kad sev divas ādas no muguras vilkdami, Upiši „Baložos“ tomēr pamazām eedzivojas un saņem veeni pašī tās uz renti, tad, saka A. Upits, — „es vareju sākt domāt ari par to, kā kaut ko pamatīgāk izmācītees un ko sasneegt“**).

Tā nākošā rakstneeka bērniņa paeēt zem smaga darba sloga, kuru viņš tomēr izjutis ne tikai kā dzīves lāstu, bet atradis tajā ari preeka un skaistuma baudu, allaž sajuzdams ap sevi leelās un varenās dabas ainas.

2. Estetiskee eerosinājumi un skola.

Runadams par savu „garīgo attīstību“, A. Upits vispirms min to, ka ganos eedams viņš bijis leels dzeedatajs un ar sekmēm sacentees ar savu „koleģi.“ „No mātes es zināju daudz tautas dzeesmu. Bet svarīgākās bij citas, kuras noklausījos vaj norakstīju no leelajeem puīšeeem: „Antonius veens bārenīts“, „Kugiš Norvilla jeb jūras laupitāju nagos“, „Kad man uz vakti stāvošam“, „Pee alus glāzes sēdeja“ u. tml. Šur vaj tur izlasītam dzejolim bij nozīme tikai tad, ja viņu vareja dzeedat pēc zinamas meldījas. Nezin

*) „Rita cēleens“, 26. lpp.

**) Turpat, 26 lpp.

kapēc par visām labāk man eepatikas, laikām, kādā kalendari atrasta dzeesma, kuru vareja dzeedat uz „Saulit' tecej' tecedama“ meldijas un kuras pirmo pantu vēl šodeen neesmu aizmirsis:

„Aleksanders Ipsilanti
Sagūstīts sež Mukanča,
Sarūsej'šas logu dzelzis
Barga vētra raustija.“

Dzeedašanai allaž rāpos kādā augstaka kokā un tad centos pārkleegt savu koleģi, kurš, tāpat kā es, sēdeja savā. Vēlāk man kādu laiku uznāca „gleznošanas“ teeksme. Uz kāda papīra gabaliņa vaj skaidas es pūlejos uzzīmet kaut ko un tad izkrāsot ar puķu sulu. Šajā ziņā man izstrādājās deezgan plaša prakse un pēc nepeeceesāmās krāsas eksemplara dažreiz devos patālās ekskurzijās. Ar zīmešanu un rakstīšanu gāja vāji: pee papīra un zīmuļa tikt bij grūti. Rakstiju uz eetinamā vaj zeepju papīra ar alvas bikšu pogu vaj tamlidzīgu pašpagatavotu daiktu. Kad brālis atnesa no skolas eespēletu vecu spalvu vaj zīmuļa galu, tad preeki bij leelu leelee. Ari grāmatu bads bij nelādžigs. Visi kaimiņu kalendari tika izlasiti, bet cik ilgam laikam tas peetika? „Eistaķius“, „Ģenoveva“ un tamlidzīgi gabali bij sen izlasiti un peenācīgi apraudati. Šad un tad eemaldijās kāds indijaņu stāsts no Sablovskā bibliotekām, bet no ta jau nepeetika veenam vakaram. No sava radineeka Lapiņa, kurš man ari vēlāk daudz izpalidzejis, dabuju vecu „Mājas Veeša“ peelikumu sējumu, un ar to tad nu pagalām eedzivojos indijaņu un visadu burlaku pasaule^(*)).

Gluži pretejus eerosinajumus devuši Kļaviņa „Rotas“ divi pirmee gada gājumi, kas pēc „Ģenovevām“ un indijaņu pasakām atvēruši gluži jaunu pasauli. „Kā apdulis es lasiju „Jauno varoni“ un skatījos viņa ilustrācijas. Vēl šobrīd viņas kā dzīvas stāv manu acu preekšā. Bez tam tur bij vēl citas, zveru, čūsku, grandiozu ēku, peeminekļu un leelu vīru bildes, kuras man lātvēra pavisām jaunu pasauli. Tur bij ari dažas asprātīgas zobgalības un skaisti dzejoļi, kuri ar skubu

*) „Rīta cēleens,“ 20. lpp.

tika norakstīti uz kādas lapas, eemācīti no galvas un ganos dzeedati. Manas nebeidzamās fantazijas dabuja citādu nokrāsu, pa sapņiem es kāvos ar čūskām un redzeju mazu putniņu leenam krokodilim atplēstās žaunās. Māte ar varu dzina mani nost no grāmatas. Man no laika gala bija vājas krūtis, un viņa domāja, ka grāmatas galīgi sabeigs manu veselību“**).

„Skolas maize“ pee „svētā Zeltiņa“, dabas estētiskā izjūta un eemiļošana, no mātes mantotās tautas dzeesmas, turklāt Vilku-vecas fantastiskee stāsti un lasītās grāmatas — viss tas deva peeteekoši daudz eerosinājumu, lai mākslineeciski radošais instinkts sāktu darbotees. Bet te nu krīt svarā skolas laiks, kas šos eerosinājumus vareja tālak attīstīt vaj arī aizkavēt.

Ja vēl eevērojam to, ka A. Upits pirmo un veenigo skolas izglītību eeguvis pee citkārt tik popularā rakstneeka J. Purapuķes, tad sapratisim, cik svarīga nozīme taisni šim cēlienam vareja būt A. Upiša dzīvē. Pats viņš atzīstas, ka „skolas laiks ir tas visdrūmakais un atbaidīgākais, kas man no pagātnes palicis atmiņā“**).

Gaitu uz Skrīveru pagastskolu A. Upits uzsācis no „Vilku Dobēm“ 10 gadu vecs. Līdz skolai bijis verstes peecas, kadēļ pārtikas vajadzejis ņemt līdzī veselai nedēļai, un māte reizēm vadidama palidzejuse nest kuli, „Man tagad tā veen leekās saka viņš“, ka toreiz katru pirmdienu bij putenis un ceļi kupenām aizvilkti. Es aizgāju nosalis un nobridees un nekurinātā klasē līdz vakaram nevareju atsilt. „Zēns uzaudzis, svešu ļaužu gandrīz neredzejis, un tadēļ tam sakumā skola likusēs nemīlīga un drausmīga. Beeži viņš raudajis par to, ka mājas tik tālu un vesela nedēļa japavada skolā. Pee tam, beezpeens cibā ātri sapelejis un zēns pa lielakai daļai pārticis no sausas maizes. Skolas mācības tam nav darijušas nekāda grūtuma, jo rakstīt un pa daļai rēķinat tas jau mājās no brāļa eemācījees. Ar visu pārejo tas veegli ticis galā, tikai bibeles peršas nācees eekalt milzigās porcijās un eegaumet katķisma

*) „Rīta cēliens“, 20. lpp.

**) Turpat, 20. lpp.

„izskaidrojums“, kuri ne par ko negribeja un negribeja palikt prātā. No skolotajeem viņš ļoti baidījies, bet it sevišķi no pirmā skolotāja, rakstneeka Jāņa Purapuķes. Viņam A. Upits savās atmiņās veltījis plašāku raksturojumu:

„Kādu retu reizi viņam uznāca laimīga stunda. Tad viņš mums daudz ko stāstīja un skaidroja, mēs sapratām visu un peldejām veena sajūsmā. Bet pa leelakai daļai viņš tikai aizvilka ar pirkstu līdz tai un tai veetai, sēdās katedrī un rakstīja savus stāstus. Un vai tam, kas nevarēja paša spēkeem nokļūt līdz norādīta veetai vaj nepamanijās no kaimiņa nolūkot vaj norakstīt. Tāds tika bez žēlastības saukts priekšā, aplūkots no visām pusēm, izzobots izsmiets un izķēzīts uz pēdejo — it sevišķi vēl tad, ja viņam gadījās salāpiti svārki mugurā vaj cauras pastalas kājās. Šī pateešam neglītā garderobe nodereja par neizsmēlamu izsmēekla preekšmetu. Ja pēc tam leeta nobeidzās tikai ar kaktā stāvešanu un palikšanu bez pusdeenas, tas bij laimīgs gadījums. Bet visbeežāk šmaugs linejals blākšķēja pa skolena pirksteem, vaj atkal viņa garee mati ņirksteja skolotāja pirkstos. Ari formala izpēšana pēc viseem likumeem gan veenatnē, gan visas klases klātbūtnē un veselām rindām tika izrīkota visai bieži. Lai gan šis eksekucijas notikās gandrīz katru deenu, tomēr mēs tikai palēnām un pa vairak zeemām peeradām tik tālu, ka varejām smeeetes Purapuķes asprātībām un ar patiku sajust, ka viņa linejals blākš pa cita, ne pa mūsu pirksteem. Ar pagasta bagato bērneem tādas lietas, protams, nenotikas, pret teem Purapuķe bij vēlīgs un galants. Viņam bij savi mīluli, kuri driksteja visu, un atkal tādi, kurus viņš vāja visu skolas laiku cauri. Pa leelakai daļai šee nelaimigee ceeta ari no visas klases pārestībām, jo katram bij zinams, ka te nekādas atbildības nebūs jadod. Purapuķes audzinašanas metodi vēl raksturo tā saucamā „palka“ — koka pulķis ar klāpeseetu burtniņiņu, kura tika eespeesta katram, kas eedrošinājus vārdu runāt latviski. Par katru reizes eerakstījumu sestdeen vajadzeja stundu palikt skolā. Par Purapuķes mācības metodi varēs spreest no ta, ka likumīgās trīs

zeemas nobeigušee un tālakai apmācībai vēl palikušee kreevu valodu mācījās no vārdnīcas. Vokalu eekalšana lapu pa lapai bij šīs valodas mācības kodols“*).

A. Upiti Purapuķe tomēr eeredzejis, kaut ari tas pēc viņa apstākļeem nepeedereja pee viņa mīluļu kategorijas. Tas laikām būšot noticis „veeglas galvas“ dēļ. Pirmajā deenā pee tradicionalas eglītes viņam veenīgam no pirmās zeemas puikām peešķirta godalga, un tas atkārtōjees ari vēlakos gados. Bet šīs godalga un uzslavas to padarijušas pārak pašapzīnīgu un eedomīgu: „Pāri pus skolas laikam es uz saveem līdzbeedreem skaitījos mazleet no augšas un pamazām peeradinajos savus pakalpojūmus rēķīnu parādišanā vaj plaši praktīzejamā preekšā sacīšanā līkt samaksat ar sauju ceptu zirņu, pēc kureem man bij leela kāre un kurī pašam gadījās visai reti“**).

Varbūt tas ir raksturīgi preekš Purapuķes, ka neveens no viņa skolneekeem nav eestājees kādā augstakā mācības eestādē, kurpretī pašīzglītības ceļā daudzī no teem tikuši uz augšu, kā peem.: pulkv. Zemītans, inž. Zariņš, skolotāji Leepīņš, V. Ozolīņš u. c. Purapuķes pozitīvais un negatīvais eespaids uz audzēkņeem, saka A. Upīts, „grūti nosakams“. Viņš vareja būt labs skolotājs, bet kā audzinatajam viņam trūka pašu nepeeceešamo īpašību. Viņam nebīj laika un intēreses kaut cik tuvāk peeēt saveem audzēkņeem, viņš mīleja forset ar savām asprātībām un zobgalībām un peekopa to tādā mērā, ka viņa bījušee skolneeki, jau peeauguši cilveki, bēga no ceļa nost, viņu pretīmākam eeraudzījuši. Mēs dzirdejam viņu svinīgos brīžos skaīstas runas turam, bet, protams, zinājām ari, kā viņš plēšas ar saveem pusgraudneekeem un pagasta tēveem, no kureem tikai pāris bagatako bīj viņa draugi. Lasījām viņa stāstus, kuros plūda seeveešu eenaīds un nīcinašana, bet dzirdejam un redzejam ari, kā dzīvē viņš labprat lipīnajās klāt pusvācīskām jaunkundzēm ar bagatu pūru. Vispārim, viņa dzīve tik maz saskaneja ar viņa sludīnateem idealeem, ka mēs

*) „Rīta cēllens,“ 21. lpp.

**) Turpat, 22. lpp.

pat tee leelakee jūsmotaji, prāta vairak peeauguši, bez izņēmuma visi sākām uz savu skolotāju skatīties pavisam citādām acīm*).

51-2772
Lai kā, pee Purapuķes skolā un no viņa personīgi A. Upits guva tomēr pirmos noteiktakos literāriskos eerosinājumus un eespaidus, „Rakstišana“, saka viņš pats, „kāda ta nebijuse, mani no laika gala saistīja ar sirdi un dvēseli. No otras zeemas sākot, Purapuķes labvēlibu man nodrošināja mani domu raksti. Par teem viņš allaž bij sajūsmā, lasīja viņus klasē preekša, dažus pat solijas sūtīt „Balsij“ nodrukašanai, ko droši veen aizmirsa. Mūsu domu rakstu temati gan arveenu bij tādi, ka mazak apdāvinatam un mazak lasījušam gadu trīspadsmit vecam zēnam abzoluti nebij eespējams tikt ar viņeem galā—peem.: „Mana dzimtene vasarā un zeemā“, „Mātes mīlestība“, „Meža noslēpumi“ u. taml. Reizēm nolasīja preekšā kādu sarežģītu pasaku - fabulu, un mums vajadzēja atšifret viņas morali, peem. „Ērglis un gleomezis“). Tamlīdzīgas galvas lauzišanas man sagādāja leelu preeku un, domājams, radināja mani pee literāriskas domašanas un tēlojuma. Taču no Purapuķes neveenu reizi nedzirdeju nekāda aizrādījuma par izdomas, iztēles un izteiksmes mākslu, visu laiku taustījos, kā prazdams, paša spēkeem, veenīgais mērogs manam sasneegumam bij Purapuķes patika vaj nepatika. Kad es jau pats biju skolotājs un sāku drukat savus pirmos mēģinājumus, Purapuķe uz viņeem skatījās ar leelu nepatikšanu un nicinašanu. Pamatīgi viņš mani izzoboja par maneem „Kalna kāpejeem“ un stāsteli „Makoņi“. Veenīgais, kas atrada žēlastību viņa acīs, bij pirmais no maneem „mazo cilvēku“ stāstiņeem — tapēc ka tur bij izzobotas viseem pazīstamas personas, kā to viņš pats darija bez izņēmuma visās savās humoreskās**).

Skrīveru pagastskolā A. Upits sagājis kādas 7—8 zeemas. Pēdeajā laikā viņš izpildījis Purapuķes veetu klasē, kurš pats tur veselām nedēļām tikpat kā

*) „Rīta cēleens“, 23. lpp.

**) Turpat, 22. lpp.

nerādījas. Brīvajā laikā viņš parrakstījis arī Purapuķes manuskriptus (peem. „Šeevešu eenaidneeki“), ko turpinājis arī pēc izstašanās no skolas. „Jadomā“, saka viņš pats, „ka literariskā izteiksmē te tomēr kautcik vingrinajos“*).

A. Upits pats apleecina, ka rakstneeciba viņam samērā pavēlu eenākuse prātā. Tas, kas agrak peede-rejis pee tādas pat neapzinatas estētiskas jūsmas kā dzeedašana, skolas gados ir kļuvis jau par apzinātu nodarbību.

Sava pirmā „stāsta“ rakstišanu viņš atceras šādi: „Redzu pat dzeltenā makulaturas papīra burtnicu, kurā to rakstiju, peleko zīmuļa galu, mūsu sarkani krāsoto, šķirbaino galdiņu un peleko rudens deenu aiz loga. Es biju izlasījis kalendārī stāstu par dzēraja saimneeku, kurš naktī atbraucis no kroga un lamā savus mājneekus. Manā stāstā arī uzstājas tāds pats dzēraja saimneeks, un lamajas viņš arī tāpat. Skolā toreiz vēl negāju. Šķeetas, man toreiz vareja būt ap 8—9 gadi“**).

Bet te, lūk, pirmā dzejoļa radišanas aina: „Pirmo dzejoli rakstiju „Muceneekos“, uz salmu kaudzes sēdedams. Kamēr brālis atbrauca ar jaunu ori, es sēdeju ar muguru pret kārti atspēdees un dzejoju. Par kādu, nezīn aiz ka bezgalīgi noskumušu un izmisušu jaunekli, kurš sēstas laivā un brauc Daugavā slīcinātees nost. Bet vēl īstenā laika viņš eerauga uz krasta ozolu:

„Šis ozols ir stāvejis gadu simteņeem
Un pārlaidis vētras tūkstošeem,
Un tomēr arveen vēl tikpat stipri stāv
Pret vētrām un aukām un nebīstas nāv“

Uz ātru roku visu to peenācīgi apsvēris,
„Atkal airus eekš rokām viņš sveež,
Uz malu savu laiviņu greež.“

Dzeesma bij stipri pagara, bet vairak no viņas atmiņā nav palicis. Bez šaubām, ap to laiku

*) „Rita cēleens“, 22. lpp.

***) Turpat, 46. lpp.

būšu dzejojis vēl vairak. Tomēr dzejošana nebij veegla leeta — sevišķi ta atskaņu sameklešana^(*)).

Pagastskola, 15—16 gadu vecumā viņam jau uzrakstītas „Skrīvereešu parunas un sakamvārdi“ un nodrukatas „Mājas Veest“. Turpat nodrukats arī raksts „Kā mūsu seņči agrak Vidzemē dzīvojuši“, kas sacerešs pēc Vilka-veces un tēva nostāstiem. „Laikam šo pirmo „literaturu“ pats nebūšu vis neko daudz vērtejis“, saka viņš, „jo pēc tam peegreezos burtu mīklu un tamlīdzīgu sacerejumu pagatavošanai. Ja kādam gadas pašķirstīt „Mājas Veesa“ 90. gadu peelikumus, tad viņš tur pee visadeem galvas laužišanas uzdevumeem sastapsees ar kādu Mežmaleešu Andreju un Araju Andreju. Tas tad esmu es^(**)“. Skolas laika beigās rakstījis arī humoristiskus dzejoļus, kuri ar parakstu „Andrejs“ nodrukati Adolfa Allunana zobgala kalendarī, vairakos gada gājumos. Ari daži prozas gabali tur jau drukati. Ar dzejoli „Izbijuša pagastveča gaudas“, kam par tematu noderejuši gadījumi no skrīvereešu dzīves, viņš ticis skrīvereešos jau populars.

Bet to visu vēl rakstneeks pats neskaita par savas literariskās darbības sākumu.

3. Skolotāja un rakstneeka darbā.

Uz lasīšanu un rakstišanu kārais jauneklis pee Purapuķes bij noskatījees, ka skolotajam eespējams eegādātees labu biblioteku un atlicinat laiku arī rakstneecibai. Pee tam, skolotāja grads pašmācības ceļa bij visveeglak sasneedzams. Tā radās ideals — tikt par skolotāju. Redzedams, ka pee Purapuķes deez ko neemācisees, viņš izstājas no skolas un cītīgi mācas uz savu roku. Bez palīga pee dažas aritmetikas uzdošanas janosēd vaj pāris deenu, bet tomēr eet uz preekšul 1896. gada februarī māte sataisa prāvu ceļa kuli, un dēls brauc uz Rīgu eksaminetees — gluži kā Jānis Purenš stāstā „Grēks^(***)“. Kā neveikls lācens

^{*}) „Rīta cēleens“, 46. lpp.

^{**}) Turpat, 46. lpp.

^{***}) „Mazas komedijas“, I.

tas ar saveem leelajeem zemneeka zābakeem jūtās uz gludā Nikolaja ģimnazijas zales parketa, kad jaet pee eksaminācijas komisijas galda. Pirmo reizi tas izkrīt cauri aritmetika, jo — neveens tam nebij eestāstijis, ka teoremas pēc „Kiseļeva“ ne tikai jamāk noskaitīt, bet arī peerādīt! Bet rudenī viņš ar mātes ceļa kuli dodas atkal uz Rīgu un šoreiz apmeerinoši iztur eksamenu un eegūst draudzes-pilsētas skolotāja teesibas.

Taču veens labums bij arī pirmajam nelaimīgajam brauceenam. „Te es pirmo reizi dabuju eepazīt pilsētu un viņas dzīvi, par kuru tikai pa ausu galeem biju dzirdejis. Pirmo reizi eekļuvu arī latveešu teatra galerijā uz „Hamleta“ izrādi. Visas tās tūkstošas izrādes, kuras pēc tam esmu redzejis, arī tās kuras pats rakstijis, nobāl šī brīnišķā peeredzejuma preekšā. Arī vācu teatrī, pašā augšā pēdejas stāvveetās noskattijos Vagnera „Reinas zeltu“ Uguņi, zibeņi, pērkonī — kas viņu visu varēja aptvert! Ta bij eevērojama peedzīvojumu багаža, ar kuru es atgriezoz atpakaļ mājā“**).

Līdz ar skolotāja diplomu jauneklis nu jutās sasneedzis pirmo pakāpi savā „kalnā kāpeja“ gaitā. Pagaidām bez veetas dzīvo mājā, kur pret to, kā skolotāju izturas jau uzmanīgāk un vairs tik ceeši nedzen pee darbeem. Nu var pasēdet arī pee grāmatām. Purapuķes palīgskolotājs Jēkabs Līdaks uzdāvina Puškina kopotos rakstus, kurus nu viņš lasa caurām deenām, rindu pa rindai — arī vēstules un bibliografiskās peezīmes, „Jevgeņiju Oņeginu“ veseļām nodaļām eemācas no galvas, tāpat daudz dzejoļu un epigramu, pārtulko Puškina biografiju, eesāk „Poltavas“ atdzejojumu, kurš kādus gadus vēlāk nodrukats „Baltijas Vēstnesī.“ Šinī laikā viņš izmēģinas arī stāstu un dzejoļu rakstišanā, bet nekas sevišķs no ta neiznāk, jo — „veenkarši nebij paceetibas ilgaku laiku nosēdet pee galda. Nebij pašam arī tiklab kā nekādas mērauklas par savu ražojumu vērtību vaj nevērtību“***).

*) „Rita cēleens“, 27. lpp.

**) Turpat, 28. lpp.

1897. g. rudenī A. Upits dabū veetu Mangaļu pagastkolā pee Viļa Ozoliņa. „Oktobra sākumā eekravaju savā pagastskolas kastē drēbes, „biblioteku“ un visas pārejas nepeeceešamās mantas un braļa pavadība devos ceļā uz jaunu dzīvi un darbu, (Šī kaste un dažas ceļa epizodes vēlāk peedzejotas Robežneeku Jānim „Zīda tīkla“). Šeit veentuļa stūri, Kišezera malā, A. Upits nostrādā peecas zeemas. Klāsē tas eemanas un teek samērā labi galā, kaut ari pats atzīstas, ka pēc dabas neesot īsti radīts skolotāja profesijai*). Šeit A. Upits eepazīstas ar apkārtnes jaunatni, sāk rīkot un spēlet līdzī teatra izrādēs Mangaļmuižas parkā un Mīlgrāvi, Dombrovska skolas zalē. Te viņš ari pirmo reizi uzstājas publiski un izsmīdina mīlgrāveešus ar „Stīpingu familijas goda deenu“, kura 1902. g. nodrukata „Peterburgas Avizēs“. Bez tam, šajā laikā parādas drukā jau ari pirmee stāsti un dzejoļi.

„Raksturīgākos vilceenus no Mangaļu skolas dzīves“, sāka viņš pats, „var atrast „Zīda tīkla“ sākumā — protams ar viseem nepeeceešameem dzejskeem peepuškojumeem. Starp citu, es te pirmo reizi eepazīnu jūru un, beeži turp nostaigadams, eemīleju stipri. Bet vispāri Mangaļu skola mani nevareja tuvaki peesaistīt un dziļaki eerosinat. Mans principals bij stipri deevbijīgs vīrs (grāmatu „Skaistums“, „Beigas pašnavībai“, „Nāvi vaj paradīzi?“ u. c. autors), kurš atzina tikai moraliski audzinošu literaturu un pret manu rakstneeka nodarbību izturejās visai skeptiski. Sākumā es zem viņa eespaīda uzcītīgi nodevos pazīstamo plāpīgo moralfilozofu Smailsa, Karleila, Hiltija, Paskala un Ļ. Tolstoja rakstu lasīšanai. Nevaru teikt, ka šī kristīgā didaktika uz mani atstājuse deezin cik leelu eespaīdu, lai gan manī toreiz vēl pa daļai eemājoja eeaudzinatais reliģiskais gars. Bet galvenā kārtā mani pee šeem sacerejumeem saistīja autodiakta un zemneeciska individualista sajūsma par leeleem vīreem un karsta dziņa pašam būt moraliski nevainojamam un pilnīgam, darba spējīgam un apbal-

*) „Zīda tīkla“, 29. lpp.

votam ar visām konvencionālās tikumības un vīrišķības īpašībām*). Izmācījees vāciski, sak lasīt Šilleri, Heini, Renanu Hefdinga reliģijas filozofiju, Harnaka bibeles pētījumus u. t. t. Tādā kārtā — „visu manu pasaules uzskatu“ toreiz noteica patriarchālās dzimtas mantojums, tipiskee bezzemneeku ideali un ša tā salasiu dogmatisku rakstu drumstalas ar tīri instinktīva skeptīcīsmā dīsonānsēm pastarpām**).

Kā rakstneeks Andrejs Upīts ir jau ticis pee vārda, apkārtne sāk par viņu interesētees ir kā par „sabeedrisku darbīneeku“, ir kā par rakstneeku, kura vārds arveenu beežak parādas avižu slejas. „Bet ko tas palīdzeja, kad es biju un palīku pagastskolotāja palīgs ar simts rubleem algas zeemā un bez kādām izredzēm nākotnē. Tapēc apvaldīju pēc eespējas savas literārīskās dziņas, skolā pa naktīm, pa vasaras brīvlaiku arī caurām deenām sēdos atkal pee grāmātām un gatavojos uz mājskolotāja eksamenu. To nolīku 1901. gada martā***). Tājā pašā vasarā skrīveereeši to eevēl par skolotāju Purapuķes veetā, bet skolu inspektors Pravdīns neapstīprīna, kam par eemeslu laikā bijuse Upīša literārīskā darbība, jo viņam bijīs noteīkts uzskats, ka „латышские учителя хлам пишут“. Tapēc rudenī A. Upīts sapakā atkal savu kasti un brauc peekto gadu uz Mangaleem, bet tas tur arī ir tad pēdejaīs gads. 1902. gadā A. Upīti eevēl par otro adjunktū pee Rīgas pirmmācības skolām (pirmāīs atjunktīs bij A. Jessens) ar 275 rub. algas gadā. Pēc kāda pusgada viņu peekomandē pirmmācības skolāi Kalnceema eelā 44, kur par pārzīni toreiz bij P. Stāks. „Kad pēc kāda gada nostrādašānas šajā veetā bij formālī eevēlāms pastāvīgs skolotājs, Fr. Treulānds-Brīvzemneeks (tořeizejaīs tautskolu inspektors Rīgā — K. Dz.) balsoja pret manī, tapēc ka tautskolu direktoram bij cīts kandidāts, pareīztīcīgs, un Treulānda tautīskā skolu politīka esot prasījuse vispīrmām kārtām labas atteecības ar augstakeem

*) „Rīta cēleens“, 29. lpp.

***) Turpat, 29.-30. lpp.

****) Turpat, 30. lpp.

skolu administratoreem^{*)}). Bet pilsētas galva Armistedts uzstājas kategoriski pret tautskolu inspektoru un direktoru, un tā beidzot A. Upits teek apstiprinats veetā un nostrādā tur līdz 1908. gadam. Ar to arī noslēdzās viņa skolotāja darbība, kura ilga pavisam kādus 11 gadus.

„Ar Rīgu^{*)}“, saka A. Upits, „sākas pilnīgi jauns periods manā dzīvē. Skola un mācības pasneegšanas metodes man vairs rūpes nedarija. Kas toreiz pēc programmas tika prasīts, to es biju peesavinajees pirmajos peecos gados. Un kaut kādus jaunus un tālākus ceļus meklet un mēģinat man nenāca prātā. Man nebij nekādas sevišķas intereses preekš šī darba; visu laiku es, bez šaubām, esmu bijis ja ne vājš, tad tomēr ļoti viduvejs skolotajs. Rakstneecības teeksmes manī arveenu vairak pārmāca visu citu. Bet Rīgā es sakarā ar to vispirmā kārtā eekļuvu rosīgā sabeedriškās dzīves mutulī. Kā tautiski dzejneecisku idealu rakstneeks es labprāt tiku uzņemts Latveešu beedribas Derīgu grāmatu nodaļā, kurā darbojās gandrīz veenīgi tikai veetejee skolotaji (Indr. Cīrulis, Vald. Zālits, P. Breikšs, P. Abbuls, P. Mežvēvers, L. Straupmanis, M. Eiche, Fr. Eeviņš, J. Sungailis u. c.). Es tur darbojos gan kā Nodaļas loceklis, gan kā tulkotajs un sastādītajs; kādu laiku biju pat rakstu komisijas preekšneeks. Rīgā eepazinos arī ar daudzeem latveešu literateem (Plūdoni, Juliju Petersonu, Pāvilu Gruznu, A. Kēniņu, J. Kleinbergi, A. Steinu, E. Pīpiņu, P. Blāu'u, Ezereeti, Fr. Meerkalnu u.c.). Bez tam Rīgā bij veegli peeejamas laikrakstu redakcijas un apgādneecības, ar kurām man drīzā laikā nodibinājās sakari^{**)}).

Pirmais skolotāja darba cēleens sakrita ar pirmo apzinīgi peekopto literarisko nodarbību. Kā pirmo prāvako ražojumu rakstneeks atzīmē stāstu „Leelpilsētas straumē“, kas uzrakstīts Mangaļos, pirmajā skolotāja darbības gadā. Tas ir vājš pakaldarinajums Purapuķem. Tas nodrukats „Deenas Lapā“ 1901. gadā, bet autors par to tagad nebūt negrib pateiktees „Dee-

*) „Rīta cēleens“, 30. lpp.

**) Turpat, 31. lpp.

nas Lapas" redakcijai: „Ar to viņa man gluži nepelnīti un nelaikā pamodināja „rakstneeka“ pašapziņu un pamudināja uz tālāku ražošanu. Sekas no tā bij tikpat negatīvi, tikai vēl garāki sacerejumi, kā „Dzirulu mantineeces“ un „Plūdi“, kuri, deemžēl, atrada laipnu uzņemšanu „Austrumā“ (1902. un 1903. g.)*). Šee darbi, pēc paša autora vērtējuma, ir raksti bez paškritikas un makslineeciskās apziņas, kadēļ viņš teem nedod ari veetu eesāktā rakstu kopojumā.

Par savas literariskās darbības pirmā posma sākumu A. Upits uzskata 1899. gadu, kad parādijušees drukā apm. veenā laikā stāstiņš „Vētra“ („Austrumā“ kalendarī 1900. g.) un dzejojums „Jaunības sapņi“ („Jaunā Raža“, III.) Ari šeeem darbeem, protams, ir vairs tikai literatūrvēsturisa nozīme. Pee šī posma sacerejumeem vēl peeder kop. rakstu I. sējumā uzņemtee stāsti: „Kalna kāpeji“ (sarakstīts 1900. gadā, drukats „Vārda“, 1901.); „Celmīneeki“ (sarakstīts 1902. gadā, drukats „Balss“ lit. peelikumā, 1903.); „Krodzīneeks Šveders“ (sarakstīts 1903. — 4. g., drukats „Balss“ lit. peelikumā, 1905.)**). Ka ar šeeem stāstiem, kuros dažādās variācijās idealistu gājeju un bezzemneeku jaunatne, tā ari pārejee šā laikmeta stāsti ar sižeteem, kas izeet ari ārpus lauku dzīves loka (kā tēlojumi no serijas „Mazee cilvēki“; „Paugurceems“ — „Mājas veesis“, 1902.; „Seevas radi“ — „Rīgas Avīze“, 1902.; „Tūkstošneeces“ — „Balss“, 1904. u. c.), kā ari ar veselu virkni lirisku dzejoļu, Andrejs Upits ir jau nodibinājis sev rakstneeka vārdu un paradas kā čakls mekletājs ceļā no diletantisma un Purapuķe quasi — literariskās skolas uz pilnvērtīgu literārisku darbu.

Bet pee šo darbu sakarīgas aplūkošanas mēs atgriezīsimees turpmāk.

*) „Rīta cēleens“, 47 lpp.

**) Ar šo stāstu bij nodomats uzsākt veselu seriju ar kopeju nosaukumu „Mīreji“, bet tas ir ari vienīgais stāsts, kam citi nav sekojuši.

4. Pārvērtību laiks.

Tas aprindas, kurās A. Upits nonāca Rīgā, nerādīja nekādu lūzumu nedz pārvērtību viņa idejiskā noskaņā. „Līdz 1905. gadam dzīve un darbs Rīgā“, kā viņš pats saka, „riteja impulsīvi un saskanīgi. Gan jau arī agrāk daudzreiz nevarēju īsti peeskaņotees māmuļa valdošajam virzeenam un Fr. Veinberga deevinašanai, kura it sevišķi bij modē Der. gr. nod. skolotāju aprindās. Bet tas bij tikai tāds instinktivs protests, aiz kura vēl nestāveja nobreeduša rakstura izveidota pasaules uzskata atbalsts. Visumā māmuļas un viņas nodaļu darbība likās saskanam ar bezzemneeka, nacionalista un naiva idealista teeksmēm*“). Bet 1905. gadam tuvojotees, agrakee etiskee pamati sāk stipri šķobitees. Te eespaidu dara arī brālis Mārtiņš (tas atspoguļojas Robežneeka Jāņa un Mārtiņa atteecībās), kurš, dzīvodams Skrīveru „Siksnenos“ (uz šīm mājām bij pārnākuse Upišu dzimta par rentneekem), pedalijās rosīgi veetejas socialdemokratu grupas darbībā. „Tā kā „Siksneni“ atrodas turpat līdzās stacijai, tad tur beeži veen apmetās no Rīgas atbraukušee propagandisti. Visu vasaru cauri man nācās lasīt gan veetejās, gan centralkomitejas izdotās proklamācijas un nelegalās socialdemokratu brošuras. Roziņa „Latveešu zemneeks“ tautas vēsturisko pagātni un tagadejo zociale noslāņošanas parādija pavisām no citas puses nekā ta, par ko jūsmoja māmuļas aprindās. Jāņa Asara un Dermaņa raksti pamudināja dziļaki eelūkotees Andreeva Needras „jaunnacionālismā“ un eeraudzīt tur arī tumšas, neglītas ēnas. No brāļa paziņām sevišķi dedzīgais, vēlāk Gregusa sakropļotais, revolucionars Gregersons dzīvi interesejās par latveešu rakstneecību, nesaudzīgi kritizeja Der. gr. nodaļas māmuļneecisko virzeenu un par mana paša literarisko nodarbību bez kautrešanās teica acīs daudz rūgtas pateesības. Rīgā mani arveenu stiprak sāka peevilkt strādneeku beedribu preekšlasījumi un dažādi citi sarīkojumi, kuņos teeša vaj apslēptā veida izpauđās rūgstošais nemeera gars. Hekeļa „Pasaules

*) „Rīta cēleens“, 31. lpp.

mīklas", Stirnera „Veenigais“, franču un vācu revolūcijas vēsture, Plechanova „Monistiskais vēstures uzskats“, Bogdanova, Žeļeznova, Tugan - Baranovska ekonomiskie un sabiedriskie raksti, Čerņiševska, Dobroļubova, Pisareva, Z. Ļubļinska mākslas kritika, Tena mākslas filozofija, Gijo, Tarda un Spensera socioloģiskās mākslas teorijas — visam tam vairs nebija nekāda sakara ar to literatūru, kādu galvenā kārtā izplatīja Der. gr. nodaļa. Arveenu biežāk man iznāca nesaskaņas ar konservatīvajiem skolotājiem, kuri dzīvoja pilnīgā „Rīgas Avīzes“ atmosfērā, lai gan nodaļas darbu veica ar lelu uzcītību un pašuzupurēšanos. Tomēr vēl labu laiku es ceetos tur. Tagad es saprotu, kāpēc tā. Idejiski un ideoloģiski biju atšvešinājis no savas toreizējās apkārtnes, bet mana sabiedriskā apziņa vēl bija neizkopta un vāja. Es cereju, ka notikumeem savu gaitu ejot, arī māmuļa un viņas darbnieki grozīs savu virzeenu un radīsies iespēja ar Der. gr. nodaļas plašajiem līdzekļiem strādāt progresīvā garā. (No zinātniskā socialisma atziņām tajā laikā biju vēl deezgan tālu.) No „Austuma“ gan atteicos, par ko saņēmu no Andreeva Needras garu vēstuli, no kuras viņš teicās uzglabājis kopiju „bērņiem par peemiņu“. Protams, vēstulē viņš visvairāk žēlojās par manu atklātu atteikšanos, ar ko es esot viņu „arī publiski izplaukajis“, un visu vainu lika uz Arveda Berga vadītās „liberalās opozīcijas“ rēķina. Deemžēl, šī vēsturiskā vēstule līdz ar daudzām citām kara gados aizgājuse iznīcībā *).

Leļu iespaidu uz A. Upīti toreiz dara arī revolucionāri noskaņotie Rīgas skolotāji (Rītiņš, Celms, Plāķis u. c.). Skolotāju un vecaku sapulces, kurās uzstājās arī Dermanis un J. Asars, eevirza viņu citā uzskatu un dziņu pasaulē. Tad — oktobra deenās leelās masu sapulces Lēģerlaukā un Grīziņkalnā, grandiozās demonstrācijas. „Ar vijoles kasti rokās no skolas iznācis, pēvevenojos Zasuļauka kokvilnas vērpšanas, Motora u. c. fabriku strādnieku gājeenam pāri Daugavai pa Marijas, Kurmanova u. c. eelām,

*) „Rita cēleens“, 32. lpp.

kur tika apturetas fabrikas un strādneeki pēveenoti pulkam.“ Kad skolas slēdz, viņš ar seevu (precejees 1905. g. jūlijā ar Olgu Tīrumneek, Skrīveru „Palatas“ rentneeka meitu, eeceretu no pagasta skolas laikeem) aizbrauc brālim līdzī uz laukeem, kur arī tura runu pee divu kritušo muižas sturmetaju kapa. „Brauceens, kā arī vēlakee pārdzīvojumi, īstī „realistiski“ notēloti „Zeemeļa vēja“ sākumā“*).

Reakcijas laiks pakāpeniski padziļina to plaisu, kura bij jau radusēs starp viņa veco un jauno pasauli. „Līdz tam es biju dzīvojis savā bezzemneeka idealistiskajā jūsmā un vairak tikai teoretiski un pēc grāmatām, interesejees arī par strādneeku atsvabinašanas kustību. Smagais reakcijas laiks ar viņa mežonigo varmācību, ar viņa speegeem, lišķeem un nōdevejeem man atvēra acis un lika pamatīgi eelūkotees pašas tautas zocialas dzīves satvaros, eeraudzīt tur nesameerinamās šķīru pretešķības, nesaveenojamas saimneeciskas intereses un pretejadus idejiskus centenus. Zocialistisko teoretīku, publicistu un beletristu darbi palīdzēja galīgi pārveidotees manam pasaulē uzskatam. Tomēr, kā daudzi ta laika inteligenti, vēl labu laiku cīnijos šaubās par jauno atziņu pateesību un turpinaju līdzdarību „Baltijas Vēstneša“ pēcteču laikrakstos un taml. izdevumos, ceredams atrast kaut kādu sameerinošu liniju starp strādneecisko zocialismu un inteligentiski - tautisko liberalismu. Bet manas avizes kungi arveenu vairak sāka noslēgtees savā īpatneajā sferā un arveenu skaļak uzsvērt „tautas viskopas leetu“, „idealo sajūsmību“ un tamlīdzīgas naivas leetas, aiz kuņām pat akls vareja saskatīt maskotu pilsonības un kapitalisma politiku. Tad arī rīsa manas saites ar līdzsinejeem koleģeem un viņu sabeedribu“**). 1907. gadā A. Ūpits izstājas no Der. gr. nodaļas un uzraksta „Balsī“ rakstu par Rīgas latv. beedribu, kurai pareģo galīgu bankrotu (Aronu Matiss tam izlīdzinoši pēsprauž vārdus : „kamēr ta neatjaunojas“). No 1909. g.

*) „Rita cēleens“, 32. lpp.

**), Turpat, 33. lpp.

Upits kļūst par opozicionālās un marksistiskās „Jaunās Deenas Lapas“ līdzstrādneeku, sāk strādāt pee skolotāju beedribas žurnala „Izglītība“ un pamazām pārtrauc pilnīgi līdzdarbību „Dzimtenes Vēstnesī“, 1911. g. ar to saceldams traci atstātā lēģerī, kas stipri atgādina to zituaciju, kad Aspazija aizgāja no „Baltijas Vēstneša“ un peestājās pee „Deenas Lapas“.

Atmetis 1908. gadā skolotāja amatu, Andrejs Upits apmetas uz dzīvi Skrīveros, kur kopā ar seevas tēvu pee stacijas uz pūrveetas zemes uzceļ māju un nododas veenīgi literariskam darbam. „Ar rakstniecību preekš ta laika“, saka viņš pats, „pelniju peeteekoši, tā ka vareju ar savejeem neveen peeklājīgi apgērbtees un paēst, bet arī eegādatees grāmatas, cik paspēju izlasit***). Šis laiks līdz 1915. gadam, kad līdz ar Kurzemes bēglu vilni viņš atstāj Skrīverus, ir bijis tas meerigakais un literariskā ziņā ražigakais. Izmācijees vēl franciski, Upits nu triju leelo kulturtautu valodās seko vispasaules literariskai un sabeedriskai dzīvei. No Volfa firmas, Peterpilī, kārtīgi izraksta visu jaunako, kas parādijās kreevu, vācu un franču valodās. Bez dažādeem bibliografiskeem periodiskeem izdevumeem kārtīgi abonē leelos cittautu žurnalus un visus latv. laikrakstus. „Tikai še, nopeetnai pašmācībai nodevees, īsti atskārtu, cik trūcīga mana vispārejā un estetiskā izglītība. Eesāku ar literaturu un estetiku, bet drīz nomaniju, ka zistematiskas studijas te nav eespējamas bez vispārejas vēstures un psiholoģijas zinašanām. Mans pašmācības laiks plētās arveenu plašumā; man leekās, savu teesu viņš arī dziļumā būs gājis***).

Bij. Skrīveru skolotājs J. Sermonis, tuvaks A. Upiša draugs, tā raksturo A. Upiti un viņa darba pasauli šajā laikmetā: „Upits dzīvoja veentulīgi, nejaukdamees veetejā, tā saucamajā sabeedriskajā dzīvē, lai gan ar apkārtņi satika ļoti labi un labprāt tika eeredzets. Bez fiziska darba sava paša eerīkotā dārzā uz seevas tēva pūrveetas, Upits interesejās tikai

*) „Rīta cēleens“, 33. lpp.

**) Turpat, 34. lpp.

par literatūru un dzīvoja tai. Viņa istabiņas peekrautos grāmatplauktos bij laikam gan ta plašāka latvešu bibliotēka, kāda jebkuram latvešu literātam bijuse. Neveens rakstu galiņš latvešu rakstniecībā viņam nepagāja nepamanīts. Cik dzēligi viņš zobojās par uzpūtīgo diletantismu un visādām nebūšanām latv. rakstniecībā, tik pāteesi un sirsnīgi precējās par katru apdāvinātu eesāceju un katru vērtīgu parādību literatūras laukā.“

Cik ražīgi ir bijuši šee darbības gadi, to redzam, ja nosaucam tikai leelakos darbus un kopojumus, kas iznākuši atsevišķos izdevumos:

Romāni :

- „Pilsoņi“. 1907.
- „Jauni avoti“. „Stari“, 1908., 1. izd. 1909.
- „Seeveete“. „Dz. V.“ un „J. D. Lapa“, 1910. 1. izd. 1911., 2. izd. 1915.
- „Zīda tīklā“. 1912.
- „Pēdejaiss latveetis“. „Domas“, 1912. 1. izd. 1913.
- „Zelts“. „Domas“, 1914. 1. izd. 1922.

Stāsti un noveles :

- „Mazas komedijas“. I. — II. 1909., 1910.
- „Nemeers“. 1912.
- „Darba laikā“. 1915.

Dzejas :

- „Mazas dramas“. 1911.

Lugas :

- „Parcilverki“. 1909.
- „Balss un atbalss“. „Laika Balss“ un „Jaun. Laiks“, 1911. 1. izd. 1911.
- „Amacones“. „J. D. Lapa“, 1913.
- „Veens un daudzee“. „J. D. Lapa“, 1914. 1. izd. 1914.

Lit. kritika un vēsture :

- „Studijas un kritikas“ I—II. 1910., 1911.
- „Latvešu jaunākā rakstn. vēsture“. 1911.

Rakstu krājumi :

- „Vārds“ I—II. 1912., 1913.

Un kur tad bez tam daudzee literariskee un publicistiskee apcerejumi vairakos periodiskos izdevumos! Ne par velti A. Upiti šai laikā sāk dēvēt par „leelražotāju“. Šajos gados A. Upits kļūst par personu, ar kuru leelā mērā rēķinājās ne tikai viņa draugi (jaunakee rakstneeki mēdz dotees „svētceļojumos“ uz Skrīvereem), bet arī eenaidneeki. Kritika viņa noteiktā balss ir dominejošā starp daudzeeem un dažadeem bezprincipu literaturas „apcerejumeem“, un „Vardam“ līdzīgu izdevumu pēc plašuma un vērtības mums nav pat līdz pašam pēdejam laikam. Bet beletristiskā „leelražošana“ nenomāc mākslineecisku augšanu un papildinašanos. Nosūtīdams Līgotņu Jēkabam stāstu „Naidis“ (daļa no romana „Seeveete“) eespeešanai „Dzimtenes Vēstnesī“, A. Upits viņam raksta:

„Jūs jau gan redzesat un pārleecinasatees paši; gribu tikai aizrādīt, ka strādāju šimbrīžam nesalīdzinami rūpigak nekā agrak. Tā volodas ziņā lūdzu papētāt, vaj nebūs izmanams, ka neveens teikums un neveens vārdu sastādījums teikumā nav, tā sakot, nejaušs, bet viss mēģināts saskaņot ar stāsta vispāreju psiholoģiju, tad ar taja veetā tēlojamo zituaciju un beigās ar tuvako valodneecisko apkaimi. Tā strādādam, esmu atzinis, ka frazei kā gatavam mākslas izteiksmes materialam rakstneecībā nav veetas, ka stāsta eetērpai organiski jaizaug no satura, ka viss mākslas darba noslēpums atrisināms veenīgi zintetiskā stila problemā. Agrak, kad skolmeistariba aizņēma manu spēku labako daļu, par tādām leetām maz vareju domāt. Bet tagad es varu netrauceti strādāt — nesteigdamees, nemocidamees, pret gribu nepeespeezdamees. Jūs jau gan sapratisat, cik tas ir jauki! Tagad es pateešām nopeetni sāku ticēt, ka no manis vēl kaut kas iznāks“ *).

Bet šo intensivo darbu pārtrauca pasaules karš, kas vairakus gadus pilnīgi strīpoja no rakstneeka darba mūža.

*) Vēstule no 3. marta 1910. g.

5. „Pērkoņa peevārtē.“

Normalu litararisku darbu pārtrauc jau pasaules kara sākums 1917. g. Visu dzīvi pārņem kara bravūra un kroņa patriotisms. Kulturelo jautājumu veetu laikrakstos eņem „kara gleznas“, ekstrā telegramas u. t. t. Tee preses organi, pee kureem strādā A. Upits („Jaunais Vārds“, „Domas“) gan atturas no kroņa patriotisma, bet ari tajos ir smagi jūtams kara eespaidis — kaut kara cenzuras radīto balto laukumu veidā. 1915. g. vasarā pārtrauc iznākšanu „Domas“, neizdots paleek „Vārda“ III sējums. Un kad vasarā sabrauc Skrīveros Uralu kazaki, eņem A. Upiša māju, tad neatleek nekas cits, kā sakravit dažas pakas un dotees līdzī stichiskajam bēglu vilnim. Atstājīs seevu un dēlenu Valkā, Upits pats atgriežas uz dzimtu veetu Daugavas peekraste un palīdz brālim nedēļām ilgi celt pār Daugavu nebeidzamās Kurzemes bēglu rindas (brālis nomā celtuvi pee Jaunjelgavas). Te ir skatītas tās šausmu un posta ainas, kas attēlotas romanā „Pērkoņa peevārtē“.

Uz Valku atpakaļ eedams, rakstneeks eegriežas šosejas malā savā mājā un redz jau mājas preekšā mētājamees eemīļotās grāmatas, manuskriptus u. t. t. Ta rīkojās kreevu virsneeki — vandali. „Eesēju vēl pauniņā šo-to, kas pagadījas tuvāk pee rokas, un kāpu vilceenā.“

Tā rakstneeks runā par savu aizeešanu no mājas. Ar istu dzejneeka naivumu viņš bij cerejis uz drīzām kara beigām un tadēļ tik veeglprātīgi pametis visu savu eedzīvi. Viņa draugs, skol. J. Sermonis, atbraucis Skrīveros skolā peevākt savas mantas, eegreezes ari A. Upiša dzīvokli: „Bēdīgs skats tur atklājās manām acīm, Upiša biblioteka bij izgāsta no plaukteem. Kāds virsneeks patlaban spārdīja ar kājām Upiša grāmatu un manuskriptu gubu, mekledams, kas viņam tur varetu noderet. Zaldati bij izvazājuši grāmatas pa visām malām un plēsa lapas papirosu tišanai. Peevācu, cik vēl vareju vezumā sakraut, un, vācu granatām plīstot, aizvedu pee paziņām glabāšanai. Bet 1918. g. vāceesi padzina ari tos, node-

dzināja mājas, un līdz ar to aizgāja bojā mana un Upiša bibliotēka.“

Pamētis ģimeni Valkā, Upits pats dodas uz Baku pēc drauga Birzneeka-Upiša, ceredams tur atrast kādu darbu un peļņu. Tas nu bij viņa tālākais ceļojums pasaulē. Nodzīvojis kādu laiku pēc veesmilgā „Dzirceemneeka“, viņš teecās atpakaļ uz Latviju: „Tuksnešainā apkārtne slāpeja mani nost. Es nevarēju dzīvot bez zāles zaļuma un koku kupluma. Bez tam nomāca arī rūpes par slimījošiem peederīgiem un grībejās būt dzimtenei tuvāk. „No ceļojuma eespaideem (pa Kaspijas jūru, Volgu, caur Peterpili un Lugu uz Valku pārpildītos lopu vagonos) radees stāsts „Aina Smilga“. Apceemojis peederīgos viņš dodas no jauna pasaulē — veenkārši maizi pelnīt. Un to viņš atrod kā „tabeļščiks“ un kantorists pēc inž. (tagadejā doc.) A. Razuma vadītiem apceetinajuma darbeem Reveles licī, uz Vulfa un Nargenas salām. Te bij ta pasaule, kura ar zināmeem peedomājumeem tēlota romanā „Pērkoņa peevārtē“. 1916. g. viņš pārbrauc uz Ikšķili pēc inž. Kaktiņa vadītiem zemes darbeem, kur dzīve vēl nepanesamāka nekā uz Reveles salām. „Te redzeju, ka karš neveen materiāli izpostījis latveešu tautu, bet ar katru deenu vairak sagrauž arī viņas tikumiskos pamatus. Es dzīvoju kopā ar latveešu strēlneekeem un kreevu zaldatiņeem verstes astoņas no pirmajām pozīcijām, kur allaž leelgabali rūca un ložmetēji spraksteja un naktīm zilas raķetes cēlās un krita aiz meža. Staigāju pa Kaparāmura brāļu kapeem un redzeju skuju būdas samestos, kroplāini sasalušos, Nāves salā kritušus kareivju liķus. Un zinū, ka ikveens vēlejas to pašu: kaut tikai drīzak būtu beigas — lai kā*).

Un nāca beigas — līdz ar 1917. g. revolūcijas notikumeem.

Revolūcijas sākumā A. Upits no Ikšķiles zemniecām nonāk Rīgā, pašā revolūcijas degpunktā. Viņu eevēl Strādneeku Deputātu Padomē, vēlāk Vidzemes Zemes Padomes bezzemneeku frakcijā, viņš strādā

*) „Rita cēleens“, 37. lpp.

pee „Strādneeku Teatra“ projekta un ta realizešanas, ņem tuvaku līdzdalību „Cīņa“, „Laukstrādneeku Cīņa“ u. c., mēģina pārvērst „Jauno Vārdu“ par noteiktu zocialistisku avizi, bet kad tas neizdodas, tad izstājas no tās izdeveju un līdzstrādneeku skaita.

Vācēšiem Rīgā eenākot 1917. g. augustā, A. Upits paleek turpat līdz ar daudzem latvju inteliģences vadoņiem un cer, ka vāci neizleetos sevišķus spaidus ne pret latvešu tautu vispārīgi, ne pret bijušām strādneeku organizacijām sevišķi. Bet — visi tee vīlās savās cerībās, un A. Upits drīz ar citeem redzamakajiem revolucijas darbineeķiem (Bruno Kalniņu, Emīliju un Karli Kurševicu, Klevereem, Straujanu, Endrupu, Beiku u. c.) nonāk okupācijas varas ceetumā. „Ceetuma režīms“, raksta viņš, „bij veegls — salīdzinol ar to, ko vēlāk esmu peedzīvojis. Tikai pārtika bij šausmīga. Ēdināja mūs pa leelakai daļai ar beešu putru un brūnu šķidrumu, ko sauca par kafiju. Pee tās uz papira gabaliņu uztreepu dabujām ari naža galu marmelades. Bet totees veegli ir peeejami laikrakstī un grāmatas, par ko gādā Julijs Petersons. Te A. Upits sācis rakstīt savu „Atkusni“. Ceetumā iznāk pat savs žurnals, kura politisko daļu rediģē Bruno Kalniņš, bet feletonus raksta A. Upits.

Pēc vairak kā mēnesi sēdešanas, A. Upiti kopā ar citeem beedreem atlaiž uz brīvām kajām. Tā kā Rīgā garīgā dzīve tagad galīgi pamiruse un literarisks darbs nav eespējams, tad rakstneekam un viņa ģimenei tagad rēgojas preekšā bada spoks. Neredzedams citas izejas A. Upits ar ģimēni dodas uz Skrīvereem, kad pēc kāda mēneša tas neskaitamās rindās izstāvejis vajadzīgo atļauju. Kad pēc triju deenu kļūmīga ceļojuma ar badā pamirušu vedeja zirgeli tee nonāk svaiņa mājās „Balšārēs“, tee atrod agrā pavasara mitrumā un salā pajumti malkas šķūnītī, kas ar pagrabu ir veenīgas atlikušās ēkas kara postajā. Meeistiņš pee Skrīveru stacijas bij gluži nozudis no zemes virsus: pa leelakai daļai kreevu armija to bij jau nopostijuse, ēkas noārdidama un kokus sadedzinadama malkā. Rakstneeka māju nodedzinājuši vāci. „Tikai skursteni tur vēl rēgojās un krāšmatas, no kurām

katrs noderīgaks dzelzs gabaliņš izplēsts un aiznests projām. Visa mūsu pūraveeta aizauguse dadžeem un visadām nezālem. Tikai dažas narcises kā brīnums spideja ušņu un vārpotņu ceros**). Te nebij eespējams uzsākt dzīvi, un rakstneeka ģimene apmetās svaiņa šķūnītī. No sākuma „Balšārēs“ nav neveena kustoņa, kā pirmo no kaimiņu pagasta eegādā — kaķi. Zemi nācās rušināt ar lāpstu. „Rakām augšā pērngada lauku, kur vareja atrast pa kādam neizsalušam kartupelim, greezām nost asnotos galus, tā sauktās peeres, un stādijām eekšā, bet pārejo apēdām. Pagājušo rudē, eedzīvotajeem aizejot, te bij palikuši nenoplauti pāris meežu lauciņu. Deenām mēs visi kā vārnas rāpojām pa lauku, uzlasidami retās, izžulgušās, beeži veen izdigušās meežu vārpas.“ Bet vasarā — „skābenes, balandas — visu, kas tik bij mikstaks, noplūcām un apēdām. Partikām no zāles laukā — kā tas Bābeles ķēniņš. — Riņķī apkārt bij veena nebeidzama postaša. Ne suni kur dzirdeja rejam, ne gaili dzeedam, ne uguntiņu paspīdam. Šur — tur pa drupačām rakņajās nomelnejuši cilveki. Šad un tad kāds ar uzpampušu seju aizvilkās pa ceļu garām***).

Šinī laikā „Balšārēs“ A. Upiti apmekleja skolotajs J. Sermonis, kurš šo satikšanās momentu tā apraksta:

„Tas bij jau okupācijas vasarā. Braucu no Vidzemes maleenas, no apgabala, kurš no kara posta tikpat kā neka nebij jutis. Ļaudis tur pa vecam dzīvoja savās vecajās mājās, pa vecam ēda pēc patikas, pa vecam brūveja alu un vispāri nelikās sev neka trūkt. Bet kāda aina man atklājās citreiz skaistajos Skrīveros! Drupačā postaša, tuksnesis... Atradu mūsu rakstneeku patlaban laukā, savus stādījumus vagojam. Dzīvoja viņš kaut kādā šķūnītī, kur nevarēja eelist, galvu nēnodauzijis. Visi viņi bij izbadojušees, izkāmejuši un novārguši līdz pēdejam. Man bij līdzī kaut kas no ēdamā — savadi bij redzet to kāri, ar kādu šee alu eemitneeki ķērās pee manas somas. Nevaru aizmirst

*) „Rīta cēliens“, 43. lpp.

**) Turpat, 45. lpp.

to nakti, kad ar Upiti gulejām laukā pee seena gubas, jo citur mums vārda pilnā ziņā nebij kur palikt. Upits pārstāstīja visu savu dzīvi un tagadejo darbu. Par literatūru un tamlīdzīgām leetām tur nevareja būt runas. Bet viņš bij eemācījees kartupeļus audzinat no mizām, meežus stādit vagās un aprušinat, pupas izaudzinat cereem un tamlīdzīgi. Politisku izredžu tolaik nebij nekādu. Vācija likās stipraka kā jebkad, Upiša svaiņa mājas, kurās viņš dzīvoja, bij vācu zaldatu pilnas. Ar nevaldamu naidu Upits runāja par Veinberģi, Prātkopi un citeem, kuri mācija latveešu tautu, kā iztikt ar mazak ēšanas, kuri slaveja vācu varenību un vācu ķeizara godību, eeteica latveešem padevīgi leekt savas muguras jaunā jūgā un uz viseem laikeem at-sacitees no kaut kādām brīvības un patstāvības iluzi-zijām. Un tomēr ari šī jaunā nakts nebij bez savām izredzēm. Upits neticeja, ka tagad vēl eespējams ve-selas tautas eekarot un uz viseem laikeem paturet jūgā. Viņam bij ceriba uz pasaules strādneecību un leela-jām demokratiskajām ļaužu masām, kuras allaž ir pār-vilkušas stripu kapitalistu un eekarotāju rēķineem. Pa-gaidām stāvoklis bij bezgala drūms. Latveešu kultu-ras dzīve un māksla zem Veinberģa modras acs ne-driksteja elpu atvilkt. Nospeests un drūms es toreiz atstāju A. Upiti viņa drupās.“

Kad no Kurzemes pārnāk brālis Mārtiņš ar ve-
cakeem (uz tureeni tos bij izsūtījuši vāceši pee dar-beem) un atgriezās savās rentes mājās „Ogleneekos“, tad pa vasaru abās mājās kopejeem spēkeem uzceļ pajumti, kur sagaidīt nākamo zeemu. Bet uz rakstneeka paša pūrveetas drupām jauna ēka sāka celtees tikai vēl 1922. gadā. Un vēl pagāja ari vairaki gadi, pirms tas atgriezās pee sava radošā darba.

Tā pēc „bagateem“ gadeem rakstneeka darbā bij nakuši „bada“ gadi, par kureem viņš pats saka. „Kara darbu, baraku un zemnicu gadi būtu pilnīgi stripojami no mana rakstneeka mūža.“ Ja eeskatamees rakstneeka paša rūpīgi vestajā bibliografiskajā rādi-tajā par sarakstiteem un drukateem darbeem, tad redzam, ka teešām šajos gados ir eestājees ilgs pār-traukums. Bez sikakeem avižu raksteem var uzrādīt

veenigi romanu „Renegati“ („Jaunais Vārds“ 1915. g.), noveles „Aina Smilga“, „Zaglis“, „Nelāga brauceens“ (eeveetotas krājumā „Skaidas atvarā“, 1921.), nedaudzus dzejoļus un noveļu krājumu „Atkusni“ manuskriptā, kas līdz ar vēlako romanu „Perkoņa pēvārte“ plašā ainā atspoguļo pārdzīvotā kara un revolūcijas laikmetu.

6. Turpmakee gadi.

Par turpmakeem gadeem Andrejs Upits savā autobiografijā runā ļoti lakoniski: „Turpmakee gadi nav mazak raibi manā mūžā. Padomju Latvijas mēneši un darbs Izglītības komisariāta mākslas nodaļā. Dzīve Kreevijā, atgriešanās, četri mēneši ceetumā, dzīves atjaunošanas mēģinājumi ar visādām kļūmām un likstām. Bet viss tas vēl pārāk svaigi atmiņā, kaulos un nervos, lai uz to varetu atskatīties vēsi un objektīvi. Par to es gribu rakstīt citreiz — ja ne agrāk, tad savā peedesmit gadu darbības gadījumā“^{*)}.

Jūtos tomēr speests šīs pārāk skopās rindas papildināt — ne tikai tadēļ, lai nenobeigts nepalīktu A. Upiša dzīves stāsts, bet arī tapēc, ka šee turpmakee dzīves gadi dod raksturīgas ainas no mūsu kultūrelās un politiskās dzīves vispār.

Pēc Padomju varas nodibinašanās Rīgā, A. Upiti aicina uz Izglītības komisariātu par mākslas nodaļas vadītāju. Nu, atstājis Skrīveru drupas, viņš uz peeceem mēnešeeem atkal tikpat kā likvidē rakstneeka darbu un strādā pee mūsu mākslas dzīves glābšanas, atjaunošanas un organizēšanas. Līdz ar Padomju varas krišanu Upits atstāj Rīgu, negribedams krist vācu bandām rokās, jo okupācijas laikā viņš jau reiz vācu ceetumu bij izbaudījis.

Bet Rīgā izplatās noteiktas baumas, ka Andrejs Upits kritis par upuri Needras bandām, un Valkas avīzē „Tautas Balss“ parādas pat nekrologs, kuru uzrakstījis dzejneeks Ed. Virza:

„Starp daudzeeem citeem komunistu darbineekeeem, vāceēeeem Rīgā eenākot, nošauts latveēšu rakst-

*) „Rīta cēliens“, 45. lpp.

neeks Andrejs Upits, kurš bija plaši pazīstams un baudīja sevišķi lelu autoritāti latvešu sabiedrības radikāli domajošā daļā.

Andrejs Upits dzimis 22. novembrī 1877. g. Savu rakstneeka karjeru viņš eesāka kā pa pusei romantisks, pa pusei realistisks prozaiķis un Andreeva Needras literariskā virzeena peekritejs, kura reakcionaree uzskati bija arī viņa uzskati. Ar 1908. gadu viņa psiholoģijā nroteek lūzums. Viņa pasaules uzskati tagad top nesameerinami marksistiski, un no šī sava jaunā stāvokļa viņš savos publicista rakstos un kritikās nostājas asi pret pilsonisko sabiedrību un savu eepreekšejo skolotāju Andreevu Needru. Kā rakstneeks viņš tagad uzskata materialismu kā veenigo pareizo virzeenu literatūrā un savās daudzās kritikās nesaudzīgi uzbrūk visām jaunakām parādībām un virzeeneem mūsu rakstneecībā, mēģinadams viņus pazudināt un diskreditēt visadeem paņēmeeneem. No šā viņa laikmeta darbeem atzīmejami viņa romāni „Jaunee avoti“ un „Zīda tīkla“, kuros viņš parādas kā naturalistisks dzīves aprakstītājs. Bez tam viņš laiž klajā arī lugas — „Balss un atbalss“ un „Veens un daudzee“. Sīnīs lugās viņš propagandē savas eemiletās marksisma idejas, kuras viņš tomēr nespēja eemeesot mākslineeciski noskaidrotos tēlos.

Upits ir darbojees arī kā literatūras vēsturneeks, sarakstīdams „Jaunako literatūras vēsturi“ (1885.—1911.). Izņemot dažus darbus, Andreja Upiša rakstneeka gaitai ir stipri propagandisks raksturs. Mūsu rakstneecība viņā zaudē spēcīgu literātu, bet jaunakee rakstneeki savu leelako pretineeku, kas viņeem uz preekšu būs stipri sajūtams, jo literatūrā nesaudzīga eenaidneeka kritika atnes vairak labuma nekā glēju peekriteju bara skaņi aplausi“*).

Atstājis 1919.g. maijā Rīgu, A. Upits dodas uz Rēzekni, tad nacionālo leetu komisariata darbīneeks Vīksne aicina viņu uz Maskavu, peņņemt komisariata literatūras apgādeena pārziņa veetu. Upits šo veetu arī peņņem, bet faktiski vairak strādā pee sava lite-

*) „Tautas Balss“ Nr. 38., 1919.

rariskā darba. Julijs mēnesī viņš aizbrauc uz Kijevu, bet septembrī pāriet uz Rēzekni, kur pee izglītības nodaļas vadītāja Eferta, strādā kā mākslas apakškomisijas vadītājs. Janvārī 1920. g., kad sākās latviešu poļu uzbrukums Latgales frontē, viņš pārceļas uz Vēlikije-Lukeem. Dabūjis zināt, ka Maskavā eeradusēs Latvijas Sarkanā krusta delegācija, kurā peedālās arī F. Menders, viņš dodas turp, bet ar F. Menderi nedabū personīgi tiktees. Tomēr F. Menders un H. Kaupiņš, kas toreiz bij pilnvarotais bēgļu leetas, rūpejas, lai A. Upits varetu legāli atgreestees Latvija.

H. Kaupiņš raksta 3. martā 1920. g. toreizejam eekšleetu ministrim Arvedam Bergam: „God. Berga kungs! Saziņā ar Menderi A. Upits brauc uz Latviju. No savas puses lūdzu nelikt nekādus šķēršļus un ļaut U. meerigi strādat. Esmu dziļi parleecināts, ka U. var un spēš daudz darīt mūsu kulturas dzīvē. No politiskās puses nekādu šaubu nevar būt*). Bet kad realu panākumu nav, viņš ar kādu ešālonu nokļūst Pleskavā un no tureenes ar kreevu zemeņu rateem pār Igaunijas robežu, kur to 4. aprīlī 1920. g. arestē igauņu robežsargi. No tureenes to nosūtā uz Valkas latviešu komandanturu un tad tāļak uz Rīgu kā politisku nozeedzneeķu. Reizē ar Rāini un Aspāziju viņš pārnāķ Rīgā, tikai — kā arestants ...

13. aprīlī A. Upits jau skaitas Armijas virspaveļneeka štāba Eekšejas Izlūkošanas Rīgas nodaļas rīcībā, kuras preekšneeka pal. Kaktiņš nolemj eeveetot A. Upiti centralceetumā kā apvainotu „par peederību pee komunistu organizācijas un nozeedzīgu darbību pret Latvijas valdību.“ Bet kad izmeklēšanas eerednis K. Zariņš no „Ciņas“ izvilkumeem konstatejis, ka A. Upits „teeši sastāvejis komunistu — propagandistu koleģija pa visu to laiku, kamēr Latviju terorizeja lee-

*) Šī vēstule, kuru A. Upits personīgi veda sev līdzī, tika peešūta „pee leetas“ prokuraturā, un tas bij viss. — Ar teesleetu ministra V. Holcmaņa un Rīgas apgabalteesas prokurora A. Višmaņa laipnu atļāuju, šo biogrāfisko apskatu rakstot, man tika dota eespēja izmantot A. Upiša „leetu“, kura glābājas Rīgas apgabalteesas prokurora arķivā (reģ. Nr. 2182). K. Dz.

lineeki“ un leek preekša Upiti kā „kaitigu Latvijas valstij personu“ nodot kara teesai, tad pats izmeklēšanas nodaļas preekšneeks V. Beķers, dod 29. aprīli savu peekritošu rezoluciju. Tomēr, V. Beķera prāts nepeepildas, A. Upiti kara teesai nenodod, bet no 3. maija tas ir jau Rigas apgabalteesas prokurora rīcībā, un izmeklēšanu viņa leeta vada svarīgu leetu izmeklēšanas teesnesis Zuševics. Ta lēmums no 6. maija 1920. g. skan: „... Ņemot vērā, ka A. Upits pa Rigas okupācijas laiku no leelineeķem 1919. g. ir sastāvejis Rigā par leelineeķu valdības komisāru, tas ir: dalību ņēmis sābeedribā, kas par savu darbības mērķi ar apzinību ir uzstādijuse valsts esošās sābeedriskās eekārtas gāšanu, izdarijis nozeegumu, paredzetu krim. soda lik. 51. un 126. pantos*), nolēma: Uz krim. teesašanas lik. 396. p. pam. Andreju Mārtiņa dēlu Upiti apvainot uz min. krim. soda lik. pamateem.“

No A. Upiša pašrocīgi rakstīta nopratinašanas protokola no 6. maija 1920. g., (pee svarīgu leetu izmekl. teesn. Zuševica), labi pārskatāms šis viņa darbības cēleens. 1919. g. janvāra beigās viņš dabujis no Rigā nodibinatā Izglītības komisariāta uzaicinājumu, papreekš telegrafisku, pēc tam ar specialu ziņotāju, eerastees Rigā un uzņemtees Mākslas nodaļas vadību pee min. komisariāta. Ap 20. janvāri nobraucis Rigā un eepazīnees ar leetas apstākļeem, redzejis, ka latv. mākslas eestādes un mākslineeķi ir pa pārmaiņu laikeem nokļuvuši bezizejas stāvoklī un taisas izklist gan uz Kreeviju, gan citur. Upits uzņēmees Mākslas nodaļas vadību un vispirmā kartā spēris soļus, lai palīdzetu latv. operas darbīneēķeem, kureem izgādājis no Izglītības komisariāta 10.000 rbļ. leelas subsidijas veenreizeju pabalstu. Peeaicinājis par palīgeem T. Reiteri par muzikas apakšnodaļas vadītāju, Jāni Kugu par glezneecības apakšnod. vad. un K. Freinberģi par teatra dramaturgu un galveno līdzstrādāķu teatra idejiskā un mākslineeciskā va-

*) 1.1. par līdzdalību saveenībā, zinādams, ka ta uzstādijuse par savas darbības mērķi graut valsti pastāvošo sābeedrisko eekārtu.

dībā. Latvju opera savā vecajā, vēl papildinātā sastāvā, sākuse strādat. Upīts darijis visu, kas iespējams, lai nodrošinātu māksliniekiem un mākslai brīvas darbības iespēju. Mākslas nodaļa viņa vadībā pulcinajuse visus latv. māksliniekus un muzikus. Muziķu sapulcē izstrādats augstakas muzikas skolas projekts; tāpat mākslinieku sapulcē — telojošās mākslas skolas projekts. Muzikas kursus diriģenteem vadījis nel. N. Allunans. Mākslas uzraudzības komisijā strādājuši: B. Dzeņis, Purics, Eliass u. c. Mākslas muzeja vadība uzticeta V. Purvitim. Saziņā ar saveem augšā minētiem tuvakeem līdzstrādniekiem, Upīts aicinājis no Kreevijas visus kaut cik pazīstamus latv. māksliniekus un artistus — tā bij. Nacionalā teatra direktoru Meerlauku ar specialu vagonu un visām mantām atgādājis uz Rīgu. Visā šajā savā darbībā viņš vadījees tikai no mākslas interesēm.

Ka A. Upīts šeit objektīvi runā par savu darbību Izglītības komisariatā, to peerāda nopratinato leccineeku atzinumi.

Komponists J. Zalīts starp citu saka, ka Upīts nodevees mākslai, un pateicotees viņam tā tikuse glabta un pasargata. Mākslas leetas viņam bijuši taisni uzskati un objektīva rīcība. Adolfs Kaktiņš apleccina, ka Upīts katrā ziņā bijis mākslas ceenitajs, un, pateicotees viņam, mūsu opera palikuse mākslas augstumā. T. Reiters pastāsta, ka Upīts norūpejees par Latvijas mākslas stāvokli, jau tani laika, kad vēl nebijis mākslas nodaļas vaditajs. Izglītības komisariata vaditaju sēdēs, Upitīm izsacīti arī pārmetumi, ka viņa nodaļas tuvako darbīneeku starpā nav partijas cilvēku. Upīts neesot politisks virs, viņa ideals — nodarbotees ar rakstniecību un mākslu. V. Purvits ir pārleccinats, ka pateicotees Upitīm, mākslas muzeja bagatības uzglabatas Rīgā nesabojatas un kārtībā.

Bet — šo objektīvo un vērtīgo Upīša darbu Izglītības komisariatā katrā ziņā griebeja iztaisit par nozeegumu un viņu pašu par politisku nozeedznieeku! Pat par „komisaru“ to dēvē oficiāli prokuratūras darbīneeki, kur katram bērnam bij zinams, ka

A. Upits nekad nekāds komisars nav bijis. Tas rakstneekam sāj un, sēdedams centralceetumā, 28. atsev. kamerā, viņš raksta 26. jūnijā Zuševicam, papildinādams savu nopratināšanas protokolu un norādīdams tuvaki, ka viņš rūpejees latv. mākslineeku un mākslas eestāžu labā *): „Bet par algu es tagad sēdu ceetumā, teek mekleti kaut kādi peerādiijumi, uz kuru pamata mani varetu nootesat kā bīstamu valsts nozeedzneeku un kulturas postitāju.“

Te atzimejama ari ta nekorektā izturešanās, kādu šinis apstākļos A. Upits peedzivoja no dažu savu koleģu, rakstneeku un žurnalistu puses. Kad rakstneeku un žurnalistu aroda beedribā teek pacelts jautajums par to, ka beedribai jauzņemas galvneeciba par A. Upiti, lai atsvabinatu viņu no ceetuma*), tad sapulces vairakums tomēr izsacījās pret galvošanu. Bet dažos laikrakstos, kuru redakcijā atradās personas, kas savā laikā bij tikušas aizvainotas no A. Upiša kritikām, tagad tika rakstītas aplamas un neglītas leetas. Tā „Latv. Kareivī“ parādījās vispirms kāds raksts, kurā bij apgalvots, ka „vēl pagājušā gada maijā — Rīgas krišanas deenā, A. Upits ar flinti rokās ir skrējis ārā no komisariata, lai kaut cik vēl glābtu sarkano Rīgu“***). Bet kad dažas personas devušas redakcijai paskaidrojumu, ka šāda ziņa nav pateesa, tad tam par atbildi laikrakstā parādījās šādas ciniskas rindas: „Divas A. Upiša ceenitajas, veena no tām kādas veetejās drukatavas ipasneeka kundze, vakar eeradās mūsu redakcijā un apgalvoja, ka A. Upits neesot ar flinti rokā cinijees Daugavmalā pag. g. 22. maijā. Vispār Upits neesot neka ļauna dariijis, viņš tikai rakstījis skaistus dzejojus, peem.: „Komunara ligava“, kas madamām ļoti gājis pee sirds“***). „Latv. Kareivja“ redakcijā literarisko nodaļu vadīja toreiz — Viktors Eglits. Ja peevestās rindas ir anonima autora rakstītas, tad V. Eglits citā veetā nekautreijās sacit sekošo: „Es nedomāju, ka būšu kļūdijees,

*) Tā komunistu laikā tika izgalvots, peem., bij. „Rīgas Avizes“, vēlākais „Jaunako Ziņu“ līdzstrādneeks Šillīš.

**) „Latv. Kareivis“, Nr. 44, 1920.

***) „Latv. Kareivis“, Nr. 48, 1920.

ja apgalvošu, ka Upiša romanu kaislīgie lasītāji neizbēgami izvērtās par teem leelineeķeem un leelineeķēm, kam viss bij atļauts. Tee vareja mērdēt ceetumos tukstošeem ļaužu bez izmeklēšanas, brēkt uz viņeem, peekaut un bendēt tos, bet paši savā starpā sadalīt viņu mantu un darba augļus, un turpat blakus ceetumam, kā pa talku ēst, dzert, deēt un pāroteles, cik tikai uzeet^(*)).

Ari „Laukstrādneekā“ bij atradees kāds anonims autors (pēc stila spreežot, R. Lindiņš), kurš pasludinaja, ka „izņemot dažus ražojumus, vairums Upiša darbu ir ļoti sekli, mākslīgi, kuri neiztura mazākās literariskās vērtības. Bet tā ka neattistitas masas ļoti mīl kinematografus, bulvaru romanus, tad Upiša romaneem zināma peekrišana bij.“ Turpat tika apgalvots, ka A. Upits pārbraucis Latvijā, „lai dzeedatu slavas dzeesmas teem, kureem peeder ta valdišana. — Tapēc ari mēs turejam par vajadzīgu Upiša kunga atgriešanās atzīmet. Strādneecībai ir janokrata no saveem pleceem šādi cilveki^(**)).

Kādā rakstā „Zocialdemokrata“ tika peenācīgi novērtēta tāda negodīga izrēķinašanās ar A. Upiti: „Tā kā A. Upits tagad nespēj sevi aizstāvet, tad visi tādi uzbrukumi atgādina notikumu, par kuŗu Krilovs saka: „и я его лягнул“. — Daudzi tee, par kuru vājeem dzejoļu krājumeem viņš neatzinīgas recenzijas rakstījis, ir kājas, lai viņam kā cilvekam atdarītu^(***)).

Un teešām, tagad atgīdās vēl veens sīks gariņš, kas parasti par nelabvēlīgām recenzijām mēdz kritiķus paceenat ar rupjībām. Tas bij Skuju Fridis, kurš nu pēc minētā „Zocialdemokrata“ raksta ņēma vārdu „Latv. Kareivī“: „...bez pārspīļeemeem varu teikt, ka tumšs un drūms bij šis Upiša mākslineeķiskās diktaturas laikmets... vaj tadēļ brīnums, ka taisni šinī isajā laikā Latvija zaudeja divus no saveem labakeem dzeedoņeem — Ed. Vulfu un Fr. Bardu... Kļūvis pee varas, U. atņēma latv. rakstneekam visu: laikrakstus, žurnalus, grāmatu apgādātājus, naciona-

*) „Kulturas Vēstnesis“, Nr. 1/2, 1922., 50—51. lpp.

***) „Laukstrādneeks“, Nr. 11., 1920.

****) „Andreja Upiša leetā“ — „Zocialdemokrats“, Nr. 102., 1920

līdzdams veikalus, netaupidams pat mūsu ceenijamo izdeveju A. Gulbi...“*). Kas par to, ka tee bij salti meli (gar grāmatveikalu un apgādeenu nacionalizāciju Upišam nebij nekādas daļas, to darija citas eestādes), — nu bij reize kraut Upišam visu ko vīrsu, pat atbildību par Vulfa un Bārdas nāvi!

Ja ari no pašu rakstneeku, ka tuvako koleģu vidus, neradās eespaidīgi labvēļi, kas būtu gādājuši par A. Upiša atsvabinašanu no apceetinājuma, tad tādi tomēr atradās.

Zvēr. adv. G. Zemgals un akademiķis Vilb. Purvits eesneedza galvojumu par A. Upiti, un Zuševics atcēla 28.junijā agrako drošības līdzekli (eeslodzīšanu centralceetumā) un nodeva viņu zem policijas uzraudzības Skrīveru pagastā.

Bet pa to laiku prokurora v. i. Balodis bij atradis par vajadzīgu apvainot A. Upiti vēl uz Krim. Sodu lik. 100. un 192. p. pam, t. i. par dumpi pret valsts augstako varu**).

3. jūlijā 1920. g. Balodis raksta Zuševicam: „Ar eevāktem eepreekšējā izmeklēšanās dateem ir peerādijees, ka A. Upits starp citu ir sastāvejis kā Izglītības un mākslas nodaļas komisars organizācijā zem nosaukuma „Latvijas komunistiska Padomju valdība“, kura ar bruņotu spēku bij gāzuse Latvijas likumigo valdību, mainijuse valsts eekartu, kamdeļ Upitim starp citu bij jāleek preekšā apvainojums, kurš paredzets Sodu lik. 100. un 102 pantos. Nosūtot atpakaļ šo leetu, leeku preekšā papildinat eepreekšējo izmeklēšanu, kā augšā aizrādīts, kā ari visu to, kas pēc leetas tālakās gaitas izrādisees par vajadzīgu. Tanī pašā dienā Balodis leek preekšā „kā drošības līdzekli dēļ izvairīšanās no izmeklēšanas un teesas viņa paturešanu apceetinājumā.“

Tas viss noteek pēc tam, kad visi redzamee mākslas pārstāvji uzsvēruši Upiša pozitīvo darbību un uz jautāšanu par „komisaru“ un politisku darbību devuši negatīvas atbildes (tikai adv. Zemgaļa kdze,

*) „Vēlreiz Andreja Upiša leetā“ — „Latv. Kareivis“, Nr. 66., 1920.

**) „Kas ar varu apdraudejis grozīt pastāvošo valsts eekartu“ u. t. t.

laikām aiz pārpratuma, Upiti nosaukuse savā leecībā par „komisaru“, tapāt kāds no izlūkošanas aģenteem pasneedzis ziņu, ka Upiti „saukuši par komisaru“).

Uz prokurora peeprasījumu, A. Upiti no jauna apceetina 21. jūlijā un eeveeto atkal centralceetumā, taī pašā 28. atsev. kamerā. No peedzejojā „komisara“ likteņa viņu glābj beidzot Satversmes Sapulces amnestijas akts no 19. augusta 1920. g, pēc kura III nod. 9. punkta teek atsvabinati no atbildības un soda visi, kas apvainoti pēc Sodu lik. 100. uu 102. panteem. 25. augustā svarīgu leetu izmeklēšanas teesnesis A. Evans dod rīkojumu A. Upiti nekavejoši no apceetinajuma atsvabinat.

Kļūmīgee gadi, protams, nav varejuši būt ražīgi rakstneeka darbā. Kreevija uzrakstītas dažas dzejas un noveles („Lapas veesulī“ un Akmeņkaļi“ nepabeigts palicis stāsts „Stīpneeku Mārcis“, žurnālā „Strēlneeks“ 1920.). Šinī laikā uzrakstīts gan plašaks teoretisks darbs „Proletariskā māksla“ (1920.), kurā noskaidrots proletariskās mākslas jēdzeens un aplūkoti proletariskās mākslas mēģinājumi kreevu un latveešu literatūrā. Te ir nesaudzīga kritika par „proletkultu“ seklo un diletantisko mākslas nodarbību ar ko A. Upits eeguva sev eenaidneekus viņpus robežas. „Izdevība netrauceti strādat“, saka rakstneeks pats, „gadījās atkal, kad atgreezos Latvija un tiku eeslodzīts Rīgas centralceetuma atsevišķā kamerā. Te sarakstīju noveļu krājumu „Vēja kauja“, kuru A. Gulbis patlaban bij nodrukajis, kad mani uz amnestijas pamata atsvabināja. Bez tam tur sarakstītas peecas sestdaļas „Zeemeļu vēja“ (drukats 1921. g.).“

Atgreezees atkal pee normalas dzīves, pa zeemu strādādams Rīgā un pa vasaru Skrīveros (kur raksta un ceļ uz drupām jaunu māju), A. Upits līdz pēdejam laikam (t. i. 1923. g. beigām) laidis klajā šādus jaunus darbus:

- Romanus: „Zelts“. 1921. („Domās“ 1914.)
 „Zeemeļa vējš“. 1921.
 „Pērkoņa peevārtē“. 1922.
 „Renegati“. 1923. („Jaunais Vārds“ 1915.).

Stāstus un noveles :

„Atkusnis“. 1919. (uzrakstīts 1918. g.)

„Vēju kauja“. 1920.

„Skaidas atvara“. 1921.

„Aiz paradīzes vārteem“. 1922.

„Metamorfozas“. 1923.

„Saule un tvaiks“. 1919. (uzrakstīts 1914. g.)

„Salaustā sirds“. 1921.

Lugas : „Peldētāja Zuzanna“. 1922.

„Nanniņa“. 1922. („J. D. Lapa“, 1914. g.)

„Privatīpašums“. 1922.

„Laimes lācis“. 1923.

„Rakstu izlase“, 2 sēj. 1923.

„Latvešu jaunākās rakstniecības vēsture“,
2. pārstrādāts un paplašināts izd.
(2 daļas). 1921.

J. Poruka raksti jaunatnei. 1922.

„Rīta cēleens“, Rakstu krājums 25. g.
darbības gadījumam ar plašaku auto-
biografiju „Mana dzīve un darbs“. 1923.

„Dzīves ceļi“. Latv. realistiskās dzejas
antoloģija. 1923.

Pašlaik mēs rakstneeku redzam atkal intensīvā darbā. Tā noslēdzas viņa dzīves un darba „rīta cēleens“. Mums ir pilna teesība cerēt, ka turpmākais darba cēleens būs ne mazāk intensīvs un ražīgs un ka savā „deenā cēleņā“ rakstneeks, kā mākslinieci nogatavojies, eerakstīs mūsu literatūras vēsturē vēl gaŗu rindu savu mākslas darbu.

II. Darbi.

Pēc izsekotā Andreja Upiša dzīves stāsta, mēs pārejām uz viņa darbu aplūkojumu.

Viņa idejiskā un makslineecīgā attīstības gaita sadalās trijos, veegli atšķiramos posmos, kuri sakrīt ar teem posmeem, kādus esam jau atzīmejuši apcerejuma biografiskajā daļā. Rakstneeks pats to skicē šādi: „Savu rakstneeka gaitu viņš eesāk kā Purapuķes un vēlāk Needras literarisks audzeknis. Veelu saveem stāsteem ņem no tuvakās, vislabak pazīstamās lauku pasaules, apstrādā to pazīstamajā zemneeciski - zentimentālā idealisma garā un jaunacionalistisko ideju sajūsmā. Sakarā ar tālaku pašizglītību, dzīves skolu un pārdzīvojumeem deviņsimti peektā gada revolūcijas un sekojošā sodu ekspediciju un reakcijas laikā, sāk kritiskaki lūkotees uz zemneecību un viņas idealeem un arveenu noteiktaki izceļ savos darbos lauku dzīves, lauku gruntneecibas un tāpat pilsētas buržuazijas un viņu materialistiskās kulturas negatīvās puses. Un pēdīgi viņš ar saveem beletristiskajeem darbeem peegreežas strādneecibai, no kuras pats cēlees, tēlodams gan lauku, gan pilsētas strādneeku viņa darbā, sabeedriskā cīņā un idejiskos centeenos; rakstneecibas kritikā, zatirā un publicistikā viņš nostājas uz marksisma dzīves un mākslas atziņas pamateem, uzsvērdams strādneeku šķiras un viņas mākslas īpatnejības, pretim valdošai buržuazijas mākslai. Šee treji posmi, šīs trīs pakāpes vairak vaj mazak spilgti redzamas visās tajās dažādās rakstneecibas nozarēs, kurās Upits strādajis no deviņsimtā gada sākuma“*).

Lai sekotu Andreja Upiša literariskās darbības attīstības gaitai šajos trejos posmos, aplūkosim atsevišķi katru no viņa darbības veideem: liriku, stāstu

*) Latveešu jaunākās rakstn. vēsture, 1921., 401. lpp.

un romanu rakstniecību, dramatisko dzeju, viņa feletonus un publicistiku, kā arī kritiskos un literatūrvēsturiskos darbus.

1. Lirika.

Ar liriku gribam eesākt ne tikai tadēļ, ka ta peeder pee viņa visagrakeem dzejiskās darbības veideem, bet arī tadēļ, ka tajā visskaidrak redzami viņa attīstības posmi, viņa eekšķīgās un arī ārigās pārvērtības.

„Jaunās Ražas“ III burtnicā (1899.) nodrukats Andreja Upiša dzejojums „J a u n i b a s a p ņ i“, kurš ir uzskatams par pirmo lirisko sacerejumu, kas parādijees drukā. Tee ir teešām vēl literariski negaštava romantiska dzejneeka-jaunekļa sapņi:

„Es sapņoju . . . acs vaļā turas, —
 No manis meegs palaikam bēdzis, —
 Es sapņoju . . . Vējš glaužas burās,
 Un kuģis, ķēdes vaļā slēdzis,
 Vēļ ceļineeku gaid, kas malā
 No peederigo rokām traucas, —
 Tas esmu es . . . Tur krāšņa sala,
 Kur zeltzeedi ar pērlēm jaucaš;
 Turp kuģis ees, tur laime smaida,
 Es veeglu prātu projām šķiros, —
 Tee ilgi ardeevas vēļ gaida,
 Kad laivā es uz kuģi iros.
 Bet sirds man leekās klusu stāstot,
 Ka svešumā es laimi gūšu,
 Ka laimes mātei, mani glāstot,
 Reiz dimantsalas karals kļūšu,
 Tad kristalpili jūra celšu,
 Un greznuma lai pilnam būtu —
 Tad visas as'ras kopāsmelšu,
 Lai tās par dārgām pērlēm kļūtu.
 Un visu, kas uz dimantsalas mainās, —
 To visai cilvecei es došu,
 To sakārtošu brīnišķīgās ainās,
 Un visu pasauli es aplaimošu!**)

*) „Jaunā Raža“, III, 61. lpp.

Tas ir tipisks r o m a n t i s m s, kas parādas šinī dzejojumā. Tas ir tas romantisms, kas kā tipiska, eezīme zinamā mēra peeder visai latvju rakstneecibai. „Romantika ir tas zinamais skatišanas, eedomas, sa- jūtas un tēlojuma veids, kas viseem latveešu rakstnee- keem kopigs. Romantika ir latveešu rakstneeka dabā, lai viņš peederetu pastoralajam vaj jaunacionalajam laikmetam, lai viņu eeskaititu naturalistu vaj tautisko idealistu rubrikā. Romantika ir tautas rakstura, tā tad arī tautas rakstneecibas kardinalais temats“*). Ja mēs gribetu meklet pēc kādam tradicijām vaj pa- raugeem, kas apzinīgi vaj neapzinīgi būtu darijuši eespaidu uz eesāceja Upiša liriku, tad mums te būtu jamin Andreevs Needra ar viņa jūtelību, zemneeka dēla ilgām un sapņeem. Bet tādi pat jūsmu un sap- ņu liriķi tanī pašā laikmetā ir arī jaunais Skalbe un viņam blakus Vēsmiņu Karlis. Un Robežneeku Jā- nis, kurā pa daļai atspoguļojusēs A. Upiša jaunība, ir tāds pat jūsmu romantiķis. Tā tad, ta ir vispārejā latvju zemneeka dēla romantika, kuru Andrejs Upits parāda savas lirikas pirmsākumos.

Var sacit pat vairak: Upiša lirika vispār peeder romantikai un līdz ar to arī — viņa literariskai pa- gātnei. Ja mēs gribam raksturot A. Upiti kā liriķi, tad tas jadara, analizejot viņa veenigo lirikas grāmatu „M a z a s d r a m a s“ (1911.), kurā sakopota agrako gadu dzeja un pēc kuras parādijušees atklātībā ne- daudzi liriski darbi, kam arī ir tikai epizodiska nozīme. Starp pārejeem dzejoleem šajā grāmatā at- rodam garaku dzejojumu „Romantika“, (61.—64.), ko var uzskatit zinamā mēra par programmas dzeju visai grāmatai. Šī dzejojuma eeskaņa eesākas šādeem pantiņeem:

„Kad noreet saule rotadama,
Kad atskreen malā balta kaiva,
Tu, veenā zeltā vizedama,
Par jūru atbrauc needru laivā.

*) A. Upits — „Latveešu jaunakās rakstn. vēsture“, 1911. 4 lpp.

Un sidrabirkļus nolikusi,
 Tu lēni uzkāp krastā baltā,
 Kā veegla ēna peenāc klusi
 Pee manis, vara ķēdēs kalta.“

Šis „tu“ ir dzejneeka romantika, kas ved viņu klusā pļavu lokā, zīda mīkstā zālē, kur silts vējiņš valgi glauda seju, kur tauriņš laksta, kur kalnā baltas meitas smejas, kur ganiņš pūš ar tauri skaļo, kur arajs domīgs likumotu vagu min . . . Bet izskaņā dzejneeks atvadas no šīs klusās romantikas pasaules:

„Trīs varavīksnas zalgo blāvi
 Tāi zemē, kuru cauri gāju —
 Nu gaisā nikni kaujas kāvi,
 Nu acumirkli nenostāju.

Ardeevu, senā mīļā daile!
 Man spīvā vējā sasalst dvaša,
 Man ausīs šalko melna baile,
 Es vētrā braucu jūrā plaša.“

Tadā kārtā šī grāmata kļūst par divu laikmetu dokumentu: „senā mīļā daile“ dzīvo agrākā laika dzejas rindās un atcerē, un ausīs šalko jaunais laiks. Nodaļā „M a z ā g a i s m i ņ ā“ atviz bērnu deenu ainas, no kurām dažas („No rīta mazā gaismiņa“, „Atauga“, arī „Uz rudens pusi“ u. c.) ir kļuvušas par eemīlotām mazo lasitāju pasaulē un sen eepēmušas ceenijamu veetu bērības dzejas antoloģijās un chrestomatijās. Neleekuļoti sirsnīgi un idiliski veenkārši te uztverta daba, kura dzejneekam bērība bijuse tik tuva un mīla. Nodaļa „V e c a d z e e s m a“ ir teešām veca dzeesma, kurā veetam nedabīgi jūtelīgi, pa daļai Purapuķes vaj Needras maneerēs, A. Upits dzeed par mīlas brīžeem un dabas jauku-meem, reizēm sasneegdams visus tos romantiskās salkanības atributus, par kureem smējas J. Jansons savās „Domās par jaunlaiku literaturu“ (peem. dzeja „Vasaras naktī“, 25. : tur eevu krūmi un puķes smaršo, strauts un klusa vēsmiņa, vilniši, divi putniņi zarā galviņas kopā glauž . . . Vaj arī „Veca dzeesma“, 30. par meiteni, kas nakts tumsā glaudi-sees pee krūts). Visneīstaks A. Upits izleekas taisni

šajā mīlas romantikā, kamēr dabas lirika uzrāda arī tādas pērles kā „Aiztec, mīla, paskatees!“ (27). Peekarotees teeši zemneeka darba dzīvei, viņš prot radīt tādas monumentalus tēlus kā zemneeku ar pliku galvu klajumā („Pļaujas laika“, 37.), kura spēcīgo kompozīciju tomēr izjauc needriskās asaras, kā jūtīgās nespēcīgās dvēseles zimbolīzējums. Nakošais posms (nodaļa „Ceļajūtīs“) jau eevada mūs drusku citādās noskaņās. Te atskatē un atcerē dzejneeks vēl izeet cauri tai savai pagātnei, kad dzīves un dabas izjūtas tas uzņēmis tikai minor-gammās, skumjās un nespēcīgu sapņu vizijas. Bet no šīs zemes, kur „trīs varavīksnes zalgo blāvi“, viņš atvadas un atsakas un pēdeajā nodaļā („Tāli zvani“) tas uzņem dzeesmu par jaunu zemi („Zeme“, 55.—60.):

„Ar sarkanu rīta sauli
Es agrī būšu kājās,
Atstašu tēva mājas,
Atsteepsees saleekti kauli.
Atsteepšu likteņa roku,
Dvēseli savu saukšu,
Pasaulei pāri traukšu
Saules ceļa loku.
Pasaules plašā ēkā
Ilgas, naidis un sāpes,
Mīla, dusmas un slāpes
Sakūst mūžīgā spēkā“.

Un cauri dzejām un rindām, kur gabalaini vēl jauucas vecais ar jauno, reizēm dzirdas jau metal-skaņi, tīrbalsīgi akordi (peem. „Fatumam“, 80.; „Pēdeajā dzeesma“, 85.).

Visumā tomēr grāmata „Mazas dramas“ raksturo A. Upiti kā lirīki, kas peeder jau paša pārvaretai pagātnei. Jauni pēc satura un formas ir tee liro-episkee dzejjojumi, kuri neetilpst šajā veenīgajā lirikas grāmata: „No putnu ceļa“, („Tagadne“, 1913.), „Ceļš“ („Vārds“ II, 1913.), „Sadragats kuģis“ („Domas“, 1915.), „Peektais cēleens“ („Strēlneeks“, 1919.). Šinis dzejjojumos A. Upits ir atraisijees no tradicionālas un elementarās latvju

liriķu formas, kādā rakstītas „Mazās dramās“, — no sīkeem četrindru pantiņeem dažādās variācijās, un raksta 6—7 pēdu jambos. Tāda forma peekļaujās episkeem dzeedajumeem. A. Upiša liro-episkee dzejojumi ir īpatneji ar to, ka tee nav reali episku notikumu tēlojumi, bet alegoriski veidojumi, kur no realās zemes izaug krāšņs alegorijas koks, kas paceļ savus zarus izplatījumā preti tālai saulei. Tā dzejojumā „No putnu ceļa“ dzejneeks it kā no tālas perspektīves skata zaļo zemi viņas tūkstoš - tūkstošgadu ceļā, cauri vēstures pagātnei, līdz uz viņas izaug jaunu ļaužu audze, pārdrošaka, ar leelu spēku, kas mūža ceļu eet pa zaļo zemi, eet „sevi atpestīt un visus brīvot“. Dzīves attīstības un nemitīga darba alegoriju rada „Ceļš“, tikai šeit realista tēlošanas paņēmieni pārak dominē un aizēno pašu alegoriju. Šeit realas ainas (braucejs pret kalnu) spēcīgā zīmējumā fiksejas apziņā par sevi, un dzejas alegoriskā izskaņa aiz tā paleek samērā bāla. Līdzīgs tam ir dzejojums „Sadragats kuģis“, kur arī realā aina — kuģa tēlojums — nomāc alegorisko domu. Redzams, ka realistiskajam epiķim, kāds A. Upits ir par excellence, nav veegli eedzīvotees citādā kompozīcijā un veidojumā. Bez dzejojuma „No putnu ceļa“ kā labako no šī stila darbeem nākas atzīmet dzejojumu „Peektais cēleens“, kurā alegoriski tēlota dzīves revolucionārā pārvērtība:

„Nu leelās traģedijas peektais cēleens sācees —
 Ar rīta ausmu ēnas bēg no zemes.
 Mēs, saules dēli, droši ejam karā
 Un debesis un zemi ņemam savā varā“.

Katrā ziņā šee liroepiskee dzeedajumi atzīmejami kā vērtīgs mākslineecisks jauneeguvums pēc „Mazo dramu“ „vecās dzeesmas“. A. Upits par saveem meklejumeem jaunradišanas darbā saka vispār: „Jaunais saturs prasas arī gluži jaunu zociālas un psiholoģiskas izjūtas veidu, jaunu nesalīdzināmi straujaku darbības ritmu un līdz ar to jaunu tēlojumu formu ar citadeem izteiksmes līdzekļeem*). Ka A. Upits

*) „Rīta cēleens“, 57. lpp.

ari lirikā, kurai starp viņa pārejiem dzejas veideem tomēr ir un paleek epizodiska nozīme, ir uz šādu attīstību un pārvērtību spējīgs, par to leecina atzīmetee liroepiskee dzejojumi.

Tā A. Upiša lirikā atspoguļojusēs viņa maksli-neeciskā un idejiskā pārvērtība, kas notikuse veenā laikā līdz ar redzamajām pārvērtībām noveļu un romanu rakstneecībā un dramās. Raksturīgi, ka šī pārvērtība notikuse gluži īpatneji, ka atsakotees no zemneeciski elementarās lirikas dailes, tas nav pee-kērees dzimstošās pilsētas dzejas paraugeem. Jo pret mūsu jauno pilsētas dzeju A. Upits ir bijis visai atturīgs taisni tadēļ, ka ta ir radita zem stipra eiropēšu eespaيدا*). Bet ja kur neiztura jauno uztvērumu un kompozīciju, tad brīžām krīt atpakaļ savos agrakajos liriskās izteiksmes paņē-meenos, pat tad, ja saturs ir gluži jauns. Tas no-jaušams pat tādos revolūcijas laikā veidojumos, kā balada „A r a j a a t m o d a***) un poemā „K o m u n a r a l i g a v a****). Te vecā forma ņem pārsvaru par modernā revolūcionārā laikmeta psichi. Bet sevišķi zīmīgi tas parādīees retrospektīvas dzejas „D z ī v i b a****).

Noslēdzot apskatu par A. Upiša liriku, vēl ja-peemin viņa dzejojums „S t r ā d n e e c e s m ū ž s“, no kura gan tikai fragmenti līdz šim parādījušees atkla-tībā („Strādneeka līgava“ — „Tagadne“, 1914, № 5.; „Leeldeenas rītā — „J. D. Lapa“, 1914.; „Darbā“ — Tauretajs № 6., 1916.; „Ēnas“ — „Sarkanā zvaigzne“ № 1. 1919.). Tas nav eposs, ta ir lirika — „dzejoli prozā“. Ta ir darba dzeja, kurā A. Upits mēginajis izteikt to, ko izjūt strādneece savā ikdeenas darbā. Darbs nav tikai nasta, ko pavada īgnas domas. Nē, darbā, vismonotonakā darbā ir ari savs preeks un patika, sava daile. To nepazīna „senā daile“, kuras zemei A. Upits cauri izgājis. To pazīst ta darba

*) Sk. „Pilsētas dzeja“, Tauretajs, 1916., №№ 7.—8.

***) Padomju Latvijas kalendars, 1920. Izglītības komisa-riata izd.

****) „Cīņas“ lit. peel. № 3., 10. aprīli 1919.

*****) „Strēlneeks“, 1920. № 3.—4.

pasaule, kurai viņš pēdējā laikā kā mākslinieks turovojees. Te neder tradicionālee panti, te vajadzīga brīva forma, brīvais ritms un pants vaj — dzejojums tadā veidā, kādi ir fragmenti no cikla „Strādneeces mūžs“.

Tādi ir tee mākslineeciskās izveidošanās etapi, kādeem Andrejs Upits izgājis cauri kā liriķis.

2. Stāsti un noveles.

Stāsti un noveles starp pārejiem A. Upiša literārisko darbu veideem eeņem ļoti plašu veetu. Ar stāsteem un novelēm viņš eesācis savu apzinīgi strādato literārisko darbu, un tos viņš turpina rakstīt vēl joprojām.

Pirmais drukatais stāsts „Vētra“ atrodams „Austruma“ kalendārā 1900. gadam (uzrakstīts 1899. g.). Tam, protams, ir vairs tikai literatūrvēsturiska nozīme. Bet šeit no svāra atzīmet, ka tajā parādas jau tās realistiskā tēlojuma pazīmes, kuras vēlāk izveidojas par īpatneju stilu. Stāstīš eesakas šādām rindām:

„Juris, abas meitas un saimnece sēdeja pee vakariņu galda. Jau labu brīdi neveens nerunāja ne vārda. Juris gausi strēba putru no dziļās māla bļodas, peekozdams katru reizi leelu kumosu mīkstas maizes. Meitas, paēdušas un rokas klēpī salikušas, skatījās pa logu laukā un gaidīja, kamēr Juris būs paēdis, lai tad iznestu traukus ķēķī. Saimnece, galvu rokās nodūruse un elkoņus atspeeduse, raudzijas uz brūni krāsoto galdiņu.“

Bet stāstiņa sižeta izveidojumam (saimneeku tura aizdomās par dedzinašanu, to apceetina) autors peešketina klāt dabas alegoriju (vētra naktī), lai pavairotu stāsta emocionālo elementu. Un emocionālajā tēlojumā vispār tas ir zem Purapuķes un Needras jūtēlibas eespaids. Beigu epizode (apceetinata saimneeka šķiršanās no seevas) aprakstīta tā:

„Viņa gribeja izsteept rokas, ķertees viņam ap kaklu un kleegt: „Neej, neej!...“ bet pār lūpām pāri vēlas tikai vājš kungstejeens.

„Ardeevu!... Dzīvo vesela...“

Kā bez dzīvības viņa sabruka blakus savam bērnam.

Stingreem soļeem viņš aizgāja līdz durvīm. Bet rokai kliņķi satverot, kājas saļima, un viņš tikko noturejās nepakritis. Bet tikai acumirkli... Tad viņš atkal saņēmas un spēcīgu roku atrāva durvis plaši vaļā. Bet lūpas viņam čuksteja: „Neleektees... nelūst... izturet!...“

Šis pats mākslotais emocionalisms leelā mērā peemita arī turpmakeem pirmā laikmeta darbeem (to redzejām arī lirikā), bet vēlāk A. Upits no ta laimīgi atraisas.

„Starp Upiša pirmajeem stāsteem,“ saka rakstneeks pats, „vairaki, bez šaubām, pēskaitami literāriskā skolneeka mēģinājumeem ar visai neecīgu mākslas vērtību — nelūkojotees uz to, ka viņus par drukajameem atzinuši mūsu pirmee literāriskee spēki („Leelpilsētas straumē,“ „Dzirulu mantineeces,“ „Plūdi“). Pee pirmā posma stāsteem skaitami: „Kalnā kāpeji“ (1901.), „Celmīneeki“ (1903.), „Krodzīneeks Šveders“ (1905.), kuros dažādās variācijās un dažados lauku dzīves apstākļos parasti tēlota idealistiski eejūsmojusēs gājeju un bezzemneeku jaunatne. Visadeem labeem tikumeem, it sevišķi pašai zleedzīgu uzcītību un augstu mīlestības tiklību apbalvota, viņa pāri viseem šķēršļeem un pretim dažadeem kavejošee spēkeem cīnas pēc augstaka mērķa, sava eekarotā zemes stūrīša. Šo stāstu idejā un tipos atspoguļota nemantīgo latveešu zemneeku vispāreajā teeksmee, kuru rakstneeks arī pats pārdzīvojis savas dzimtas kopejā dzīvē un darbā. Pa starpām šeeem darbeem rakstīti otrās grupas stāsti, kuros attēlotas zemneecības, it sevišķi gruntneecības dzīves un teeksmju negatīvās īpašības. „Paugurceems“ (1902.), „Seevas radi“ (1902.), „Tūkstošneeces“ (1904.), „Gāju putni“ (1906).*) Pirmee trīs atzīmetee stāsti tagad uzņemti kopoto rakstu I. sējumā, jo autors pats tos atzinis par tādeem, kuros kaut cik jau sazīmejama nākošā rakstneeka seja. Arī Vizulis, kurš toreiz pār-

*) Latveešu jaunākā rakstn. vēsture, 1921., 402 lpp.

valdija literarisko kritiku, par „Kalna kāpejeem“, peem. saka: „Lai gan daudz šinī stāstā ņemts pēc vecēem šablona novazateem ķēreeneem, bet Meirana rakstura zīmešana, šī rakstura savadīgums leecina, ka šim eesācejam rakstneekam ir sava daļa patstāvības, spēja nolūkotees cilveka dabas dziņu konfliktos un tos at-tēlot; attistotees, viņš varbūt spēs nostātees blakus mūsu atzīteem rakstneekem“*).

Vizuļa pareģojums peepildijas: A. Upits savā literariskajā darbā, stāstu rakstneeciba, kļuva par „kalna kāpeju“, kas atraisijas no leekvārdības un citeem no Purapuķes mantotees grēkeem un pamazām izstrādāja koncentretu sižeta veidojumu un vārdu gleznās pla-stisku stilu.

No turpmakeem stāsteem kā labakais atzīmejams „Paugurceems“ („M Veesis,“ 1902.), kas izturets kon-centretā naturalistiskā izteiksmē. Te tēlota leelpilsētas nomales dzīve, pār kuru kā leetuvens gulstas dzer-šana un izvirtība, un tur aizeet bojā raksturā vājš laucineeks ar visu savu dzimtu. Sižets mazleet at-gādina Apsišu Jēkaba stāstu „Uz pilsētu!“, bet A. Upits šajā naturalistiskā tēlojumā laimīgi izteek bez Apsišu Jēkaba tendences. Kā A. Kēniņš atzīmē sava referatā Zin. Kom. vasaras sapulcēs 1902. gadā, tas ir „pārak šausmīgs un naturalistisks stāsts, bet galvenos vilceenos un galvenos raksturos pateess un nobeigts“**).

Šo veenu A. Upiņa tēlošanas īpatnību papildina viņa dzīves uztvērumā no komiskās puses. „No pašēem rakstneeka darbības sākumeem,“ saka viņš, „mani tomēr peevilka un intereseja dzīves un cilveka negatīvās puses — daudzkart ir apgalvots, ka ta esot mana talanta stiprā puse***). Šis dzīves vērošanas un tē-lošanas veids eeguva jo spilgtu izteiksmi „M a z o c i l v e k u“ stāstos („Vārds“ 1901.), „Austrums“ 1902., 1905.). Šo ciklu papildina „Mazo cilveku vēstules“ („Peterburgas Av. lit peel,“ 1902.) un citi līdzīgi tēlo-jumi, no kureem daži atrodami vēlākos noveļu kopo-

*) „Jaunā Raža,“ V, 1901.

**) Šk. „Jaunā Raža“ VII., 1904.

***) „Rīta cēleens,“ 48. lpp.

jumos „Mazās komedijas“. Vizulis uzsver, ka šāda „mazo cilvēku“ komisma un neecības tēlošana „vairāk vaj mazāk ķer zocialajā dzīvē, kadēl ir daudz zimpatiskākā nekā nezin kāda lidošana pa sapņu un jūsmu valsti“*). Ir teesa, ka A. Upiša stāstu realisms, augdams savrup no realisma apoloģeta J. Jansona, izrādījās par spēka pilnu un zaļojošu stādu, blakus nīkstošiem romantiskās salkanības zeediņiem. Un var droši sacīt, ka ar to garo noveļu virkni, kas publicēta „Austrumā“ un citos periodiskos izdevumos un no kuras vēlāk sastādīta izlase „Mazās komedijas“, 2 sējumos (1909., 1910.), A. Upiša novelista slava ir jau pilnīgi nodibināta. Te ir neveen leelaka stila vingriba, bet arī leelaks plašums sižetu izvēlē. Šee tēlojumi, runājot paša autora vārdeem, „vairs neeerobežojas veenīgi lauku dzīvē un zemneecības pasaulē. Tur ir sabeedrisku, individualu, dzimtas un mīlestības konfliktu un atsevišķu tipu notēlojumi zatiriskā vaj ironiskā nokrāsā no lauku gājeju, gruntneeku, inteliģences un pilsētas buržuazijas aprindām. Lidz ar pirmajeem soļeem ārpus dzimtas šaurā loka, krājas novērojumi un peeredzejumi; fantazijai radās plašaks lauks, mākslineeciskai izdomai bagatīgaki eerosinājumi un tēlojumam daudzpusigaka veela. „Lai arī šo stāstu atsevišķās epizodēs dažkārt eevēidoti reali peeredzejumi vaj dzīvē novēroti tipi, tomēr te es jau sāku apzinīgi atkratītees no purapuķiskā, anekdotiskā, elementari karikatūriskā“**). Pee šī autora paša raksturojuma vēl japeemetina, ka te ir ne tikai notēlojumi „zatiriskā vaj ironiskā nokrāsā“, bet ka blakus ikdeenās cilvēku dzīves komismam paspīd arī dziļi dramatiskas epizodes, kuras glabā sevī pat traģisku atrisinājumu. Tādi, peem., ir pirmā sējuma tēlojumi „Tēvs“, „Dēls no svešuma“, „Komedija trijos cēleenos“, bet no otrā sējuma — tēlojumi „Dzimtas klēpī“, „Veesulis“. Ari mīlas jautajumam, kas parētām eeņem veetu A. Upiša novēlēs, viņš peeeet ar apbrīnojamu vienkāršību un rāda apslēptas, kvēlošas

*) „Jaunā Raža“ VI, 1903.

***) Sk. „Latveešu jaunakās rakstu vēsture, 1921., 402. lpp.

ogles zem pelneem kā lauku meitas Mades („Komedija trijos cēleenos“), tā inteliģentās Ellas, muižas īpašneeka Meijera meitas dvēselē („Veesulis“). Un pats dzīves komisms parādas dažādās gradācijas pakāpēs: ģe abzoluti neecigee „mazee cilveki“ ar savu nelaimigo mīlestību vaj dzīves idealeem („Romantiķis“, „Leelais cilveks“, „Stāsts par mironi“, „Cepure“, „Leelā laime“), te dzīves zocialās saites un plaisas, dzīves neizpratne vaj pārpratumi („Nabaga seeveetes“, „Ragana“, „Grēks“, „Jauni laiki“, „Atdzimšana“) u. t. t. Un visu šo komisko zituaciju zimejumus vadijuse veikla mākslineeka un laba ļaužu un dzīves paziņeja roka.

„N e m e e r s“ (1912.) ir nākošais noveļu krājums. Te mēs redzam A. Upiti idejisko pārvērtību laikā. Ja jau ar „Mazām komedijām“ viņš nostājās kā mākslineeks uz zocialās dzīves vērojumu un analizes pamateem, tad par šo noveļu ciklu var noteikti sacīt, ka tam peemīt nepārprotama zociala nokrāsa, pee tam vairums noveļu eetver sevī 1905. g. laikmeta pārdzīvojumu atskaņas (izņemot „Putenī“ un „Draudzenes“, kurās redzams „vecais“ Upits ar stipri izplūstošeeem tēlošanas paņēmeeneem, kā arī psiholoģiski spēcigo noveli „Mazajā baltajā namā“).

Nemeers — tas ir tas psiholoģiskais nervs, ar zīnamu zimbolisku peeskaņu, kas velkas cauri šī cikla novelēm. Šajā ziņā visraksturīgaka ir krājuma pirmā novele ar nosaukumu „Nemeers“, kurā tēlots vecakās paaudzes skolotajs Greeze, kura dvēselē breestošās revolucijas notikumi sacel ne tikai nemeeru un rada nervozitāti, bet padara to par gluži slimu maniaku, kurš katrā skolneeku balss skaņā un žestā redz jau graujošu spēku, kas sacelās pret viņa autoritāti, veco morali, skolas dzīves meeru un kārtību. Un tā vecā Greezes seajā mēs eeraugam raksturigo „mazo cilveku“ ar viņa bēdīgo neecību un komismu, kas jo spilgti izceļās pret leelā laikmeta fonu.

Dzīli traģisks ir pārcēleja Leepas dzīves tēlojums novelē „Leetuvens“. Revolucijas deenās peenāk atmaksas brīdis, kad viņš, klusais pārcēlejs Daugavas

krastā var izrēķinatees ar baronu, savas seevas pave-
deju, bet, būdams sevī jau garīgi ruinešs, viņš pats dodas
nāvē. Divas īsakās novelītes („Konturas“, „Uz tiltiņa“) un
„Deenvidū“ peeder pee lappusēm, kuras reizē ar
J. Raiņa „Kluso grāmatu“ veltitas kritišu upuru pee-
miņai un eeturetas sēru pilnās gammās.

Savrup no tām, tāpat kā „Putenī“ un „Drau-
dzenes“, stāv tas „nemeera“ tēlojums novelē „Mazajā
baltajā namā“, kas rāda apteekara Zommera kundzi
nomokamees viņas dzīves tukšībā. Tā veen leekās,
ka ta būtu turpinajums „Mazo komediju“ novelei
„Veesulis“: Zommera kundze šķeetas būt ta pate Ella,
vaj vismaz rada tai, — tikai jau tajā stadijā, kad nav
vairs eespējams jaunības veesulis un paleek pāri tikai
padošanās „seklai, pelekai ikdienībai“. Šis psicho-
loģiskais tēlojums no pilsoniskās inteligēnces aprindām
rāda, ka A. Ūpits kā mākslineeks prot saskatīt ne tikai
dzīves ārejas dinamikas nemeeru, bet arī to nemeeru,
kas norisinas klusās dzimtas, klusās mājās, pat tur,
kur, leekās, nekādu nemeera dzinuļu un savijņo-
jumu vairs nebūtu. Savos vēlakos noveļu ciklos
A. Ūpits ir no jauna atgriezees pee tīri psicholo-
ģiskeem sižeteem (sevišķi „Vēju kauja“ un „Meta-
morfozās“).

Darba laikā (1915.) arī ir grāmata, kurā
visām novelēm peemīt ta kopeja noskaņa, kas atzīmēta
jau grāmatas virsrakstā. „Dažās no še ieevetotām
novelēm rakstneeks mēģinajis izveidot savu estetisko
teoriju un rādīt, ka bez gadu simteņeem kultivejamās
mīlestības psicholoģijas, mākslas apstrādājuma ceenigas
ir arī citas cilveciskās jūtas un eekšejee pārdzīvojumi
(„Maize“). Tads pats mākslineecisks nolūks novelei
„Karkli“. Tikpat sīki kā parastajos stastos visāda
mīlestības tīkmināšanās un dēkas, tur tēlots veenkārša
grāvrača ikdeenas darba process, tās fizioloģiskās sajūtas
un psicholoģiskee pārdzīvojumi, ko prasa smags fizisks
darbs“*). Bet šee mākslineeciski eksperimentalee mē-
ģinājumi neleedz blakus teem uzņemt arī jau āgrak

*) Sk. A. Ūpits — „Latveešu jaunakās rakstn. vēsture“,
402. lpp.

peekoptā žanra psiholoģiskus tēlojumus („Sirdsapziņa“, „Vitolenu saimneeks nelaimē“, „Veeglā maizē“, „Darba laikā“), stāstu par „mazā cilvēka“ — fabrikas meistara svētdeenas uzdzīves baudām („Svētdeena“), pat arī par mīlu, kas arī veenkāršo darba ļaužu starpā var radīt smeldzošas sāpes un greizsirdības mokas, kuras tikko nebeidzas katastrofiski („Dūmos“).

Ja mēs gribētu nodotees A. Upiša stila analīzei šajā grāmatā, tad būtu jauzsver, ka Upiša īpatņee, realistiskee tēlojuma paņēmeeni dažās no šīs grāmatas novelēm (peem., „Maize“) ir lappuses ar nepārspējāmām gleznām un ainām. Pat vairak: noveli „Maize“ nākas atzīmet kā „klasisku“ peemēru no Upiša gleznu bagatā realistiskā stila.

Vispār var sacīt, ka A. Upits novelu sižeta un stila izveidojuņā ir jau tā eestrādajees, ka uzrakstīt noveli viņam nav vairs nekāda grūtība. Bet taisni tapēc novele veena par sevi rakstneeku vairs neinteresē. Rakstneeka radošajam darbam vajaga būt arveenu jauna, vēl neizšķirta problema atrisinašanai. Un ja atsevišķa novele preekš A. Upiša vairs nav tāds saistošs problems, tad viņš sāk rakstīt novelu ciklus ar kādu kopeju, veenojošu ideju. Ja jau agrakajos krājumos bij izjūtama zinama kopnoskaņa, kuru dod atsevišķi rakstīto darbu izlase un sagraupejums, tad vēlakee krājumi („Atkusnī“, „Vēju kauja“, „Skaidas atvarā“, „Aiz paradizes vārteem“, „Metamorfozas“) ir jau eepreekš apzīmetas ciklveidīgas darba veenības. Un tas rāda, ka A. Upits kā novelists ir arveenu bijis mekletajs un atradejs savā mākslineeciskajā darbā.

„Atkusnī“ (1919.) ir 14 novelu kopojums, kurā tēlota 1917. g. revolūcijas parādības Latvijā. Te ir vesela „tautas bilžu galerija“, visdažadakee tipī, kuri nejausi sastapuši dzīvē ko jaunu. Bet cilvēks nepeeteekoši izprot šo jauno, viņa psihē eestajees apmulsums: „Viņam šaubas un nemeers par pasauli, savu darbu un sevi pašu“ — tā autors saka savā eevadā, kur ar reali-naturalistisku līdzību viņš ved lasitaju savu tipu psiches izpratnē.

A. Upiša tipu galerijā ir leela dažādība: tur ir gorodovojs, bijušais uradņiks, lauku saimneeki un bez-

zemneeki, strādneeki un inteliģenti, bēģji un pagasta nabagi, zaldati un virsneeki. Visi tee eerauti revolucijas plūdus, un katrs tai savadi cenšas peeskaņot savu būtņi. Ar zatiru cauraustās ainās eeraugam ne tikai „revolucionaro“ saimneeku Dižbiti („Revolucionars“), zem sarkana karoga ejošo saimneeci Sneedzeeni ar viņas Jūliņu („Gājeens“), redaktoru Vilku („Brivais vārds“) u. c., bet arī bezzemneeku aģitatoru, skroderi Grigoru un visu viņa publiku („Saulītē paceltee“), „revolucionaro“ strēlneeku Svikliņu („Brīvība“), no aģitatora par „apzinigeem“ pataisitos strādneekus, kuri pēc dzirdetās runas darba laikā meerīgi leekās uz auss un — krāc... Tādā kartā autors kā mākslineeks ļoti objektivi zīmē 1917. g. revolucijas laikmetu, nenotušejot arī ta negatīvās parādības, smeekligumu un kroplību.

Ar sižetu apstrādajumu šis krājums vērojuma un noskaņas ziņā peeslejas „Mazām komedijām“. Dažas novelēs redzama agrākā Upiša meistarība („Revolucionars“, „Savs zemes stūritis“, „Gājeens“, „Teļa cepetis“, „Brīvība“), bet citās (peem. „Pastara deena“, „Bez izejas“, „Pee baznicas“) telojumā it kā peetrūkst pilnīga mākslineeciska līdzsvara. „Brīvā vārda“ redaktors Vilks ir tas pats inteliģenta manekens, ko Upits jau demonstrejis savās lugās „Veens un daudzee“, „Saulē un tvaiks“ u. c., un publicists veetām šeit ņēmis pārsvaru pār mākslineeku. Turpmākos noveļu krājumos redzam A. Upiti atkal stipri progresējam. Bet kā 1917. g. revolucijas laikmeta plašai gleznai, noveļu krājumam „Atkusņi“ peeder sava nolenēdzama veeta mūsu jaunākajā noveļu rakstneecībā.

„Vēju kauja“ (1920.) ar savām sešām novelēm ir tiri psiholoģiska grāmata. A. Upits vispār mīl reali-dinamiskas gleznas, bet dvēseles vibrācijas par sevi viņš retak kad ņēmis par teešo veelu savam mākslineeciskam veidojumam. „Vēju kauja“, turpreti, ir tikai psiholoģiski telojumi, un tee peerāda, ka šajā laukā autoram tapat ir visai labi panākumi.

Visvairak nepārkausetu publicistikas šlaku vēl palicis novelē „Zelta svāri“, kurā autors gribejis rādīt rakstneeka dvēseles pārdzivojumus, kas to noved pee

manuskriptu iznīcinašanas. Bet šis tēlojums nav pārleecinošs un nobāl blakus šī krājuma divām labākām novelem: „Muzika“ un „Ogles zem pelneem.“ Pir-majā, kas veltīta diriģentam T. Reiteram, A. Upits lee-liski notēlojis veselu rindu dažādu klausītāju, kas sež koncerta zālē. Reti spēcīgi teloti ari vecā diriģenta slimigee domu gājeeni un manija, ka viņš allaž bijis nesaprasts un ka viņa darbu publika nav pratuse no-vērtēt. So tipu viņš izolejis no visas apkārtnes un leek tam kā veentujam maniakam aizeet bojā. Tāpat Upits izolejis no pasaules zinātneeku Jēkabu Bergu („Ogles zem pelneem“), kas kādā katastrofā zaudejis kājas un tagad spēj kustetees tikai stumjamā kreslā. Ari viņu vājā visādas manijas ģimenes dzīvē, bet kad viņš nāk pee atziņas, ka alojees un nepateesi apvai-nojis savus tuvākos cilvēkus, tad — izdara pašnā-vibu savā laboratorijā. Katra fraze, katra glezna šeit ir mākslineeciski nosvērts kāpinājums, kas bez lēcee-neem un pārspīļejumeem noved pee katastrofas.

Ari novele „Vēju kauja“, kurā telota māksli-neeku dzīve ar viņu intimajeem pārdzīvojumeem, pee-der pee šī krājuma labakeem darbeem. Turpretī „Tu-vums un tālums“ un „Aizlausteem spārneem“ ir im-presīvās gleznās izplūduši tēlojumi. A. Upišam rei-zēm trūkst peeteekošas koncentrācijas, bet viņu glābj noteiktais veidojuma rāmis. Šeit ari ta trūkst, kapēc tēlojumam jaseko ar leelu peespeešanos.

Visām šī krājuma novelēm peemit veena ipat-niba: te ir mēģināts uztvert un pa daļai atrisināt māks-lineeku un teem tuvu stāvošu cilvēku mīlestību u. c. problemus, atstājot pilnīgi pee malas šo problemu sabeedriski-idejisko pamatu, bet ta veetā sekojot viņu dažādeem veidojumeem atsevišķos individualos māks-lineeku tipos*). A. Upits šinīs novelēs mākslineeciski tēlo savrūp nostādītus izoletus individuus, pa daļai sli-mīgus, aizlaustus. „Aizlausteem spārneem“ viņi visi līdo, līdz krit vaj ceļas, citu atbalstīti un nesti no dvēseles izolācijas kopejā lidojumā.

*) Sk. „Latveešu jaunākā rakstn. vēsture, 1921., 403. lpp.

„Skaidas atvarā“ (1921.) ir peecu noveļu krājums, kas turpināts eepreekšējā krājuma žanrā, bet dažās, agrāk rakstītās novelēs (peem., „Nelāga brauceens“) vēl izpaužas Upiņa „vecāis Ādams“ — nogurdinošā daudzvārdība. Pee šī krājuma labākām novelēm peeder: „Skaidas atvarā“, „Aina Smilga“ un „Trīs cilveki.“ Pirmajā no tām Upits spēcigos (veetām gan pārak krāsu sabeezetos) vilceenos rāda, ko pārdzivo pusaudžu zēns, kad redz aizejam uz neceļem savu romantisko domu objektu. Lai glābtu to no netiklas dzives, viņš ir spējigs pat uz slepkavību. Šāda zēna sirdsšķīstība apkārteajā dzives duksnajā — tas ir teešām traģisma pilns, mākslineeciski veidots kontrasts.

„Aina Smilga“ ir stāsts par latvju meitenes bēgļu gaitām, kas nobeidzas ar pašnāvību uz dzelzceļa sleetēm. Šī novelīte peeder pee spēcīgākām lappusēm, kas atspoguļojušas bēgļu laikmetu. „Trīs cilveki“ pēc satura eederetos krājumā „Atkūsnī“, bet ar savu psiholoģiskās analīzes dziļumu tas tomēr izeļjas savrup. Te A. Upits stāsta par trim cilvekiem, kurus saved kopā 1917. g. revolūcija: revolūcionars dzejneeks, provokators Valga un izmeklēšanas teesnesis Hiacintovs. Viņa revolūcionars ir idejiski kristaltīrs, kristianiski cildens raksturs, kas abeem pārejiem „cilvekiem“ augstsirdīgi atmaksā ļaunu ar labu un palaiž tos brīvībā, sacīdams: „Mūsu taisnība ir augstsirdīga, tapēc ka neatbalstas uz vecām atreebšanās tradīcijām, bet cilveka dzīvību un brīvību atzīst par augstako vērtību.“ Šīs novelītes veidojums ir īstī mākslineecisks, bez jebkādam autora tendenciozām zimpatijām vaj antipatijām pret zīmeteem rakstureem, un ar to ta stādama augstu pāri novelītei „Zaglis“ (šai pašā krājumā), kur autors grūti tura līdzsvaru starp mākslineeku un sabeedriska publicista spēredumu par zēnu, kas brauc ar ragaviņam uz mežu „malkā“.

„Aiz paradīzes vārteem“ (1922.) ir — sešu noveļu kopojums. Veena no tām („Mopasana audzeknis“) uzrakstīta parastajā A. Upiņa naturalistiskajā stilā, kur stāsta paveedeens šķetinats pārak gari.

Zinamā mērā tas sakams arī par humoresku „Celoņi un sekas“, bet tajā tik daudz atjautīgu zituāciju, ka ar neatslābstošu interesi var sekot visai tai notikumam virknei, kura ceļas no tā, ka „Lankevica madamai no kurvja izkrita ola un saplīsa uz trotuāra“. Ar savu sižetu tā atgādina „mazo cilvēku“ stāstu („Telegrafs bez drāts“).

Jaunu mēģinājumu rāda divas fantāzijas: „Rožu slepkava“ un „Aiz paradīzes vārteem“, ar kurām A. Upīts atstāj eerasto realista un naturalista ceļu un raksta mūsu romantiķiem līdzīgā gaumē — jāsaka, ar labiem panākumiem. Bet visinteresantāki ir divi Eiropas leelkapitalistu tipi: misters Braitings („Laime nelaimē“) un Etjens Pirsons („Labdaris“). Šeit parādās reti smalka psiholoģiska analīze, kura pēc tam eeguvuse visai koncentrētu izteiksmi. Šīs abas psiholoģiskās noveles, tāpat kā dažas naturalistiskās gleznas krājumā „Darba laikā“ (peem. „Maize“), uzskatāmas par labākām Upīša novelēm. Un tās rāda, ka psiholoģiskos tēlojumos A. Upīšam var būt tikpat labi panākumi kā gleznojošos zīmējumos.

„Metamorfozas“ (1923.) ir līdz šim jaunākais un arī plašākais noveļu krājums. Šeit cikla kopideja ir — cilvēka psihiskās metamorfozas. Cilvēka psihe ir atkarīga no dzīves ārejiem ekonomiskiem un sociāliem apstākļiem. Tāds ir tas teoretiski īsi formulējamais likums, kuru ilustrē „Metamorfozas.“ Bet A. Upīts sneedz psiholoģiski dziļus un interesantus, spēcīgi veidotus tēlus, ne sabeedriskā domātāja uzdevumu un atbildes (šāds domātāja paņēmēns mazleelē izjūtams gan novelē „Pagātne“). Tie ir tipi un raksturi no visdažādākajiem sociāliem slāņiem, pat no dažādajiem laikmetiem, dažādām tautām.

Krājumu eevada novele „Metamorfozas“, kurā telotas tās metamorfozas un garīgā paguršana, kādas saskatāmas latvju zemniecībā pārdzīvotā kara un revolūcijas laikmetā. Šim jautājumam A. Upīts jau pēgājis klāt savā romanā „Pērkoņa pēvārte“, pa daļai arī noveļu ciklā „Atkusnī“ (peem. „Teļa cepetis“), bet šis „stāsts ar diviem paveedeneem“ — par Brī-

vuju Miliju un Velenu Peteri — sneedz jaunus, interesantus un psiholoģiski plašāk izveidotus tēlus. Kas grib pareizi pazīt mūsu zemniecības pateeso seju, tam nepeteek vairs ar Apsišu Jekaba, Sauleeša un Blaumaņa tipeem, kas ņemti no rāmas, nesabangotaš dzīves, bet tam jāizseko arī tai mākslineeciskai „psicho-analīzei“, kuru sneedz A. Upiša „Metamorfozas.“

Līdzās šai novelei monumentalus tēlojumus sneedz „Zaļais namiņš“ (invalids Zilpa grib atreebt savas māsas pavedejam, fabrikantam Brukmanim, bet šī dziņa norimst, kad viņš pee tā paša Brukmaņa teek veeglā maizē kā sētneeks), „Paceltu galvu“ (veens no dzīves padibenēm, zaglis Sarkanais Antis, pēc laba „ķereena“ eeņem peeklājīgu stāvokli dzīvē, kļūst par „kungu“, kas visneželigak sit noķertu kabatas zagli, savu agrako beedri), „Le Trésor des humbles“ (profesionāls ubags, kroplis-zimulants atklāj savu isto seju). Ar interesi var sekot arī rakstneeka vīteem metamorfozu pavedeeneem novelēs „Zelta trepes“ (romantisku pārdzīvojumu metamorfozas), „Jehovas pārvēršanās“ (skats lauku mācītāja Zandersona psihē). Novelē „Pagātne“ (par zocialistiskā rakstneeka Gobas metamorfozām un atsacišanos no revolucionarās pagātnes) mākslineecisko veidojumu veetām nomāc publicistiski domašanas un tēlošanas veids, ar ko ta atgādina „Brīvā Vārda“ redaktoru Vilku („Atkusni“).

Visai interesanti ir arī vēsturisko sižetu apstrādājumi novelēs „Žurdans un Bigonets“ (no leelās franču revolūcijas laiķeem) un „Dr. Mārtiņš un velns“ (Mārtiņa Lutera manija — ciņa ar velnu). Kā šīs noveles, tā arī ekzotiskā groteska „Atgreestais“ (par Kristu un eiropējiskā kulturā pārstādītu nēģeri), tāpat kā fantazijas un leelkapitalistu tipi krājumā „Aiz paradīzes vārteem“, leecina, ka A. Upits var būt veenadi interesants tēlotājs, kā savās realistisko peeredzejumu un vērojumu, tā arī konstruktīvās fantazijas veidojumos.

Ārpus šeem aplūkoteem noveļu krājumeem pa-leek „dramatiskā novele“ „Akmeņkāji“, un stāsti „Lapas veesulī“, „Stipneeku Mārcis“, kas

nodrukati Kreevijā („Strēlneeka“, 1920.), no kureem vērtīgākais ir pirmais darbs, ar īpatneju skatu revolūcijas laikmeta dzīvē. Vēl jaatzīmē miniatura „Mācītājs Taube“, kas nodrukata „Cīņas“ lit. peelikumā Nr. 1., 1919. gadā.

Mēs esam izsekojuši A. Upiša — novelista attīstībai un arī mākslineeciskām pārvērtībām. Vispār sakāms, ka jaunākajos noveļu krājumos ir pastiprinājis psiholoģiskais elements, kas kopā ar agrāk jau labi izkopto tēlojošo, dara A. Upiša noveles, kā satura, tā formas ziņā dziļakas un interesantakas. Un jaatzīst, ka A. Upišs savos ciklveidīgajos darbos, uzstādidams sev jaunus problemus, kā mākslineeks nav sastindzis, bet allaž bijis mekletājs un arī — atradejs.

3. Romāni.

Savus pirmos romānus A. Upišs uzrakstījis apmērām veenā laikā ar pirmajiem stāstiem, kuri gan, būdami vēl bez nopietnas literariskas vērtības, bij atraduši laipnu uzņemšanu laikrakstu redakcijās un ar to pamudinājuši jauno rakstneeku uz turpmākiem plašāka stila darbiem. Tie ir romāni „Dziruļu mantīniece“ („Austrums“ 1902.) un „Plūdi“ („Austrums“ 1903.), kuri, pēc paša autora tagadējā vērtējuma, ir rakstīti bez paškritikas un mākslineeciskas apziņas. Tiesām, zemneeku un muižas dzīves vērojumi vēl izplūst pārmērīgā daudzvārdībā un nerada stingros vilceņos ežuretus raksturus un tipus.

Neapstājoties pie šiem darbiem tuvāk, plašo A. Upiša romānu rindas apskatu eesāksim ar „Pilsoņiem“ (1907.). Šo darbu autors pats gan nosaucis par „stāstu“, bet pēc savas konstrukcijas tas pelna arī romāna nosaukumu. Pie tam, pēc satura kā turpinājums „Pilsoņiem“ vēlāk nāk romāns „Pēdeļais latvietis“*). Tādēļ nenodarīsim kļūdu, arī šo darbu uzņemdami romānu skaitā.

Par motto „Pilsoņiem“ likts Mat. ev. 23. nod., 25—28. — par varīzejiem un rakstu mācītājiem.

*) Arī tas nosaukts par „patriotisku stāstu ar bēdīgām beigām“.

A. Upits te plašā ainā tēlo latvju turigo pilsonību un tura bargu teesu par viņu pseido-kulturu un fražu idealismu. Leeltirgotājs Kalve, cilvēks, kuru vada visrupjakais praktisms, saveem veikaleem grib pērkstīt — idealismu: „Kad preekš kādeem desmit gadeem iznomāju savas lauku dzirnavas un sāku plašākā apmērā tirgoties ar — ar — nu, kapēc lai par to kaunetos — ar sveestu un cūkām, tad man likās, ka mani dzina tikai veena vēlēšanās — tikt pē naudas... Ar veenu vārdu sakot, es toreiz nezinaju, ka nauda ir blakus leeta, ka viņa un es ar visu savu cildināto centību un darbu kalpojam veenam augstakam nolūkam: pacelt arī savu tautu turībā, izglītībā, pašapziņā. Tikai maz pamazām, beedru pulciņā, pē alus glāzes vaj beedribā, klausoties tauteešu dedzīgās runas, nācu pē šīs atziņas.“ Bet kur gan istenībā ir šīs „augstākais nolūks, un idealisms? A. Upits rāda veenu zeedu no jaunās paaudzes, kura savā idealismā allaž lido augstak par saveem praktiskajeem tēveem. Ta ir — Zīles jaunkundze, kura sauc Ibsenu par „strūgu kreevu“ tadē, ka tas „visu dzīves daļumu gatavs samīt, izpostīt deezin kādas tur idejas, kādas pateesības vārdā. Pū — nepanesami“! Nepanesami vadītees dzīvē no kādas idejas, pateesības — tā pate sevi apleecina pilsoņu jaunā paaudze. Bet uz jautājumu, kadē tad viņa staigā ar Ibsena grāmatu rokā un lasa to, ta atbild:

„Jalasa taču, lai zinātu kaut ko runat.“

„Lai zinātu runat?“

„Nu, runat. Tagad jau studenti un tāpat visi citi jauni cilvēki tikai par rakstneecību, par prātneecību, par idejām veen zin runat. Paši zin, cik tas neinteresanti un garlaicīgi, bet runā. Tāda tagad mode pē studenteem, pē inteliģences.“

Skolotājs Silis, ar kura muti, redzams, runā pats autors, ir šīs mūsu varizejiskās un nekulturelās pilsonības nesaudzīgs prokurors savā runā uz jauniešiem: „Cik esmu varejis novērot, tad mūsu pilsoņeem ir tikai divas leelas intereses: spīdēt, goda meelastos reprezentetees, tas ir, turet runas, dzert uz tautas ve-

selibu, un darba deenās — raust naudu, naudu, naudu... Te ir ta leelā ideja, tas limis, kas visus šos ļaudis tura kopā... Mīl viņi savu tautu un tautību, karsti, dedzīgi, mīl ar istu pilsonisku mīlestību. Esat kādreiz bijuši pilsoņu goda meelastā vaj beedribas gada svētkos? — Nē? — Nu, mazākais esat redzejuši leelajos kapos glabajam kādu bālās nāves pārak agri aizsauktu tautas delu. Esat redzejuši tos milzīgos vaiņagus ar pusaršinas platajām lentēm, redzejuši tās sēru plivuri titās dāmu cepures un korporeļu deķeļus, esat dzirdejuši tās runas... tās runas... Jūs dzirdat par Valdemaru, par Kronvaldu, par Ausekli, Materu Juri, Krišjāni Kalniņu. Viņu tēli kā dzīvi paceļas preekš jūsu acīm un — bālās nāves pāragri aizsauktais tautētis viņu vidū... Maz pamazām, kā no tāleenes nākdamas zelta mušīņas sīkšana jums sāk skanēt jausma, sāk, ja jau tas tautētis, kapēc tad lai arī es reiz netiktu mūsu tautas mitoloģijas varoņu pulkā.“ Un Sija padoms jaunajiem draugiem skan: „netopāt tādi kā viņi! Viņu zinātne, cilvēku mīlestība, tautība ir vaj nu banāls, reebigs sports, vaj krāsaina apsega, ko pārklāt pār nepeepildamo, neapmeerinamo naudas kāri un kaislibām.“ Viņi kā veikalneeki ir sliktaki par augļotajiem. Viņu ģimene — leekulības un negoda apsega. Tēvam blakus seeva, mātei mīļākais, bet bērnu nākotne dibinama ne uz mīlestību, bet uz veikalneecisku aprēķinu par līgavas pūru vaj līgavaiņa mantas stāvokli.

Sai pasaulei paceļas pāri Alberts Kalve, ideāls jauneklis, kuru gan pareizāk būtu saukt par „pusideālistu“ (leetojot šo J. Raiņa vārdu). Tas var rezignēt sevī, arī skaisti runāt, bet ne ko darīt, cīnīties, aizeēt prom no izkurtejušās, varizejiskā dzīves. „Tam“, kā skolotājs Silis saka, „ir kāds mazumiņš saprašanas, kāds mazumiņš neizkurtejušu, neatsulojušu jūtu. Tas gribētu tikt projām no šiem sekļajiem ūdeņiem, moccas, novārgst, meklē pēc izejas, neredz, kā pāri ceļiem jau eegrimis dūņās un mūžām netiks laukā.“

Tādā veidā ar meistarību Andrejs Upits tēlo latvju pilsonības veco un jauno paaudzi tajā laikā,

kad tikko iznācis Needras romans, „Liduma dūmos“, un toreiz autors vēl nedomāja par to, ka „Pilsonēem“ kādreiz radisees arī turpinājums. Bet tāds patešām radās. Tas bij romans „Pēdeja is latveetis“ („Domas“, 1912., atsev. izd. 1913.). Tas ir laiks, kad nevis vairs jauneklī jūsmo par inženeeru Strautmali un viņa materialās kulturas planeem, bet kad turigee latveešu pilsoņi Rigā dibina bankas un ar banku naudu ceļ sev mājas, dibina veikalus un fabrikas, pērk muižas u. t. t. Tas ir laiks, kad toreizejais liberalās pilsonības vadonis Arveds Bergs, līdzīgi „Pilsonu“ skolotajam Silim, tura nesaudzīgu teesu par materialismā nogrimušo pilsonību: „Katrs izleeto savus spēkus, uz savu roku cīnidamees preekš teešeem materialeem labumeem, uz ko viņu viņina vēl veegļa izdevība. Kā sabeedriskā būtne ar sabeedriskeem instinkteem mūsu laiku cilveks jūtas tikdaudz, cik tas viņam atnes drošu peļņu. Ne tikai cilveces problemī, bet arī visi sabeedribas dziļaki jautajumi paleek sāņus guļot. Vārdu sakot, mēs gandrīz pilnīgi esam nodevušees materialai kulturai.“ Un tālak: „Tauta, kas ne ar ko nespēj vairoto cilveces garīgo mantu, ir zaudejuse savu nozīmi kā tauta, jo tā jau ir katras nacionalitates nozīme, ka viņa dod kaut ko īpašu, kādas sevišķas īpatnības un sevišķus spēkus, kas citeem nav. Ja kāda tauta vairs nespēj radīt to īpatnejo garīgo dzīvi, iz kuras ceļas jaunas skaņas, jaunas vērtības pasaules garīgā bagatībā, tad viņa ir zaudejuse savu dzīvības spēku un arī — dzīvības teesību“*). Tā, lūk, puspaudzi vēlāk mūsu pilsonība nav mainījusi savu seju, un Andrejs Upits rāda savu „Pilsonu“ pusidealistu Albertu Kalvi tagad kā aktīvu banku un veikalneeku tipu, kurš gan arī joprojām ir idealists savās runās par „viskopas leetu“ un sapņos par idili uz laukeem eepirktajā pusmūžā. Bet — uz viņa runām pārejee maka pilsoņi neklausās, viņa idiliskee sapņi sabruk praktiskās dzīves ikdeenā, viņa figura uz practicismā nogrimušās pilsonības vispārejā fona parādās kā no-

*) „Piezīmes par latveešu kulturas jautajumeem“ — Latv. Izglīt. Beedribas gada-grāmata, 1913., 8. lpp.

želojama „pusidealista“ — „pēdeja latveša“ karikatūra, kuru aizvada kapā ar krāšņiem vainageem un cildenām runām — gluži tā, kā skolotajs Sīlis bij teicis. Tā autoram šis romans domāts kā „latvešu puszemnieciskās buržuāzijas karikatūriski zīmets reprezentants pirmskara saimnieciskā uzplaukuma laikmetā. Pēc tam mazāk vēribas pēgreests buržuāzijas realai dzīvei un centeneem, kā tai sadzejotai ideoloģijai, tai idealistiskajai romantikai, ko ta laika avižneecība un rakstneecība nepeedzivoti uzmācīgi mēģināja izplatīt ap valdošo šķiru“*). Šo sadzejoto ideoloģiju reprezentē Alberts Kalve. Pēc kādā avīzē eevētotā nekrologa, Alberts Kalve pēc tēva bankrota (sk. „Pilsoņi“) eesācis kā veenkāršs kantorists, bet ar neatlaidīgu enerģiju ticis pēc vairakeem nameem, un viņa dzīves filozofijas pamats nu bij: „materialā labklājība ir ikkatras kultūras pamats.“ Un tad vēl: „Nekādu šķiru, es saku, nekādu šķiru naidu un ciņu! Nekādas politikas! Zem varenā kreevu ērgļa spārņeem mūsu mazajai tautiņai jadzīvo aizvējā, klusu un godīgi.“ Un viņa nacionalpolitikas programma pastāv veselu rindu „Komisiju“ dibināšanā. „Makslīgi Radīto Šķiru Izncināšanas Komisija“, „Tautiska Zanitarkomisija“, kas raudzītos, lai latvešu pilsonība peenācīgi izpilda savu leelo tautisko peenākumu, tad „Latvisku Pilsoņu Uzvārdu un Vārdu Latviskošanas Komisija“ u. tml. eestādes ir tas donkichotiskais ciņas veids, kuru Kalve grib uzsākt savā nacionalā „viskopas tautiskās leetas“ vārdā pret pārejo latvešu pilsonību, kura neįsmo līdzī ar Kalves romantiku. Ja viduslaiku bruņineeķeem ir sava karikatūra Don-Kichotā, tad Alberta Kalves personā A. Upīts tādu pat zīmē latvju pilsonībai. Šajā savā don-kichotismā, kā veenā bērū runā sacīts, viņš „ar saveem plašajeem nodomeem un pašāizleedzīgu darbību viskopas ideālu labā“ ir „nenogurdinamas centības un pašāizleedzīgas tautas cīnitāja peemērs — kā pēdeja no slavenās tautisko saįsūmu, tautisko varoņu epochas.“ Šādā nozīmē, kā don-kichotiska „pusidealista“ karikatūra uz

*) „Latv. jaunākā rakstneecības vēsture“, 1921., 403. lpp.

rupjā pilsonības materialisma fona, Alberts Kalve ir nosaukts par „pēdejo latveeti“.

Sis mūsu pilsoniskās dzīves karikatūriskais zīmējums ir ar veiklu roku radīts uz labu novērojumu pamata, kam dzīves īstenībā netrūka dzīvu prototipu, kas jau paši par sevi bij karikatūriski. Un šāda žanra darbi A. Upišam ir palaikām labi izdevušies. Autors pats šo darbu arī uzstāda par veenu no labakeem saņem romaneem, un tas bez šaubām ir plašs mākslineciskais veidojums, salīdzinot ar „Pilsoņiem“, kuri rāda šaurak uzmostu, elementarākos vilceenos izteiktu zīmējumu. Tomēr nevar noleegt, ka veetām romana kompozīcijā izjūtama mākslineciski nepārvareta publicistika (Kalves runa, bērīneeku runas, avižu raksti) vaj arī sikā fejetona tonis (Kalves projekteto komisiju nosaukumi un uzdevumi). Bet bez šī donkichotiskā „pēdeja latveeša“ latvju pilsoņu dzīves literāriskais atspoguļojums vairs nav eedomajams.

Romans „Zelts“ („Domas“, 1914., atsev. izd. 1921.) papildina pilsonības tēlojumu, kaut arī tam ir pavisām citāda kompozīcija. Šinī naturalistiskos paņēmeenos uzrakstītajā romanā A. Upišs, leetojot Emila Zolā terminu, ir literārisks eksperimentators: cilvēku dzīves ikdeenā viņš eeved jaunu faktoru — zeltu un rāda, kā vesela ģimene psiholoģiski pārveidojas un izvirst zem tā eespaīda. No provinces meestiņa drēbneeka Sveija ģimenes locekļeem nepaleek pāri neveens, uz kuru zelts nebūtu darijis savu eespaīdu. Pat arī vecee Sveiji, kureem viskonzervatīvākā psīche, beigās ir gluži pārvertušeess, attaisno to, vaj vismaz neprotestē vairs pret tādām dzīves parādībām, no kurām agrak būtu bēguši pa gabalu, apkraudami tās lāsteem. Bet līdz ar to, šinī romanā plašā ainā notēlojas Rīgas pilsonība pirms pasaules kara, ar viņas krogeem, bankām, pseidokulturu un dzīves izvīrtības tendencēm, tas ir „telojums no latveešu banku politiku, bagātneeku-parveniju un vispārīgi kapitalistu aristokratijas dzīves Rīgas veikalneeciskā uzplaukšana un spekulācijas drudža augstākā pakāpē“*). Andrejs Upišs

*) „Latveešu jaunākā rakstn. vēsture“, 1921., 403. lpp.

ir labi pratis novērot latvju pilsonību viņas namu celšanas un banku cīņas drudzī un sneedzis tipiskos zīmejumos dzīvus raksturus — gan ar A. Upišam piemītošo tendenci uz šarža vaj karikatūras pusi. Un tādā kārtā šis romans, kopā ar „Pilsoņiem“ un „Pēdejo latveeti“, sastāda plašu pilsonības dzīves ainu kādu jaunākā laikmetā neveens cits no mūsu rakstneekem nav sneedzis.

A. Upiša stils, kā parasts, šinī darbā veikls un spilgts vārdu gleznās un zituaciju nostādījumā. Tomēr arī šinī darbā veetam rēgojas cauri mākslineeciskā ugunī nepārkauseti publicistikas šlaki (peem. „Veenibas“ krāj-aizdevu kases cīņu aprakstā). Uzdzi-ves un peedzērušo tēlojumos veetām izmanami atkārtojumi no līdzīgām ainām citos darbos. Vispār, A. Upīts ne veenmēr ir peeteekoši atturīgs rupji naturalistiskos uzdzīves tēlojumos. Bet beigu aina — brauceens automobiļos (autors pats te apzinas Zolā eespaaidu) ir tik spēcīga un grandioza, ka līdzīgas tai nenākas veegli uzrādīt mūsu literatūrā. „Ceļu! nauda brauc!“ — tā rēc dzērumā trakojošais naudneeks Sveilis, un šis brutalais un ciniskais sauceens it kā zimbolizē visu romanā tēloto zelta varu, kura loka, pārveido, iznīcina vaj ceļ katru, kas nonāk viņas varas sferā.

Citads mākslineeciska darba plans ir bijis romanu triloģijai „Robežneeki“: „Jauni avoti“ (eesakts žurnala „Stari“, 1908., pirmais pilnizdevums 1909.), „Zīda tīklā“ (1912.) un „Zee meļavejš“ (1921.). Šo romanu triloģiju, kā autors pats aizrāda, „savā ziņā varbūt var saukt par kulturvēsturisku saceerejumu, kura idejiskos un mākslineeciskos nolūkos attēlot kopejā ainā latveešu zemneecības jaunās paaudzes sabeedrisko un psihisko pārveidošanos uz divu laikmetu robežām pirms deviņsimti peektā gada revolucijas. Triloģijas pirmā daļā „Jauni avoti“ mēģina attēlot patriarchalās zemneeku dzimtas iziršanas procesu jaunās dzīves apstākļos. Otrā daļā „Zīda tīklā“ rāda jaunās paaudzes strādneeciskās un inteliģentās daļas idejisko antagonismu un pēdejas kļūmaino svār-

stišanos starp buržuaziju un strādneecibu. Un pēdīgi trešajā daļā „Zeemeja vējš“ teek vispirms redzams, kā reakcijas un soda ekspedīciju laiks izvēta šos cilvēkus un pēc viņu sabeedriskā smaguma ņoveeto peenācīgās sabeedriskās kategorijās, kā viņš vēta pašu saju kušo sabeedrisko ideoloģiju — izklidina romantiski-revolucionarās iluzijas un atstāj atsvabinašanas idejas misiju veenīgi aicinātai proletariata šķīrai**).

„Jauno avotu“ iznākšana bij vesels notikums mūsu literatūras vēsturē, kas eeguva dzīvu atbalsi un tika pārrunats neskaitamās recenzijās un plašākos rakstos. Šini darba tēlota latvju zemneeku patriarchālās ģimenes iziršana, vecās un jaunās paaudzes idejiskā nošķirošanās. Visa romana darbība, dziļee un asee konflikti izaug no pretešķības starp vecās paaudzes dzīves morali un eerašām un teem „jaunajeem avoteem“, kuros instinktīvi laužas uz āru jaunās paaudzes gars. Robežneeku dzimta ir tā, kur norisinas šis patriarchalo satvaru iršanas un „jauno avotu“ atbrīvošanās process. Tēvs paleek pee savu „melno grāmatu“ morales (kura nav bez sava varizejisma, bet dēli aizeet pasaulē kā mekletaji pēc jauna dzīves satura, jaunas etikas. Ko nozīmē „jaunee avoti“? Par to runā liberalais saimneeks Gailens uz veco Robežneeku, pātarneeku un asketu dzīves baudā, kura apziņā nevar eetilpt jaunās paaudzes garīga brīvība: „Cilvēku nevar izaudzināt kā kociņu dārzā — apgraizītu, pee trim meeteem seetu. Lai aug brīvi, lai steepj zarus uz visām pusēm, cik tālu spēj, lai loka viņu vēji un krusa lai kapā! Lai zina pats, kam pretī turetees, kam ļautees.“ Šādu atziņu vecais Robežneeks grib mērit ar deeva vārdu mērauklu, uz ko Gailens atbild: „Tu esi vecs un stūrgalvis. Negribi paļautees tam, kas nenovēršams un nepārspējams. Jaunā paaudze nu reiz ir citāda. Tu pats jau vairs neesi gluži līdzīgs savam tēvam, un deli būs vēl mazāk līdzīgu tev. Pats deevs tur nekā nevar grozīt.“ Un jaunākās paaudzes ceļi ir — jauno avotu ceļi, kurus dziļumā sakrājušees ūdeņi izdzen virs zemes:

*) „Latviešu jaunākā rakstn. vēsture“, 1921., 403. lpp.

„Tee plūst, ceļu meklēdami, izsīkst smiltajā, nogrimst purvā, bet beidzot neizsmejamā spēkā tomēr izrok sev gultni pāri taveem lecekļeem, pāri tavam kāpostu dārzam... izgrauž klintis, kalnus saēd, bet eeļeas peenas ar smiltīm un dūņām. Gar krasteem lazdas zaļo, eevas zeed un lakstīgala poga... Pee malas, akmeņi! Nestāvat ceļa jauneem ūdeņeem!“ Zināms, Robežneeka dēli, jaunā paaudze ir tikai jaunu ceļu mekletāji, reizēm arī maldīgi, bez peeteekoša spēka. Bet viņi zin, ka viskarstākā dzīves vērtību pārvērtētāja uguns, jaunu atziņu veidotāja ir — modernā pilsēta, ne lauki. Un turp dodas Mārtiņš ar Gailenu Zeltu, un pēc kāda laika tur nonāk arī Robežneeku jaunā atvase — Jānis.

„Jauni avoti“ ir dispozīcija turpmākām triloģijas daļām — raksturu izveidojuma, kā arī vadošo episko paveidēnu ziņā. „Zīda tīklā“ rāda tālak ejošu diferenciaciju pašā jaunajā paaudzē. Mārtiņš kļūst Rīgā par strādneeku un aktīvu revolucionārās kustības dalībneeku. No Jāņa iznāk skolotājs un dzejneeks, glēvs, jūsmojošs inteliģents, kurš kā zīda tīklā sapīnees savos romantiskajos pārdzīvojumos. Mārtiņš mēģina to peegreest strādneeku kustībai; kad Rīgā no viņa neiznāk derīgs darbīneeks, sūta to uz laukeem par aģitatoru, bet Jānim tur eesākās cita karjera: viņš kļūst par muižkunga znotu, un izredzē tam draudzes skolotāja veeta.

Bet līdz ar to, „tēlojot abu šo cilvēku dzīvi, autoram ir izdevība atrisināt eevērojamu panoramu no mūsu garīgās, materialās un zocialās kulturas dzīves visās aprindās, bet it galvenā kārtā gan — buržuazijā un proletariātā“*). Tas ir pats plašākais pirmsrevolūcijas laikmeta noskaņu tēlojums, kādu mums devuze mūsu literatūra. Bet šee sabeedriskee motivi neleedz romanā tēlotām personām būt interesantām pašām par sevi, kā psiholoģiskeeem tēlojumeem. Tāds ir Jānis savā „zīda tīklā“ — erotiskās teeksmes varā, tāda ir Zelma kā idejiskas seeveetes tips, kas savu leelo uz-

*) Antons — rec. par A. Upiša „Robežneekēm“, „Domas“, 1912., № 3., 317. lpp.

devumu dēļ atsakās no personīgas laimes un mīlas, tāda ir Zetiņa, kuras cerētās veeglas deenas pēc saimneeka Podneeka sāneem izvēršas par dūkstī, kurā viņa pate nogrimst. Leelakā mērā teoretiski konstruets un mazak pārleecinošs ir Mārtiņš kā apzinīgā, revolucionarā strādneeka tips, kas ar varu leen laukā no savas zemneeciskās dabas.

Ari „Zīda tīklā“ ir devis veelu plašakeem kritiskeem apcerejumeem. Visplašako sabeedriskas krītikas analīzi ir devis V. Dērmanis, kurš atzīst A. Upīti par zūbjektīvu rakstneeku, kas apskata dzīvi caur savām teoretiskām brillēm un leek galvenām personām izrunat autora paša domas**). Zūbjektīvo un mākslineeciski neīsto elementu V. Dērmanis galvenām kārtām eerauga Mārtiņa kā proletareeša tipā. Sādas zūbjektīsmas pazīmes viņš atrod, pirmkārt, Mārtiņa paša eenīstajā zemneeciskajā dabā: „Zemneecības rūsa eeēdusēs manā dabā un nav notrināma. Zemneecības gīfts eeēstūkusēs visās dzīslās — sirdī un smadzenēs... Rodas stīpras aizdomas, ka viss šīs nedabīskais raksturojums Mārtiņa psihikā ir paša Upīša nepareizs teorīju auglis un nevis dzīva idejiska proletareeša rakstura vīlceeni.“ Tāpat par nedabīsku un proletarīski neīstu viņš atrod Mārtiņa izturešanos pret seeveeti un mīlu: „Pēc savas būtības no Upīša Mārtiņam peedzejojā mīlestības „romantika“ ir tīri bīrģelīska, idealīstīska — nematerialīstīska. Proletarīskais materialīsmis neredz pretrūņas starp meesu un garu, dabīsko un idealo, jo gars ir materialās dabas produkts, idealais ir cilvēka dabīsko prasību rezultats. Meesīgās dabas teeksmes, to starpā dzīmuma mīlestības kaisle, eeetver sevī dzīves preeku un daīļumu. Tīkai apzīnīgs proletareetīss cenšās saskaņot mīlestības teeksmi ar garu, attīstot un mīlejoj seeveetē ari viņas tā saucamo „garīgo“ — idejas, jūtas u. t. t. Lādēt cilvēka meesīgo dabu, kā to dara Mārtiņš, var tīkai bīrģelīskā leekulība, reliģiozais konzervatīvīsmis un kaut kādī asketīsmas peekritejī zektantī,

***) Proletarīskee tipī A. Upīša „Balsī un atbalsī“ un „Zīda tīklā“ — „Dzīves Balss“ 1913., Nē Nē 1.—4.

bet ne dzīves preeka pilns apzinīgs proletareetis“. Kā gluži neproletarisku īpašību V. Dērmānis atzīmē vēl to strādneeku kustības nespēka apziņu, kuru izsaka Mārtiņš: „Mēs neesam spējīgi to nest, kas mums uzkrauts. Stāvam pee aizslēgteem vārteem un neprātīsim viņus atslēgt. Dzīve mūs ir nostādījuse attīstības preekšgalā, bet mēs nespējam uz preekšu eet.“ Šādus uzskatus, saka V. Dērmānis, „parasti apleecina tee birģeliskee inteligēntu, kas kādreiz kalpojuši strādneeku kustībai, bet reakcijas brīžos pagreezuši tai muguru, īgni gauž par proletariata „vāĶeem spēkeem“, paši sevī sajuzdami nogurumu un bijušo ideju drupatas.“

Ari Zelmas tipu V. Dērmānis atrod par tikpat neīsti konstruetu: „Upīts apbalvojis Zeltu ar sekošu dzimuma mīlestības „filozofiju“, kuru ta apleecina Mārtiņam, sajuzdama vēlāk pret to zinamu zimpatiju: „Mums jāšķiras, lai dzīvotum un saprastum, ka tagad nevajag divu saveenības... Kur divi saveenojas, tee atšķeļas, noeet veentulā kaktā.“ Tee ir romantiski, idealistiski un neproletariski uzskati.“ Kā gluži preteju peemēru revolucionarā kustībā stāvoša vīreeša un seeveetes atteecībām viņš peemin E. Verharna „Ausmā“ tēloto tautas tribunu Erenianu, kurš savā seevā Klarā atrod dzīves preeku un atbalstu savam entuziasma pilnam sabeedriskam darbam.

Un teešām, šis romans rakstīts A. Upiša idejiskās pārvērtības laikā. Pee tam, viņš kā mākslineeks revolucionaro kustību pazina vēl tikai kā vērotajs no malas. Tadēļ ari saprotams, ka viņa revolucionarās apziņas un revolucionaru psiches tēlojums veetām vareja iznākt neīsts, idealistiski uztverts, un sabeedriskā kritika ar pilnu teesību vareja uzrādīt „Achila papēdi“ viņa teoretiski un idealistiski konstruetos revolucionarās kustības tips.

Bet ta ir tikai romana veena puse. Otrā pusē ir Jānis kā glēvā inteligēnta tips. Ari te, protams, A. Upišs ir stipri zsubjektivs un tura teesu par savu pagātņi. Bet tas neleedz Jāņa raksturam būt ari par objektīvu īstenības atspoguļojumu — par glēvās, svārstīgās in-

teligences tipu. „Eedomajotees dziļak šī tipa zīmejumā un viņa psihikā, kuru autors ļoti vispusīgi analizējis, redzam, ka rakstneekam stāvejis preekš acim nopeetns mērķis, notēlot patešām latveešu inteliģenta tipu, bet tanī sevišķā apgaismojumā, kādā viņš parādas visjaunakā tagadnē. Bij laiki, kad latveešu inteliģents bij censonis, varonis, kulturas nesejs. Tagad? Veena sabeedribas daļa sāk par viņu šaubitees, sāk to kritizēt, svērt un atrod, ka viņš ir — par veeglu“*). Un pats romana virsraksts leek domāt, ka te mums galvenā uzmanība jāpeegreež Jānim un viņa „zīda tiklam“ kā inteliģences tipam, kas nostādīts kontrastā ar to pasauli, pee kuras viņu velk, bet nevar peevilkt Mārtiņš ar Zeltu.

„Zeeemeļa vējš“ (1921.), pārceļ mūs 1905. g. revolucijas laikmetā. Jānis vairs neģūtas droši uz laukeem savā draudzes skolā un bēg uz Rīgu, bet ari tur oktobra deenās viņš dzīvo kā drūdži. Tapēc viņš atgriežas savā pagastā, kur nu lūko peemērotees revolucionarai apkārtnēi. Ari Mārtiņš dodas uz laukeem — vadīt revolucionaro kustību. Revolucijas notikumi pilsetā (Rīgā) paleek autoram aiz muguras, bet totees revolucijas aina uz laukeem šini Upiša darbā ir līdz šim visplašākais 1905. g. notikumu atspoguļojums mūsu literatūrā. Tautas milicijas bruņošanās, muižu dedzināšana, pāgastu rīcības komiteju darbība, soda ekspedīcijas zvēribas, beidzot „meža brāļu“ dzīve — ta ir ļoti plaša laikmeta aina. Pee tam jāleecina, ka A. Upits šini darbā ir brīvs no jebkādas revolucionaras romantikas: te notēlotas ari tās šaubas, nemākulība, apjukums, kas nomāc ne tikai stichiskās revolucionarās masas, bet ari viņu vadoņus. Neistais un netīrais A. Upiša romanā gūst ari savu peenācīgo, pateeso apgaismojumu. Laikmeta idejiskā dažādība rādīta dzīvos tēlos un intensīvā darbībā. Bet ari šeit autors turpina kontrastā nostādīto Jāņa un Mārtiņa psiholoģisko izveidojumu. Bet svārstīgo inteliģentu, kam palaiķam nav peederejušas viņa zimpatijas, A. Upits te

*) Antons — rec. par „Zīda tiklu“, „Domās“, 1912., № 3., 318. lpp.

ir visneželigākais un izlaiž pat no acīm to objektīvo patesību, ka revolūcijas galvenie vadoņi uz laukeem tomēr bij tādi inteliģenti Jaņi — skolotāji, bet nevis no Rīgas izbraukuši strādnieki. „Jaņa kariķešanā“, saka A. Švabe, „A. Upits nezina mēru. Te viņš ir tikpat nesaudzīgs kā pret soda ekspedīcijas vadītāju, zādīstū baronu. 1905. g. revolūcijas objektīvā analīzē A. Upīšam šādu tipu nevareja dot. Labākā gadījumā šāds Jaņis vareja būt nenozīmīga epizodiska persona, kura nedod nekādas teesības plašākam vispārinājumam kā sabei driskam vērtīgumam.“ Turpretī Mārtiņa raksturā viņš atrod neistas revolūcijas romantikas vilceenus: „Kā kāda zentimentāla jaunkundze, Mārtiņš aicina savu nāvīgo eenaidneeku, baronu, uz kapeem satiktees, kur viņu palaiž brīvā pret muižneeka goda vārdu. Otrā deenā tas pats barons par atmaksu sarīko meža brāļu medības. Tāpat aiz nesaprotameem eemesleem autors vēl otrā deenā demonstrē revolūcionāra Mārtiņa augstsirdību pret soda ekspedīcijas preekšneeku, kreevu oficeeri**). Raksturu psiholoģiskos veidojumos veetām trūkst arī peeteekoša eekšeja motivejuma pēkšņeem lūzumeem un pārvērtībām (peem. Jaņa, pa daļai arī Podneeku Zetiņas raksturā).

Tomēr jaatzīst, ka romanu triloģija „Robežneeki“ ir monumentāls darbs, kuram nav līdzīga mūsu literatūrā. „Robežneeki“ sneedz plašu kulturvēsturišku ainu, kurā notēlojas latvju zemneeku šķiras jaunās paaudzes attīstība „uz divu laikmetu robežām“***). Kompozīcijā vājakā daļa ir „Zīda tīklā“ ar veetām lēni rītošu darbību un izplūdušeem tēlojumeem vaj prātojumeem, par kuru daudz spēcīgāka, veengabalīga, kā tīrskanīgs metāla lējums, ir triloģijas pirmā daļa, un „Zeemeļa vējš“ pēc vājakas vidusdaļas ir spēcīgs triloģijas noslēgums (tikai veetām kompozīciju traucē publicistiski, teoretiski prātojumī par revolūcijas eespējamībām, inteliģences lomu u. t. t., kā arī garee kreeviskee dialogi). Un var droši teikt, ka ja Andrejs Upits nebūtu uzrakstījis neka vairak kā

*) Rec. par „Zeemeļa vēju“ „Darba Balss“ 1921., № 14.

***) A. Švabe — min. rakstā.

tikai šo trioloģiju, ir tad viņš eņemtu ceenijamu veetu mūsu literaturas vēsturē.

„Seeveete“ („J. Deenas Lapa“ un „Dzimentenes Vēstn.“, 1910., 1. izd. 1911. g.), ir vispirmām kārtām psiholoģisks romans, kas radees no divu stāstu („Andreju vakara odiseja“ un „Naidš“) sakausejuma un tam peeveenotās trešās daļas (pilnizdevuma). Vēl strādādams pee stāsta „Naidš“, autors raksta par to Ligoṭṭu Jekabam: „Stāsta centralā figura — jauna meitene, kurai savā dziļajā seeveetes smalkjūtība, vīreešu apvainotai un pazemotai, no naida pret saveem apvainotajeem, izaug naidš pret visu vīreetību, pārņem viņu kā slimība, kā manija, no kuras nevar atkratītees, viņa dzēligi atreebjas saveem eenaidneekem, bet līdz ar to atreebjas arī sev, savai nenoleedzamai, nenomācamai seeveetiskaj dabai. Kā sākuse, viņa beidz traģiski**). Tāds ir eceretā darba plans, un viņa galīgā izveidojumā arī psiholoģiskais elements ir dominejošais, kam zociale motīvi peeveērpjas klāt. „Seeveete“, kā A. Upits pats saka, „tēlots parastas latviski sīkpilsoniskas seeveetes tips. Tādai seeveetei var rastees arī zociale idejas un kaut kādas saheedriskas īpašības, un ar teem saskaņā radušees apkārtnes apstākļi viņu tomēr nospeež sava dzimuma dabas un līdz ar to vīreešu verdzībā***).

Protams, Andrejs Upits kā vīreetis nevar pretendēt uz to, ka viņš visos sīkumos pazītu katru seeveetes dvēseles vibraciju, ka viņa tipizetā seeveete nevarētu dot veelu veenam vaj otram eebildumam.. Un tas arī nebūtu eespējams: katrā konkrētā, individuālā īpašībā, kuras vārdā veens vaj otrs grībetu tādas eebildumus celt, arī nevar eetilpt zīmetā seeveetes tipā. Upiša nolūks, redzams, ir bijis tēlot parastu, veselīgu seeveeti vīreešu vidū, kuri prasa no tās vispīrms seeveeti kā baudas objektu, ne kā draugu un dzīves beedri. Vēl vajaga šos apstākļus pastīprināt — vīreešus zīmet kā izvīrtuļus, seksualā badā dzīvojušus vecpuišus, lai Elzas stāvokli padarītu teešām tra-

*) Vēstule no 10. decembra 1909.

***) „Latveešu jaunakā rakstn. vēsture“, 1921., 403. lpp.

ģisku. Vaj var sacīt, ka šāda dispozīcija ir psiholoģiski nepareiza, ka ta nav raksturīga? Musu laikmetā, kad brūk un irst patriarchālā ģimene, tādas palaikām ir vīreeša un seeveetes atteicības rupjā dzīves ikdeenā, kad leetas nekautrejas saukt viņu istā vārdā. Šis etiskais problems par seeveetes un vīreešu atteicībām katrā laikmetā ir bijis peeteekoši svarīgs un neatvairams. Tadeļ ari nav brinums, ka A. Upiša seeveete ir veens no viņa visvairak lasiteem romaneem un ka ap to radusēs sevišķi plaša polemiska literatūra, kurā ņēmuši vārdu kā vīreeši, tā seeveetes. Tā veena seeveete, kura pati debitejusi ari rakstniecībā, domā, ka A. Upits raksta par leetām, kuras viņš nepazīst, bet tikai eedomajas un konstruē seeveetes schemu, kur tas pat nav eespējams: „Jadomā taču ka U. pazīst vīreešus labak nekā seeveetes, bet tam laikām nekad nenāks prātā rakstīt romanu „Vīreetis“ veenkārši tadeļ, ka Grīnu un Grunduli, Pūpolu un Liciti saveenot veenā personā ar nosaukumu „vīreetis“ ir parak grūta leeta“*). Ari no vīreešu puses atskaneja līdzīga balss: „Upits ir izdarijis leelu kļūdu, nosaukdams savu fizioloģiski-psiholoģisko romanu ar vārdu „Seeveete.“ Elza savā seeveetes liktenīgā veidojumā esot „psiholoģiska aplamība“**). Totees divas seeveetes, no pretejeem zocialeem slāņeem, atrod, ka A. Upits uztvēris taisni to jūtīgako seeveetes psihes stīgu, kas sacēļ to naidā pret vīreeti, kas pazemo viņas cilvecīgo pašceņu. Pilsoniskā seeveete izsaka A. Upišam par to pateicību un izteic seeveešu vārdā preeku par to, ka vīreešu pasaule radees tām aizstāvis rakstneeka personā***). Tāpat ar pateicību runā proletariskā seeveete par to, ka rakstneeks seeveetes sa-pratis un aizstāvejis un ka rādījis individualā dzīvē salaustai seeveetei ceļu uz jaunu pasauli: „seeveetei nav nekur citur pilnīgas laimes un brīvības, kā tikai

*) Antija — Seeveete A. Upiša „Seeveete“, „J. Deenas Lapa“, 1910. № 292.

***) K. Ducmanis — „Kā Elza kļuva tik stīpra?“, „J. D. L.“ 1911., № 190.

****) Tonija Lukin — Seeveete par „Seeveeti“, „Dz. Vēstn.“ 1910., № 294.

tur, kur izbeidzas dzimumu starpība. Un tā aizmirstas karstas sajūsmas pilnā darbā preekš cilveces un nākotnes“*).

Jau šī plašā polemika, kas ap „Seeveeti“ izcēlās, rāda, ka A. Upits ir uztvēris to nervu, kas sabeedribā allaž leek sevi sapīgi just. Ka dažam nepatīk tas dzīves īstenības kailums, kādu A. Upits rāda savā realā, pat naturalistiskā tēlojumā, par to nav vainojams rakstneeks, bet pate dzīve. Un taisni ar to šis psiholoģiskais romans eegūst arī savu sabeedrisko nozīmi, ka tas leek plašām lasitaju masām domāt un just līdzī Elzas traģiskajam liktenim, ka tas leek domāt par seeveetes likteni mūsu sabeedribā vispār. Un kaut arī Elza būtu schematiski konstruets seeveetes tēls, sabeedriski - psiholoģiskā rakstneeka mākslineeciskais nolūks tādā kārtā ir jau sasneegts.

„Renegati“ („Jaunais Vārds“, 1915., atsev. izd. 1923.) ir citados mākslineeciskos nolūkos eecerets darbs. To diktejušas neskaitamas politiskā renegatisma parādības reakcijas laikā pēc 1905. g. revolūcijas. „Tajos (t. i. renegatos) nolūkojotees, es nešaubami pārleecinajos, cik pārak atkarīgs ir rakstneeks no tās šķiras, pee kuras viņš pateesībā peeder sabeedriski un idejiski, un rakstneeciba no ta laikmeta, kurš ar savām tendencēm viņu ceļ un virza“**). Tā viņš izveido rakstneeka Raita Vītola un žurnalista Birkana tipus kā cara reakcijas laika produktus. „Pēc 1905. gada revolūcijas uznākušais desmit gadu garais atplūdu un reakcijas laiks ir bijis nabadzīgs spilgteem politiskeem notikumeem. Totees jo eevērojamaks viņš ar tautas eekšeju sabeedrisku pārkārtošanos un nošķīrošanos un ar plašu ļaužu masu psiholoģisku pārkārtošanos. Zem reakcijas spaida no dzīves, sabeedriskas kustības, no organizetas strādneecības vadītās progresa cīņas atkrita visi tee, kurus vētras laika nervozitate un revolucionarā romantika pret viņu dabu un pa daļai arī pret īstām dzīves inte-

*) Drolles Emma — „Vēl kāds vārds no seeveetes par seeveeti“, „J. D. L.“, 1911., № 11.

**) „Rīta cēleens“, 49. lpp.

resēm bij aizrāvuse līdzī. Sabeedrīks un idejīks rene-
gātīms ir tā nacionālā tendence, no kuras pēdejaīs
gadu desmītīs Kreevījas un arī latveešu tautas
dzīvē dabujīs savu raksturīgo, spīlgtu nokrāsu. Par
renegātīsmu mūsu avīžneecībā un rakstneecībā daudz
runātīs. Sabeedrīskā kritīka daudzkartīgi izrēķīnaju-
sēs ar vīņu un asi sodījuse to. Andrejs Upīts. . .
skatās uz renegeātīsmu kā uz sabeedrīskī dabīsku un
pat vēsturīskī nepececešāmu parādību, mēģīna objek-
tīvi izpētīt latveešu renegeata, sabeedrīka un idejīska
atkriteja organīsko dabu un eedzīmītibas dzīņas, dzi-
ļākās dzīves īntereses un no tām īzaugušās teeksmes.
Mēģīna, tā sakot, zīmēt „īdeala“ renegeata tīpu. Starp
tīk daudzeeīm, īkveenam zīnameem pērkameem reak-
cījas kalpeem, savas pagātīnes un līdz ar to vīsas
brīvības kustības apsplaudītājeem, „godīgāīs“ renegeats
sākumā cīnas pats pret nojaušāmo idejīsko un psi-
chīsko pārveidošanos, nomocas un rūgtī ceeš, bet
cīņā pret savu dabu arveem ir nespēcīgs. Un kas
reīz padevees reakcījas straumeī, tam vāīrs nav ceļa
atpakaļ, ne sāpīs. . . Janolāīžas tīk zemu, ka pacel-
tees vāīrs nav eespējāms. Izmisušāms, veltī glābīņa
tvarstošāms, vīņāms sabeedrīskā dangā japanīkst aiz
jaunatrastās pasaules neīēdzības, aiz pamestās skum-
jāms un sabeedrīskās sīrdsapzīņas pārmetumeem. . .“*)

Tādā ir romana „Renegātī“ centrālā fīgura — rakst-
neeks Raīts Vītols, kas pamazāms raīsas no proletā-
rīskās īdeoloģījas un nonāk pilsonīsko rakstneeku
cīldīnatos īndīvīdualīsmā ūdeņos. Vīņa lugas īzrāde
to noved pee galīga konfīlīkta ar agrakeem domu bee-
dreem, tas bēg no pīlsētas, meklē laīmī personīgā
dzīvē, kļūdāms par turīgas lauku saīmneekmeītas vīru,
līdz tur sabrūk vīņa īluzorā īndīvīdualā brīvība un
tas eerodas atpakaļ Rīgā un meklē sakarus ar bīju-
šeem beedreem. Bet nu vīņš ir jau — renegeats, no
kura tee novēršās kā no spītalīga. . .

Rādīt renegeata psihīsko pārveidošanos mākslī-
neecīskā attēlā un līdz ar to zīmēt plašāku laīkmeta

*) Alzrādījums lasītājeem par A. Upīša romanu „Renegātī“ —
„Jaunāīs Vārds“, 1915., Nē 225.

ainu — ta teešam pateicīga veela leelaka stila rakstneekam. A. Upiša „Renegati“ šaja žanrā līdz šim ir ari plašakais darbs (drusku šim problemam gan peeskārees V. Eglits savā romanā „Skolotaja Kaleja peedzīvojumi“). Taču par Raitu Vītolu nevar visumā sacit, ka tas būtu peeteekoši dzīvi un plastiski izveidots tēls. A. Upits šim problemam peegājis klāt pa daļai teoretiski, ar publicistisku dispoziciju. Tadēļ ari veidojuma koplējumā šur-tur palikuši nepārkauseti publicistiski disputi, runas un raksti, kā ari atraduse veetu veena — otra psiholoģiski nepeeteekoši motiveta zituacija (peem. Vītols apprec Austru, teeksmes pēc Mares). Reali ņemot pat nav īstenībā neveena tāda spilgtaka renegatiska aizgājeja no tēlotā laikmeta proletariskās inteligēnces, par kādu iztēlots Vītols: renegatismu raksturoja sīkaku garu „vērtību pārvērtēšana“. Tomēr visumā Vītola rakstura būtībā ir daudz psiholoģiskas un laikmetam raksturigas īstenības. Tagadejā laikmetā tas gan atrastu veselu rindu jo spilgtu prototipu reālā īstenībā. Bet galvenais — rakstneeks Vītols ir ļoti radneecigs Robežneeku Jānim. Varetu pat sacit, ka tas ir Robežneeku Jāņa variants, kam autors licis dzimt jaunā „psiholoģiskā eksperimentā“ (leetojot šo apzīmejumu zināma jaunradišanas procesa apzīmešanai). Un šajā ziņā tam ir sava nenoleedzama vērtība paša A. Upiša ideoloģiskās un mākslineeciskās tapšanas izpratnē.

Un tā kā ap Vītolu sagrupets leelaks personu skaits, kas vispārejā laikmeta ainā eenes spilgtus momentus, tad tas pa daļai ari aizsedz renegata Vītola veetām izjūtamo teoretisko kailumu. No blakus personām visdzīvāk izceļas revolucionars Degums (tikai viņa dzīves stāsts par garu steeps). Zenta, Birkāns, Mare, Austras māte, ari epizodiskais Džeks. Šī tipu galerija savā kopumā dod peeteekoši dzīvu ainu, lai lasitājs eedzīvotos tēlotā laikmetā.

Romana stils veetām ceēš no mākslineeciski neparveidotas teoretizešanas, veetām ari no daudzvārdības, kuru jaunakos episkos darbos Upits ir eemācījees ar mēru apvaldit. Starp mūsu pārejeem

sadzīves un psiholoģiskeem romaneem „Renegati“ nav skaitams pee vājakeem, kaut gan paša Upiša romanu rindā tas peeder pee bālakeem darbeem.

„Pērkoņa peevārtē“ (1922.) ir jaunakais Upiša romans, kurā tēlots visjaunakais leelo notikumu laikmets — pasaules karš. Franču rakstneeks Anri Barbiss vēl pasaules kara deenās nokāpj pozīcijas un tsu deenas peezīmju veidā („Uguns“) rāda cilveces šausmas un ārprātu; jaunais kreevu rakstneeks Ilja Erenburgs, savos „Hulio Hurenito dīvainajos peedzīvojumos“ izstaigā visu pasauli un rāda, kur ir tee īstee pasaules notikumu vadošee štabi. A. Upits lokalizē savu romanu. Viņš netēlo kara laikmetu pozīcijas, tautu likteņus noteicošās sferās, bet — rāda tikai kara „aizmuguri“. Viņš paņem no kluseem Kurzemes laukeem skolotaju Antonu Kaiju ar viņa daiļo dvēseli un maigo līgavu, izvadā tos pa bēgļu gaitām līdz 1917. g. revolūcijas sākumam. Romanu eevada Kurzemes bēgļu posta aina. Antons Kaija pārstaigā Kreevijū, nonāk pee apceetinajumu darbeem uz kādas salas pee Rēveles, tālak viņu sastopam pašā „Pērkoņa peevārtē“ — peefrontes joslā Vidzemē un beidzot Rīgā. Visam laikmeta un ļaužu tēlojumam velkas cauri pašā Antona Kaijas dvēseles stāsts ar laikmetam raksturīgu psiholoģisku pamattoni. Kara apstākļi sadzen kopā pūļos vīreešus, tee zaudē seeveetes dvēseles maīguma eespaīdu un līdz ar to sajūt seksuālu badu (to jau agrak pareizi rādījuši arī tādi kara ainu tēlotāji, kā Ļ. Tolstojs, Mopasans, Veresajevs). Ta nav izdoma, bet reāla pateesiba, par kuru A. Upits ar saveem naturalistiskeem tēlošanas paņēmeeneem nav kautrejees runat. Antons Kaija, kurš savu līgavu tālumā peelūdž kā svētumu, padodas savas meesas prasībām un laiž caur savām rokām veenu seeveti pēc otras. „Visbeidzot, uz slidenā veendeenas uzdzīvotaja ceļa nokļuvis, Kaija kļūst par speegu un krit no revolucionara strēlneeka lodes pašā pirmajā deenā, kad Rīgā paceļas revolūcijas karogi. Ne tikai daiļo Kaijas dvēseli un viņa līgavu aprij „Pērkoņa peevārtes“ dūksnajs — arī patriarchalā latveešu zemneeku dzimta sabrūk tur, kur pāri eet kara pulki. Karš ir

cilveces gara pagrimšanas un aptumšošanās zīme — lai tas notiktu kad un kur notikdams. Ja literatūras darbeem var būt sabeedriski-audzinoša nozīme, tad šim Upiša romanam tāda ir nenoleedzama: skatot kā fokusa savaktu visu to, ko pats peedzīvojis, peere-dzejis, par ko dzirdejis, — lasitajs pats instinktivi rausees projām no netīrā, necilvecīgā uz labo, daiļo, cilvecigo. —

Stilistiskā ziņā šim darbam nepeemīt leelaki trūkumi vaj vājības. Veetām makslineeciskam veidojumam, bez šaubām, par labu būtu nākusi vēl leel-laka koncentrācija; bet tādi tēlojumi, kā Kurzemes bēgļu plūšana pa leelceļiem, sastrēgums pee Daugavas, ir nepārspējami, kureem nav līdzīgu attēlu mūsu literatūrā no šī drausmīgā laikmeta.

„Pērkoņa peevārtē“ eesāk veselu eeceretu darbu ciklu, kurā autors nodomajis attēlot kara laiku un Latvijas revolūcijas otrā un trešā cēleena leelos notikumus un pārvērtības.*) Tādā kartā ari romanā ka visplašākā episkās dzejas veidā A. Upits mēģina eet jaunus ceļus, tāpat kā noveļu rakstneecībā, kaut ari romans tam joprojām turpina būt par eerosinošu problemu. Latveešu romani palaikām mēdz būt liriski atšķaidīti. Andrejs Upits savos jaunakajos romanos cenšas panākt stingri episku, pat dramatisku veidojumu. Tadēļ ari, peem., „Seeveete“ sastāv no trim daļām, kuras atbilst lugu cēleeneem vaj kompozīcijas elementeem (nostādījums, atīstījums, atrisinājums). „Robežneeki“ tāda pat kartā no „Jauno avotu“ dispozīcijas izauguši par romanu triloģiju. Pēdeja laikā A. Upits uzstādījis sev vēl citu problemu: rakstīt romanu „bez varoņeem.“ Jo „varoņi“ ir dzīves īstenības idealizācija, parasti dzīvē „varoņi“ ir sīki ikdeenas cilveki, bet notikumu virzītajas ir masas. Pa daļai tas izvests jau „Pērkoņa peevārtē“, kur Antons Kaija nav nekāds „varonis“ parastā romanu varoņu nozīmē. Vēl noteiktak šo nodomu A. Upits grib izvest pārejos ta paša cikla darbos, kuri tēlos

*) Sk. „Rīta cēleens“, 52. lpp.

kara un revolūcijas laiku, kad īstais „varonis“ teešām ir — masas savā stichijā.

Tā arī kā romanists Andrejs Upits ir rakstnieks, kas nestāv uz veetas, nepaleek pee sasneegteem izteiksmes līdzekļeem, bet joprojām ir sevi topošs un meklejošs mākslineeks.

4. Dramatiskā dzeja.

Andreja Upiša episkee darbi palaikām ir ļoti dramatiski, to personu darbiba norit dzīvās zituacijās un veiklos dialogos. Daudzus no teem bez sevišķas grūtības var dramatizet, pat nepārstrādajot daudz episkā darba tekstu. Uz to A. Upiti savā laikā darījis uzmanīgu Lejas-Krūmiņš. Un tā parādījušees A. Upiša pirmee dramatiskee sacerejumi, kuri nav nekas cits kā šādi episku darbu dramatizejumi. Tas ir visai raksturīgi, ka ar šādeem pārstrādajumeem eesākas viņa dramatisko darbu virkne. Šee dramatizejumi ir sekošee:

„Dzimumdeenas rīta“ (1905.) Komedija veenā cēleenā — pēc stastiņa „Atdzimšana“ („Austrums“, 1904.), kas savukārt ir pārstrādajums no stāstina „Pūdera kunga dzimumdeena“ „Baltijas Vēstnesis“, 1903).

„Pārcilveki“ (1909). Bilde un karikatūras trijās nodaļās: 1. „Homo Sapiens“ 2. Reinis un Jūla jeb: pārlabotais Šekspirs. 3. Mūžības sferās. Pārstrādajums no „bildēm un karikatūrām“ episkā formā zem tādeem pat nosaukumeem („Dzimtenes Vēstneša“ liter. peel. 1.—6. 1909.)

„Ragana“ (1910). Komedija veenā cēleenā — pēc noveles zem tāda pat virsraksta „Mazās komedijas“, I. (pirmo reiz „Baltijas Vēstnesī“, 1904.).

„Salausta sirds“ (1921.) Komedija veenā cēleenā — pēc noveles „Teļa cepetis“ („Ātkusnī“, 1919.).

Šīs veencēleena komedijas, tā tad, izaugušas no „Mazo komediju“ žanra novelitēm, kurās dzīve tēlota komiskā uztvērumā. „Dzimumdeenas

rīta“ rādīts, ka Pūdera kunga dzimumdeenas rīla labsajūta un veegla idealistiska sajūsma apsīkst, kad ta saduras ar brutālas eegūšanas kāres pilno apkārtņi, tā ka idiliskā dzimumdeenas mīlība izvēršas gaviļneeka kleedzeenā „Laukā“! (Līdzīgu psiholoģiskas pārvērtības ainu redzam arī novelē „Maize“.) Tas ir veiklu roku zīmets joks, ko ar patīku var izlasīt vaj noskatīties, kaut arī tam plašākas sabiedriskas vērtības nav. „Pārcilveki“ ir bildes un karikatūras par tā saucamā „dekadences“ laikmeta pārspīletām idejām un tipeem. Te ir trīs veentesīgi jauneklī ar „dekatentiskām“ manerēm, kuri kaunas no saveem vecakeem un sava zemnieciski-latviskā vārda (Hjalmars Sörengaars, kuru īstenībā sauc par Jukumu Brūmeli,) veentesīgi mīletāji un sapņotāji, kas skatas mēnesī un deklamē savus pantus (pagastskolotāja palīgs Reinis Garoza), apmēram tāds kā papirkurvu dzejneeks, kas dzērumā pa sapņeem nonāk mūžības sferā, kur var koleģiāli uzprasīt: „Nu, Šillerit kā nu sveežas?“ (Skaidravotu Jānis, kas izguļ dzērumu Vērmaņa parkā). „Ragana“ tēlo gudras un nekautrīgas lauku seeveetes (skrīvera kaļpones) uzvaru pār neveiklu un tikumiski noslīdejušu vīreeti-skrīveri, kas tīko pēc saimneekmeitām. „Ragana“ līdz ar „Pārcilvekeem“ peeder pee visvairāk izrādītām Upiša komedijām. „Salaustā sirds“ starp pārejeem dramatizejumeem ir bālaks darbs, kas nesasneedz to kāpinātā komisma eespaaidu, kuru dod novele „Teļa cetētis“. Te ir lauku saimneekmeita kara laikā, frontes tuvumā, kurai mīļakee mainas tikpat beeži, cik beeži nāk un eet dažādas karaspēka daļas. Bet saimneek-tēvs ar māti, no Apsišu Jēkaba un Sauleeša idealizētās vecās paaudzes, uz visu to nolūkojas ar naivu aizgrābtību un nevar veen nopūletees ar nākošo un ejošo kavaleeru meelošanu. Visu šajās komedijās tēloto cilveku komismam ir veens un tas pats pamats: tee ir „mazee cilveki“, zīmeti asprātīgās un nozīmīgās karikatūrās.

Šeem dramatizejumeem peeveenojamas vēl pārejas veencēleenu komedijas, kas rakstītas tādā pat žanrā: „Amacones“ („J. Deenas Lapā“ 1913.,

atsev. izd. Univ. Bibl. 1913.), „Nannaņa“ („Jaunais Vārds“ 1915., atsev. izd. 1923.), „Privatīpašums“ (1923.)

„Amacones“ ir modernās pilsoniskās seevešu emancipācijas reprezentantes ar mākslīgi izrādītu naidu pret vīreešiem, bet ir meitām, ir mātēm pateesais nolūks ir izdevīgāk un drīzāk tikt pee vīra. „Nannaņa“ ir paskolota saimneekmeita, kura domata kā „latviska miniatura pazīstamai Zolā Nanai, uz kuras flirtu un veeglprātīgu izdzīvi pašas vecaki skatas ar naivu aizgrābtību kā uz izglītības un smalku parašu paraugu. Nannaņai radneecīgas ir Baltgailū Otilija („Salaustā sirds“) un Brīvulu Milija („Metamorfozas“), tādas pat pusinteligēntas saimneekmeitas, tikai vēlākā kara laikmetā. Bet ap Nannaņu—vesela buķete lauku kavaleeru (skolotaji, skrīveri, saimneekdēli, lopu pārraugi, paskoloti jauneklji). „Privatīpašums“ ir karikatūriskā aina no agrarās reformas laikmeta: mākslineekam-jaunsaimneekam peesķirts krogs ar zemi, par kuru tas jūsmo bez mēra, bet ceeš fiasko, tiklīdz kā saduras ar praktiskās dzīves īstenību. Šī ir veena no veiklakām un atjautīgākām veencēleenu komedijām.

Bez šeem veencēleeneem A. Upits sneedzis vēl divas leelakas komedijas: „Peldetaja Zuzanna“ (1922.) un „Laimelācis“ (1923.).—„Peldetaju Zuzannu“ autors domajis kā „zocialu komediju“, kura nebūt nav rakstīta pajautrinašanai un izsmīdīnašanai veen. „Zocialai komedijai ir citada daba un nolūki. Viņai komiskee individualee raksturi un jocīgās zituācijas un atgadījumi ir tikai līdzeklis apgaismot un izcelt laikmeta dzīves dzīļi eeslēptās nesaskaņas un pretruņas. Izmanīt zinamas sabeedriskas grupas vaj šķīras pateeso būtību, iztīstīt to no krāsaineem ārejeem plīvureem un nostādīt pateesas gaismas baltajā lokā*.) Ja arī ne pilnā mērā, tad pa daļai Andrejs Upits šos nolūkus arī sasneedzis, atsegdams mūsu pilsonības pseido-kulturas pazīmes.

*) A. U. — „Zocialā komedija“. (Sakarā ar „Peldetajas Zuzannas“ pirmizrādi), Teatra Vēstnesis, 1922. | 23. g. sezona, № 5.

Nevis māksla valda, ne teatrs, vaj opera, bet pikantā kino-kultura ir ta, kas peevelk vecus un jaunus, cik varizejiski tikumigus vārdus tee ari nerunatu un savus bērņus no ta nesargatu, uz ko paši kāri krīt. Sadzīves etika nav nekas cits kā varizejisms, veenalga, vaj ir runa par godīgu pilsoņu ģimeni, par audzinašanu „kristīgā garā“, par zolideem veikaleem, par ceenijamu stāvokli eeņemošeem valsts eerēdņeem. Galu galā no visas šīs „labo familiju“ un „godīgo pilsoņu“ menažerijas tas pozitivakais paleek visu nicinatais parveniju — kāposttirgotaju Baumaņu pāris no Daugavmalas. Komediija ir visai asprātīga un atjautīga, uzrakstīta ar leelu scenisku veiklibu, un ta ari eegu-vuse retus panākumus uz mūsu skatuves. Bez šaubām, tas ari ir labakais darbs mūsu ša laika komediju literatūrā. Skatitajs gardi smeļ, par visu šo „menažeriju“, kurā tas redz tikai dzīves negaciju, dzīves kroplibas komismu — smeļ nereti ari pats par sevi. Bet reizēm nāk varizejisks moralists un saka: šī komediija ir nemoraliska. Taisni ta ir laba leeciba, ka zocialās komedijas domatais ķereens ir izdevees un sasneedzis savu mākslineeciskos un sabeedriskos nolūkus, — autors ir uzminis dažam varizejiskam moralistam uz varžacīm.

„L a i m e s l ā c i s“, pēc paša autora apzīmējuma, ir „reala pasaka“. Ko tas nozīmē? Pēc A. Upiša domām, var būt „romantiska“ un „reala“ pasaka. „Parastajās dramatiskajās pasakās vaj pasaku dramatizejumos beeži sastopamās pārdabīgās vaj ārdabīgās būtņes ar visadeem brīnišķeem notikumeem un sagādijumeem ir romantiskas fantazijas izrādijums, kas skatitaja, sevišķi skatitajas jaunatnes eedomu aizvilīna tagadnes dzīvei un cilvēkam svešā pasaulē. Realists nešķiro saturu un formu bet abus vērtē veenlīdz augsti; viņa dziļākā pārleeciba ta, ka nav nekādu brīnumu un pārdabības, ka tagadnes dzīve un tagadnes cilveka daba sneedz mākslineeciskai izdomai bagātīgaku un pateicīgaku veelu nekā ta, kas seno pasaku krājumos. Kā pozitīvās estetikas peekritejs viņš vēlas, lai jaunatne ari savās estetikās vizijās paleek sakarā ar realo dzīvi un cilveku, ārpus kureem eespējama

tikai pasīva romantiska jūsmošana un izkleedība mistikas dūmakā. "Bet kāpēc tādu darbu tad saukt par „pasaku“, ja tas savā būtībā neko neatšķiras no reālistiskas drāmas vai komedijas vispār? „Varbūt jau tapēc, ka šādam, galvenā kārtā jaunatnei domātam darbam, nepececešama īpatneja idejiskas un psiholoģiskas izdomas noskaņa un izteiles nokrāsa, kas saskan ar skatītāja uztveres raksturu un atgādina pazīstamo pasakas stilu. Tur peeder zināma rotaļība darbības risinājumā un cēleenu un veetu pārmaiņās. Zituāciju spilgtums bez plašakeem eekomponējumiem, raksturu teešais uzsvars un kontrastu asums, dialogu nekomplīcetais teešums un steidzinošais temps. Varbūt arī tā alegoriskā peeskaņa, ko rakstneeks nojaudis un gribetu atskaņot klausītāja un skatītāja“*).

Šos savus īpatņos un jaunos mākslineeciskos nolūkus A. Upīts arī sasneedzis, radīdams darbu, kuru arī var saukt par īstu reālu pasaku. Te ir dzīves īstenība, kas atveidota dramatiskās ainās, kurām peemīt īsts pasaku kolorīts. Dzīves īstenība te — nekultūrela zemneeku dzīve, kur tumšee ļautiņi netic tam, ka laime saveem spēkeem sasneedzama, bet cerē uz kādu pārdabīgu laimes neseju — „laimes lāci“, līdz nāk reāla dzīves persona lāča maskā. Un tad ļautiņi visu var. Šajā pasakā ar interesi var sekot īstenības pasakainam pārveidojumam cēleenam pēc cēleena (vislabākais no teem — muižā), un tai, kā katrai pasakai, ir sava nenoleedzama sabeedriskīetiskā un estētiskā nozīme. Tikai beigās alegorijas didaktiskais atšifrejums eenes mazleet detonejošu skaņu vispār labi izturetā „reālās pasakas“ kompozīcijā.

Bez aplūkotajām komedijām A. Upišam ir vēl dramatiska triloģija, kuru sastāda: drama „Balss un atbalss“ („Laika Balss“ un „Jaunais Laiks“ 1911., ats. izd. 1911.), traģīkomedija „Veens un daudzee“ (J. Deenas Lapa“ 1914., ats. izd. 1914.) un drama „Saule un tvaiks“ (uzrakstīta 1914. g., izdota 1919. g.). Šos trīs darbus apveeno

*) A. Upīts — „Reāla pasaka“. (Sakarā ar „Laimes lāča“ īncenejumu), „Teatra Vēstnesis“, 1923./24. g. sezona, Nē 3.

kopeja ideja : „latveešu strādneeku inteliģentās, jaunās paaudzes sabiedriskā un idejiskā svārstība politiskās reakcijas un renegatisma laikmetā pēc deviņsimti peektā gada. Trijās lugās šī svārstība rādīta trejados dažados novirzeenos, saskaņā ar teem apstākļem, kādos nācās dzīvot un darbotees strādneeku jaunajai paaudzei“ *). Tādā kārtā arī dramatiskos darbos A. Upišam dažreiz bijuse tāda pat apzināta cikla veenība, pee kādas viņš vairakkārt turejees savos episkajos darbos.

„Balss un atbalss“ bij pirmais dramatiskais darbs mūsu literatūrā, kurā bij eerādīta veeta dramatisma pilnai strādneeku šķiras dzīvei. Dramas centrā stāv apzinīgā proletareeša Avota ģimene, kura slēpj sevī eekšķīgu traģismu. Avotam no bērneem, kuros tas cer eeraudzīt strādneeku kustības tālakvirzītājus, nākas zaudēt veselus trīs : mazo dēļu sa- brauc tramvajs, vecakai dēls, studens Janis, pamet strādneeku šķiras centeenus un idealus un kļūst par veeglas dzīves mekletāju karjeristu, bet vecākā meita Anna kļūst par kāda uzdzīvotāja tirgotāja mīlako. Jau ar to ir uzvilkti meti ne šaurai ģimenes, bet plašai zocialai dramai. Bet A. Upišs reizē šķetina divus dramatisma pavedeenus : tas otrs slēpjas Avota apziņā, ka strādneeku kustība ir nespēcīga tadēļ, ka modernās rūpniecības pilsētas strādneekam vēl velkas līdzī viņa zemneeciskā daba : „Mēs neesam strādneeki, mēs esam fabrikas dūmu apkvēpināti zemneeki — tapēc nespējam“. Un leekās, ka šo otro dramatisma paveedeenu autors arī uzlūkojis par galveno. Informedams par nobeigto darbu Ligoņu Jēkabu, viņš raksta : „Viduspunktā ir dzimtas tēvs — pēc savas psiholoģijas pusceļā starp zemneecisko un proletarisko pasaules uzskatu un idealeem. Domatā traģika tā, ka darbs un sabiedriskie apstākļi viņu dabiski velk pee darba ļaužu centeeneem, bet eedzīmusē un vēl nepārveidota daba to tura vēl saimneeciskās dzimtas tradīciju valgos un dzen uz individualu nošķiršanos un eerobežošanos. Visas šīs pretejadās

*) „Latveešu jaunākās rakstn. vēsture“, 1921., 404. lpp.

teeksmes saduras uu samežģijas traģiskā konfliktā, kad viņa dzimtā izceļas lūzums, kad izrādas, ka dažos viņa bērnos dzīvo veens, citos atkal otrs ideāls . . .*)“

Kā pirmais strādneeku pasaules dramatiskais tēlojums, „Balss un atbalss“ sabiedriskajā (zocialistiskajā) kritikā eeguva dzīvu atbalsi un sīku idejisku analīzi. Tā V. Dermanis atrod, ka Avotam peeraktstītā uzskatu koncepcija par „zemneecisko dabu“, ģimeni un strādneeku šķiras nespēku ir neīsta un neproletariska. Viņš raksta: „Ir gan daži proletariata slāņi, kuru dabā eemītošais „zemneeciskums“ kavē šķiras apziņas noskaidrošanos; tee, peem., ir kalnrūpneecibas strādneeki, kureem nereti pašeeem peeder zemes gabaliņi, vaj atkal strādneeki, kas vēl nav pilnīgi pārrāvuši sakarus ar zemi — tādi ir Kreevijas pusproletariskee sīkzemneeki, peļņas gājeji. Bet pārejos proletariata slāņos, kuri iztāisa strādneeku vairakumu, šķiras apziņas izkopu kavē galvenām kartām saimneeciskii uu politiskii apstākļi, kam ar zemneecisko dabu nav neka kopeja. Viszīmīgākais peemērs šajā ziņā ir Zeemeļ-Amerikas Saveenoto Valstu un Anglijas rūpneecibas proletariats, kura vairakumam nav vairs ne vēsts no zemneeciskuma. Tomēr līdz pat jaunakam laikam zocialismam tur bija vismazak sekmju, strādneeku šķiras apziņa tur bij bērna autiņos . . . Vispārim jāpeezīmē, ka nav un nekad nebūs proletariata slāņu ar eedzīmtu šķiras apziņu, kuru attīsta un turpmak attīstīs nemitīgās saimneeciskās un politiskās cīņas un zinātniskā zocialisma izplatišanās strādneekos.“ Ar tādu izpratni V. Dermanis peeeet Avota uzskateem par ģimeni: „ . . . šī ģimenes drama leekās slēpjām sevī pašā Upiša zocialos uzskatus par ģimenes lomu strādneeku šķirā, proti, ka starp ģimeni un šķiru ir nesaskaņojamās pretejjibas. Atteecinot šādu domu uz visām strādneeku grupām katrā laikā, ta ir nepareiza un neproletariska . . . Apzinīgs strādneeks nojauš, ka pareizi saprasta šķiras interese ir arī viņa pašā ģimenes interese.“ Ari Avota gaušanās par strādneeku nespēku,

*) Vēstule no 6. aprīļa 1911.

pēc viņa domām, nozīmē strādneeku kustības noteicošo apstākļu pareizu izpratni: „Tā nevar gaudot apzinīgs proletareetis, kurš zin un jūt, ka pat tumsības reakcijas brīžos inertā proletariata masa nebūt nav „nīkuļi un vārguļi“. . . Avots skumst: „Laiks, šis breemsmīgais laiks mani pašu māc nost. Dzīve ir tukša, bet nekas tā nespeez kā tukšums.“ Tas jau izklausās pēc Sologuba vaj Pšibiševska mīkstčaulīgo intelīģences dekadentu sērām, kuras ir pavisām neparastas marksistiskas apziņas vaditām strādneekam“*).

Eebildumus idejiskā ziņā pret Avotu ceļ ar V. Ķnorīņš, kurš ta zemneeciskumu atrod par nemoti vetu, pašu Avotu kā tipu par teoretiski konstruetu, kurš pee tam „beeži veen izrunajas kā idealists“ un mākslineeciskā ziņā „nav tik nosvērts un pilnīgs, kā mēs no Upiša to drīkstam prasīt**). Ari P. Roberts atrod, ka „Avota garīgās būtības trūkums ir eedomas par savu zemneeciskumu“ un ka „autors savu šķiras apzinīgo strādneeku gluži negrībot bagatīgi apveltī ar pilsētas meetpilsoniskām īpašībām“***).

Atzīmejot šos sabeedrīskās kritikas eebildumus, mums nākas konstatēt, ka A. Upišam kā zociali domajošam mākslineekam proletariata dzīves tēlojuma dramā piemīt tee paši trūkumi, kādus jau uzrādījām romana trilōģijas „Robežneeki“ apskatā. Šeit vēl sakams ari tas, kā mākslineeciskā ziņā Upiša pirmā drama stādama zemak nekā viņa episkee darbi. Darbiba rit gausi, to aizpilda veetām gari un ar retorīku spēcinatī monolōģi un teoretīzešana. „Autors nav pratis veelu tā veidot, ka dramatiskā darbiba nemītīgi augtu, sasneedzot augstako pakāpi īsi preekš beigām vaj pašās beigās. Tagad dramatisms paleek it kā pusē, apsik, neattīstas, kā peenāktōs“†). Bet līdz ar to jaņem vērā, ka ja ari „Balss un atbalss“

*) Proletareešu tipi A. Upiša „Balsi un atbalsi“ un „Zīda tīklā“ — „Dzīves Balss“, 1913. №№ 1.—4.

***) Rec. par „Balsi un atbalsi“ — „Vārds I., 353.—356.lpp.“

****) „Nelaika tvanos“ — „Jaunais Laiks“, 1911., №№ 15.—17..

†) Antons — rec. par „Balsi un atbalsi“, „Domas“ 1912., № 3

kā makslineeciskā ziņā pilnīgs darbs nevar eņemt sevišķi redzamu veetu starp pārejeem labakeem Upiša darbeem, tad nenoleedzama ir viņa sabeedriskā nozīme: ta pirmā paceļ preekškaru, aiz kura norit mākslineeka netēlotā strādneeka dzīve, kur nedzirdeta un neredzeta paleek strādneeka dvēseles drama. Un līdz ar to šis darbs eegūst savu nozīmi mūsu literaturas vēsturē kā jaunu makslineecisku problemu eerosinājums.

„Veen s un daudzee“ ir dramatiskās trilogijas otrā sastāvdaļa, kuru A. Upits veidojis kā „traģikomediju“. Kas te ir traģikomisks? Tas ir koku fabrikas kantorista Zaļuma stāvoklis starp strādneekem un viņu interesēm no veenas — un fabrikas administraciju un tās interesēm no otrās puses; tas pastāvīgi daudzina, ka viņa zimpatijas atrodas „strādneeku pusē“, bet taī pašā laikā cenšas viseem spēkeem pacelt tikai fabrikanta bilanci. Sevišķi traģikomisks kļūst viņa stāvoklis tad, kad acu preekšā rēgojas streikojošo strādneeku stichiskais spēks. Zaļuma personā A. Upits vēl leeku reizi demonstrē glēvo un šaubīgo inteligentu, kam nav viņa acīs žēlastības kā svarstīgam „vidusšķiras“ elementam, un tas pa daļai atgādina Robežneeku Jāni — tikai citados zocialos apstākļos. Sakarā ar Robežneeku Jāņa tipu mums jau nācās izteikt domas, ka tas bez nopeetneem eebildumeem nav peeņemams par objektīvi un pateesīgi zīmetu inteligences tipu. Inteligencē kā vidusšķirā arī jau notikuse deezgan krasa nošķirošanās, un latvju proletariata revolucionarās kustības vēsture visos posmos var uzrādīt idejiski noteiktus, izturīgus un pašaiizeedzīgus inteligentus, kuri godam stāvejuši savas atbildīgās veetas. Pat vairak — ne tikai pee mums, bet pat visā pasaulē zocialistiski domajošo inteligence ir godīgi un teicami pildijuse savu revolucionarās kustības vadones lomu. Ja gan, mēs pazīstam arī glēvuļus un reebīgus renegatus, bet tee ir izņēmums, kuri mākslineeka darbā var būt par individualeem „prototipeem“, bet pēc teem nav zīmejams inteligenta tips šī jēdzeena plašākā nozīmē. Ja A. Upits pats arī peešķirtu savam Zaļumam un citeem

līdzīgeem tēleem plaši aptverošu tipu nozīmi, tad mums jāatminas, ka te tad var būt pa daļai subjektīva teesa par paša autora pagātņi, ko viņš, pēc paša leecibas, arī nesaudzīgi darijis savos literarisko darbu veidojumos. Un tadēļ Zaļums paleek leelakā mērā teoretiski konstruets un mazakā mērā attaisnots tēls mākslas darbā ar pretenzijām uz objektīvu sabee-driski-mākslineecisku tēlojumu. Tāpat arī apzinīgā Zelma, Zaļuma pretstats, vairak izskatas pēc mākslīgas konstrukcijas un Gailenu Zelmas („Robežneeki“) variācijas. Totees daudz dzīvakas un pārleecinošakas ir dažas blakus personas (kā tautiski jūsmīgo runu turetajs, žurnālists Talaveešu Zanders, arī vecais Klīvs ar Laivineeti). Tā arī šis darbs nesasneedz to meistarību, kādu jau A. Upits eeguvis episkā dzejā.

„S a u l e u n t v a i k s“ — dramatisks triloģijas pēdeja daļa — ir izdevusēs daudz labak par eepreekšējām. Un tas tapēc, ka te A. Upits mazak teoretizē par inteliģences lomu un likteni, bet vairak nododas psiholoģiski-analitiskam tēlojumam, ko viņš nepārspējami dara kā novelists. Te atkal autors centrā grib nostādīt inteliģentu — žurnālistu Salni, kurš apprec fabrikas meistara meitu un pamazām novēršas no strādneeku kustības un tās uzdevumeem. Tas ir vairak radneecīgs renegatam Raitam Vitolam nekā Robežneeku Jānim vaj ta varianteem, un arī īstaks un dzīvaks par Zaļumu. Bet arī tam spīd cauri teoretiskais skelets, un jau pašā sākumā ir nepārprotami redzams autora lemtais liktenis. Tapēc arī paleek eespaidis, ka viņa seeva Laura, kuras uzdevums dramā būtu bijis kā blakus personai tikai rādīt to svarigako faktoru, kas Salni pavedina uz renegatismu, lugas otrā pusē kļūst par dominejošo personu, kas ar savu neirastenisko jūtēlību, kā psiholoģiski dzīvs tēls aizēno Salni. Ja autors nebūtu eevadijis lugu citadā novirzeenā, tad ta būtu varejuse izveidotees par spēcīgu psiholoģisku dramu, kuras centrā stāv seeveete, kas pa daļai radneecīga Upiša Elzai, pa daļai arī Annas Brigader Ilgai. Jo arī tas ir svarīgs un mākslineekam pateicīgs problēms — tēlot samērā mazas seeveetes lomu ģimenes dzīvē bla-

kus leelakam un sabeedriski aktivam vīreetim. Vīreetim — sabeedriskam darbīneekam ģimene ir oaze, kurā tas epizodiski eegreežas un zeedo tikai daļu no sevis, kamēr seeveetei ģimene ir daudz kas vairak nekā šī vīra daļa. Tas pa daļai neapzinati izpau-dees traģiskajā Lauras liktenī, un gribās sacit, ka „Saule un tvaiks“ ir labakā trilōģijas daļa. Ja „Saule un tvaiks“ ir samērā mazak populars darbs nekā „Balss un atbalss“ un „Veens un daudzee“, tad tas izskaidrojams veenkārši ar to apstākli, ka „Saule un tvaiks“ ir parādijees klajā tadā laikmetā un tados apstākļos, kad psiholoģiska drama ir tikuse mazak eevērota, izjusta un pārdzīvota nekā tādī darbi, kur trakteti teeši zociali problemi, kaut arī dažreiz retoriskā fražu skaļumā. Un A. Upiša dramatiskā trilōģija vispār ar savu pakāpenisko izveidojumu, leekās, nepārprotami peerāda, ka A. Upiša nākotne ir taisni — psiholoģiskā dramā, vaj arī — zocialā ko-medijā. Jo smalks dzīves uztvērums no komiskās puses un tās psiholoģiski dziļa izpratne un izjūta ir tee divi pamati, uz kureem balstas viss A. Upiša mākslineeciskais darbs.

Bet par Andreja Upiša dramatisko dzeju, kura eeņem redzamu veetu šajā mūsu literaturas nozarē, tomēr jasaka, ka ta neaizsneedz viņa episkās dzejas kalngalus.

5. Publicistika un zatīriskā dzeja. Tulkojumi.

Publicistika? Tas jau nozīmē zinamu aktivitāti sabeedriskā un politiskā dzīvē. Bet Andrejs Upits pats ir turejees pee uzskateem, ka mēģinājumi pee-vērst dzejneekus praktiskai ikdeenas politikai ir ne-augligi. „Dzejneeks dzīves, sevišķi strādneecibas dzīves praktikā, var būt tikai vaļas brīžu volonteers, ekskurzants — gandrīz var sacit — sportsmenis. Viņa galvenais, viņa dzeja viņam neatstāj ne laika, ne spē-ju peedalitees arī kā izveicīgam praktiķim darbā, kurš viņam tik tuvs un mīļš. Kā katrs cits sabeedrīksks darbīneeks, arī dzejneeks, ir profesionals tips**). Un

*) „Dzejneeks un poltika“—„Domas“, 1914., 862. lpp.

teešām, no sabeedriskās un politiskās dzīves praktiskeem uzdevumeem viņš arveenu pratis izvairītees, izņemot 1917. g. revolūcijas laikmetu, bet 1919. gadā viņš jau atkal no teem ir atraišīees. Veenīgi publicistikā, šajā teešajā sabeedriskās un politiskās dzīves valodā, viņš pa laikam pēmis vārdu. Bet tad arī tikai svarīgākos jautājumos un kad viņam licees, ka veena vaj otra sabeedriskas dzīves parādība nav jau bez viņa eeguvuse presē savu peenācīgo apgai-smojumu.

Tā toreiz, kad „Dzimtenes Vēstnesis“ no liberalās pilsonības organa bij izvērtēes par noteikti reakcionāru laikrakstu, Upits laiž klajā savu apcerejumu par „D z i m t e n e s V ē s t n e s i “ u n v i ñ a l o m u l a t v e e š u s a d z ī v ē (1911.), kurā tas atmasko šī visizplatītākā laikraksta nolūkus, kas parastā savstarpejā laikrakstu polemikā vēl nebij peeteekošā mērā izdarīts. Viņam leekās reebīgi, ka tas „atkārtoti, ik deenas rādas četrdesmit tūkstošeem cilvēku, starp kureem daudz naivu, veegli vadāmu un lēttīcīgu. Tad uzbrukumi veenai personai pāri un garām vēršas vispāri pret spīrgtakajeem kulturela progresa centeneem, kureem šī persona un viņas darbs kalpo, pret visu, kas viņai rāda, ar ko viņa garīgas radneecības sakarā. Tā zīstematīski teek izkopts sabeedrīskis aklums, plašās neattīstītas ļaužu masas novērstas no pateesa attīstības ceļa, daži neskaīdri elementi eerosināti un atbalstīti. Tā laikraksts no sabeedrīskas apzīņas un izglītības veicinātāja paleek par apmīglotāju, sajauceju, par sabeedrīskas tumsonības izplatītāju. Tad, šķeetas, viņa atmaskotājas personas darbam ir arī plaši vispāreja, objektīva nozīme. Ir sabeedrīskis peenākums noraut masku sabeedrīskas tumsonības sekmetājam un parādīt viņa īsto seju^{*)}. Un kas varetu apgalvot, ka šīs Upīša raksts arī nedarija savu eespaīdu uz to, ka plašākas aprīndas sāka peenācīgi novērtēt „Dzimtenes Vēstnesi“ un viņa lomu mūsu sadzīvē?

*) „Dzimtenes Vēstnesis“ un viņa loma latveešu sadzīvē, 10.—11. lpp.

Otrs plašākais raksts šinī nozarē ir sabeedriski-psiholoģiskais apcerējums „J a u n ā p a a u d z e” (1913.). Jauno paaudzi vecās paaudzes moralizētāji no veenas puses allaž teesājuši, no otras — arī preecajušees līdzī tās tukšai, „tautiskai” bravurai. Andrejs Upits stājas pee latvju jaunās paaudzes, sabeedriski-kulturelās lomas novērtējuma ar demokrātiskas kulturas mērauklu. Viņš arī saprot, ka nevar runat par jauno paaudzi kā par kādu veselu sabeedrisku veenibu, bet ka ta šķirojama tāpat kā visa sabeedriba. Un viņš atrod, ka „mūsu laikmeta jaunā paaudze nav savā veetā un savā darbā. Viņa nesaprot savu laikmetu un savu uzdevumu. Un ja saprastu, tomēr nespētu izpildit, viņa ir tik negatīva, vāja un vārga, kādu citos laikmetos lēti nesastaps. Viņa pateesām ir „launa” un „grēcīga” — kaut arī citadā ziņā, nekā to eedomajas reakcionaro svētumu glabātāji un viņu kalpi. Negatīvība, neskaidrība un pat nīkulība ir acīm redzama. Ta rēgojas pāri reakcionaro aušību blaķeem, ta sadzirdama aiz melno kraukļu kora. Mums ir stiprs eemesls uztrauktees, pārmeest un sodit*”). Bet viņš arī saprot, ka vispirms ir peenākums izzinat jaunās paaudzes eedzimušo psihisko mantojumu, apgaismot to sabeedrisko apkārtņi, kurā dzimuse, izauguse un izveidojusēs jaunā paaudze, lai noskaidrotu, cik leelā mērā vainigs pašas jaunās paaudzes eekšējais glēvums, cik viņas veidotāja apkārtne. Ar tādu analīzi tad viņš arī peeeet mazgruntneeciski-pilsoniskas, t. i. lauku saimneeku un teemtuvu stāvošo zocālo elementu jaunai paaudzei, kā arī pilsētas leelpilsoņu, sīkpilsoņu un strādneeku jaunai paaudzei. Ar preeku viņš sveic apzinīgo darba demokrātijas jaunatni, kas dzīvo „augstakās idejas ugunīs eedeegusēs, dzīves dziļākā atziņā nodibinājusēs, uz nedaudzo preekšcīnitāju paraugeem atbalstīdamās”. Bet žēlastību viņa acīs neatrod ta vecās pasaules „ideju” mantiņeece un veco centeenu turpinātāja, kas rosina tālak „sava kaktiņa” kulturu, ar katru deenu paleek praktiskā darbā nabadzigaka, meesās taukaka, do-

*) „Jaunā paaudze”, 6.—7. lpp.

mās rāmaka, vārdos apdomīgaka un prātīgaka. Ta ir vecaka nekā vecā, tapēc ka vecās gars jau pār viņu guļ divkartīgā mērā. Un lai kāda svētība līst pār viņas galvu, viņa tomēr ir un paleek nīkuļotāja un mireja, tapēc ka nesaraujamām saitēm saistīta ar nīkuļojošām un mirejam sabeedribas šķirām. Būt lepneem uz viņu — mums nav nekāda eemesla**). Lee-kās, ka gluži tāpat un ar tādu pat teesību A. Upits būtu varejis runat par latvju jauno paaudzi ari gadu desmitu vēlāk — par to jauno paaudzi, kuras nekultūrelā un negatīvā seja ir redzama sevišķi labi pret to sabeedriski — politisko fonu, kuŗu paceļ jaunā latvju demokrātiskā republika.

Kad kreisās inteliģences aprindas nodibināja žurnalu „Domas“, tad A. Upits tur sneedz garakus apskatus par R. L. B. Zinību komisijas vasaras sapulcēm, kur parasti nenotika nekas vairak kā „tautiska“ izrunašanās Peetuka Krustiņa garā, par avižneecību un dažadeem akutakeem sadzīves jautajumeem. To pašu viņš dara ari „Jaunās Deenas Lapas“ un vēlāk „Jaunā Vārda“ slejās. „Domās“ parādas divi plašaki publicistiski raksti: „D z e j n e e k s u n p o l i t i k a“***), kuŗā viņš izsaka savus jau atzīmetos principielos uzskatus par dzejneeka darbu kā profesiju, un „T a u t a, l a i k m e t s u n m ā k s l a“****), kuŗā aplūkotas pilsoniskās sabeedribas un proletariata atteecības pret mākslu.

1917. g. revolucijas laiks eerauj A. Upiti politiskās dzīves virpulī; un šajā laika viņš laiž klajā laikrakstos garaku virkni apcerejumu par sabeedriski-politiskeem un kultureleem jautajumeem. No teem minami:

„J a u n a j ā V ā r d ā“: „Kreevijas demokrātiskā republika un autonomā Latvija“ (80., 84.), „Latveešu laukstrādneeki“ (88.), „Liriskā politika“ (125.), „Mācitāji un cunftneeki“ (130.—181.), „Humanais karš“ (135.) u. c.

*) „Jaunā paaudze“, 76. — 77. lpp.

***) „Domas“ 1914., № 7.

****) „Domas“ 1914., № 11.

Rīgas Strādņu Dep. Padomes „Ziņotāja“: „Revolūcijas kumediņi“ (3.), „Šaubīgie un bailīgie“ (10.), „Kreevijas demokrātijā“ (23.), „Ramo vīru politika“ (31.), „Revolucionārā nervozitāte un revolucionārā disciplīna“ (38.) u. c.

„Brīvā Strēlnieka“: „Melnie kraukļi“ (55.), „Peleeke baroni paleek dumpīgi“ (62.), „Dekadenti mostas“ (65.), „Revolūcijas dzineja spēki“ (79.) u. c.

„Laukstrādneeku Cīņā“: „Aitas un gani“ (2.), „Politiskās demokrātijas milzenis“ (4.), „Izglītību vaj patarus?“ (4.), „Zociālais idealisms darbā“ (6.) u. c.

„Cīņā“: „Revolucionārie kontrrevolucionāri“ (71.—72.), „Zemneeku ķēraji“ (ari atsevišķa brošūra, 1917.) u. c.

Šee daudzee publicistiskee raksti radušeēs tajā lakā, kad A. Upits mazak ir nodevees savam teešajam dzejneeka profesijas darbam un atkāpees pats no sava uzstādītā principa*). Savā literariskās darbības pēdeajā cēleena viņš no jauna centees pee ta peeturētees, un tad ari publicistikā sīkas praktiskās politikas jautajumos viņš nav vairs vārdu ņēmis.

Vidū starp publicistisku un īsto dzeju stāv sīkais feļetons. Šinī literatūras formā A. Upits, zem pseidonīma „Tāravas Anniņa“, tecinājis savu spalvu, sākot jau no 1902. gada, kad „Peterburgas Avižu“ literariskā peelikumā parādījās „Mazo cilveku vēstules“ (1.—8.), pirmās ar Tāravas Anniņas vārdu parakstītas zatīras. Sīko feļetonu viņš uzskata par tādu literarisku formu, kura veenīgā var dot drīzu atspoguļojumu apkārtejas dzīves un cīņu straujeem notikumeem. „Tā sīkais feļetons ar savu populāro idejisko saturu un mākslineecisku izteiksmi ir ītin kā eevadijums no tīras žurnalistikas mākslas pasaulē. Ta ir nopeetni ņemama literatūras nozare . . . Literariskais sīkais feļetons tuvu rada zīmetai vaj gleznotai karikatūrai . . . Tai eevērojama sabeedriski

*) Pee šī laika darbeem peeder vēl Rīgas Strādneeku Dep. Padomes vēsture, kura, manuskripts gājis zudumā vācu okupācijas laikā.

un idejiski audzinoša nozīme*)." Leelakā skaitā Tāravas Anniņas feļetoni parādījušees „Jaunajā Deenas Lapā“, „Jaunajā Vārdā“, zatiriskajos žurnālos „Leetuvens“, „Ho—Ho“, Dr. Orientācija „Zatiriskā kalendārī“ u. c. Tee palaikām rakstīti par akuteem sabeedriskeem temateem — pat tad, kad teek izmantoti veci fabulu u. tml. sižeti, kā peem. fabulā „Glupjais zirgs“^{***}):

„Jūs zināt pasaku par Glupjo Zirgu:
Ar podu vezumu uz Jaunjelgavas tirgu
no Putnu kalna braukdams
viņš sāka lēkšus skreēt . . .“

Bet šis Glupjais Zirgs uz kunga morali, kas skolu grāmatās rakstīta, atbild „ar Heines cinismu un Heines pantmēra“:

„Tam morali sprediķot jauki,
kas pats neteek vezumā likts,
kam javelk nav podneeka trauki,
ko neģērē podneeks pikts“ . . .

„Kungs, sprediķo labaki kaķeem,
tee peelst prot, spēķis kur — ost,
vaj runā ar kājoteem zaķeem —
Zirgs — Zirgs var vēl eespert un kost.“

Protams, šādu alegoriju vecajam fabulas sīzetam var peešķirt tikai sabeedriski domajošs dzejneeks.

Tāravas Anniņas zatiras visbeežak ķērušas dažādas parādības literatūras laukā. Tā, peem., „Latveešu Olimpā“^{***}) lasam par Ed. Virzu, kurš pārgājis Zemneeku Saveenības avizes „Brīvās Zemes“ kalpībā un par Viktoru Egliti, kam peešķirts muižas centrs:

„Pee zemneeksaveenības Virza
ir peeķērees ar abi nagi —
Ak, nabadziņš, kā viņš to virza!
jo — pašai virzitees tai smagi.“

*1) „Proletariskā māksla“, 1920., 89. lpp.

**2) Dr. Orientācija Zatiriskais kalendārs, 1923., 52—53. lpp.

***3) Turpat, 73. lpp.

„Par muižas centra saimneeku
ir Viktors Eglits ātri ticis.
Mums viseem it par leelu preeku
viņš spalvu citā veetā licis.“

Tā Tāravas Annīnas sīkee feļetoni papildina, no vee-
nas puses, to, ko A. Upits gribejis sacīt publicistikā, bet no
otras — arī to plašo beletristisko darbu kopumu, kur
vispār dzīve un cilveki skatīti no negatīvās puses.

Pats cītīgi sekodams cittautu literatūrai, A. Upits
nereti sneedzis arī pārskatus par jaunakeem un eevē-
rojamakeem darbeem vācu, franču, kreevu, poļu u. c.
literatūrā. Bet bez tam viņš vēl nodarbojies arī ar
tulkošanu (pa daļai — peļņas nolūkā).

Tādu tulkojumu no cittautu literatūras semērā
daudz. Viņš tulkojis to, ko atzinis par literāriski
vērtīgu un vēlamu, lai ar to eepazītos latveešu lasi-
tāji. Tā jau jaunībā, eepazīnees ar Puškina
darbeem, viņš pārtulko poemu „Poltava“ (1897.),
kas vēlāk arī parādijusēs druka*). 1906. g. R. L. B.
Derīgu grāmatu nodaļas izdevumā iznāk Paula
Heizes noveļu krājums un Oskara Uailda
pasakas „Zem granātu kokeem“. Turp-
mak viņš sneedzis vairakus tulkojumus Jaunā Teatra
repertuāram (Gogoļa „Revidents“, 1908.,
Tolstoja „Izglītības augļi“, Haupt-
maņa „Fūrmanis Henšels“, 1909.). Arī
no romanu literatūras A. Upits sneedzis vairakus
tulkojumus: Klaras Viebig „Kalnu ļau-
dis“**) („Dzimtenes Vēstn.“ 1910.), G. Flobera
„Zalombo“ („Jaunais Vārds“ 1915.), Hein-
richa Manna „Nabagee“ 1920.). Viņa tulkojumu
skaitu vēl papildina dažu sīkaku stāstu (peem. Pjera
Milla „Pee mašīnas“ — „J. Vārds“ pa-
rauga num. lit. peel, 1915.) un dzeju tulkojumi
(Hedvīgas Dransfeld „Darba dzees-
mas“ — „Domas“ 1915., № 5.; G. Hervega
atdzejojumi „Cīņa“, 1919., № № 13. — 15. u. c.).
Ar kādu nopeetnību A. Upits stājees pee tulkojamo

*) „Baltijas Vēstnesis“, 1903.

**) Oriģināla tituls: „Der Kreuz im Venn“.

darbu izvēles, lai laikrakstus apgādatu ar vērtīgu lasamo veelu, tas redzams no dažām vēstulēm, kas savā laikā rakstītas Līgotņu Jēkabam kā „Dzimtenes Vēstneša“ literariskās nodaļas vadītājam. Tā par minēto Klaras Viebig romanu A. Upits raksta: „Man leekās, pee ta izvēles vajadzētu palikt, jo saistošāka acumirkļi nevarēs atrast, nedz arī tāda, kam līdz ar to eevērojama mākslas vērtība“*). Kad viņš pēc kāda laika atradis vērtīgāku nekā min. daudzražīgās literariskās damas darbu, tad viņš steidz to eeteikt — tas ir T. M a n n a „B u d e n b r o k i“: „Kaut arī tur nav āreji spilgtu efektu, tomēr saistoši psiholoģiski konflikti un nepārspējamā plastika raksturu tēlojumos varetu interesēt arī plašāku publiku, vāciski viņš jau peedzivojis 50-to izdevumu — peerādijums, ka neveen inteligencē, bet visplasakās masās viņš atradis lasītājus. Un tad mākslas darbs! Veenīgais monumentalais darbs vācu rakstneecības divos beidzamos gadu desmitos! Domāju gan, ka būtu vērts to darīt peeejamu arī latveešu lasītājiem“**). (Šis darbs tomēr palicis netulkots.)

Tā tulkojamo darbu izvēlē A. Upits vadījees no ta paša principa, kāds bijis J Asaram līdzīgā darbā: sneegt latveešu lasītājiem literariski vērtīgu lasamu veelu, līdz ar to popularizejot redzamākos darbus no cittautu rakstneecības.

6. Literatūras kritika un vēsture.

Kā literatūras kritiķis Andrejs Upits, kļūst pazīstams „Austrumā“ — kā Purapuķes-Needras zemneeciskās mākslas peekritejs un progresīvi idejiskās mākslas apkarotājs. Viņa toreizejais credo izteikts, peem., recenzijā par S k a l b e s dzejām „K a d a b e l e s z e e d“ („Austrums“ 1904., № 12.) un apcerējumā par J ā n i P u r a p u ķ i („Austrums“ 1905., № 1.). Bet līdz ar idejisko pārvērtību, sākot no 1905. gada, viņš nostājas uz citādeem pamateem arī kritiķa. Par šīm savām pārvērtībām A. Upits saka:

*) Vēstule no 19. jūnija 1910.

***) Vēstule no 22. novembra 1910.

„Sakumā raksteļi par Purapuķi, Skalbes dzeju u. c. sacereti tipiskā jaunacionalisma garā, zem māmuļas aprindu un Needras eespaيدا. „Liduma dūmos“ un „Zemneeka dēls“ man toreiz likās latvešu rakstniecībā neaizsneegti mākslas darbi. — Es ar savām pirmajām recenzijām vērsos pret toreizejiem revolucionareem Vēsmiņu Karli, Akurateri, Karli Skalbi. Sabeedriskā un idejiskā propaganda viņu darbos man likās nereala, neīsta un tapēc nevērtīga. — Manas ta laika recenzijas rakstītas veegli un paviŗši, ar to paŗu kritikas apsvara trūkumu, kāds redzams mana pirmā posma beletristikā. Idejiskas un estetiski vērtējoŗas nozīmes viņām maz. Bet preekŗ manis paŗa viņas tomēr nebij bez savas vērtības. Vispirms, ar viņām es radinajos tā sekot latveŗu rakstniecībai, ka neveena rinda tur lai nepalīktu neizlasīta. Šis peeradums tad man ari palīcis uz vīseem laikeem. Un otrkārt, citu darbos kļūdas un nepilnības meklejams, es biju speests kritizēt un vērtēt ari sevi paŗu. Man radās it kā salīdzinoŗs mērogs paŗam preekŗ saveem darbeem — un tas no manām recenzijām bij tas lelakais, varbūt veenīgais eeguvums“*).

Pēc 1905. g. revolucijas viņŗ nonāk pee zociālas estetikas un vēsturiskā materialisma principeem, pee kam mākslineeciskās dekadences un sabeedriski-idejiskā renegatisma laikmets seviŗķi nostiprina viņa marksistisko sabeedribas un mākslas atziņu. „Šī manas rakstneeka darbības otrā posma virzeensgalvenā kārtā un visspilgtak izpauŗas sabeedriskā un mākslas kritikā un vairakās polemikās. Mana vecā opozīcijas dziņa un realistiskā mākslas atziņa man neļāva kluset. Es atkal sastapos ar saveem agrakajeem pretīneekeem, tikai nu mēs bijām mainītās lomās. — Plaŗakais un eevērojamākais darbs no teem literarisko cīņu laikeem ir Jansona „Fauni un klauni“. Kas tur izteīks sakopotā un apveenotā veida, par to es rakstīju daudzās atseviŗķās recenzijas, zīstematiski vērodams renegatiskās inteligēnces pamazīteju, bet konzekventu zolidarīzeŗanos

*) „Rita cēleens“, 48. lpp.

ar veikalnecisko buržuaziju, rindu pa rindai sekodams dekadentu ražojumeem un neveenu eevērojamaku paradību nepalaizdams bez atsauksmes. — Tagad es pats redzu, ka manā dekadences kritikā ir stipri daudz vulgarmarksistiska elementa. Mana estētiskā izglītība nav viscaur turejusēs līdzsvarā sabeedriski-idejiskai attīstībai. Taisnību sakot, šī uz areeni vērsta kritika man galvenā kārtā nodereja paša eekšējai pārbaudīšanai un skaidrošanai. Apcerejumos par „Skaidro sirdi latveešu rakstnecībā“ un Jāņa Asara darbeem, bet it sevišķi „Latveešu jaunakās rakstnecības vēstures“ pirmajā izdevumā, analizēdams patriarchalipastorālo un tautisko rakstnecību, tureju teesu arī par sava paša pagātni un, uzstādamees pret dekadentisko virzeenu, lūkoju pats skaidrak saskatīt savus sabeedriskos un mākslas idealus“^(*)).

Pēc šādas pārvērtības un noskaidrošanās sevī A. Upīts arī varejis formulēt savus uzskatus par literatūras kritiku: „Kritika ir rakstnecības attīstības galvenais veicinātais. Daiļrakstnecības zeedu laikos arī kritika veenmēr stāvejuse augstu. Kritika nav jasaprot tikai kā noarditajs, leedzošs spēks — zinām, arī kā tādām viņam milzīga nozīme. Kā naidīgs jauceja spēks viņa izārda pelnus un grūzus un noslauka tur, kur veeta pelneem un grūzeem, kamēr īstas mākslas uguns no viņas brāzeeneem uzkvēlo augstākās, baltākās leesmās. Māklineecisks radišanas darbs nav domajams bez kritikas, sevišķi bez paškritikas. Dzejot taču esot taisni turet bargu teesu par sevi pašu. Un tā — kā arī neņemtu kritiku, viņa ir nepeceesāma rakstneeku un rakstnecības attīstībai. Ta neļauj katram eesācejam bez atskatišanās skreet uz tureeni, kur visleelākais troksnis. Ta aptura katru, katram leek preekšā jautajumu: „Quo vadis“^(**)). Vēl noteiktak viņš savus uzskatus par kritiku izteicis sakarā ar proletariskās mākslas problemu: „Vispirms kritika ir apzinīgais kārtotajs, reguletajs un organizetajs prāta elements jau pašā māklineeciskās radišanas darbā.

*) „Rita cēleens,“ 50. lpp.

***) „Quo vadis?“ — Studijas un kritikas I., 1910., 43.—44. lpp

Izteiksmes meklejumos, stila veidojumā mākslineeciskas kritikas līdzdarbība katram veegli redzama. Mākslineeciskās tehnikas veiksmē un neveiksmē teeši atkarīga no tā, cik augstu attīstīta mākslineekam novērtējuma un izvēles spēja. Bet arī vēl dziļaku, pašā mākslineeciskās izdomas un eerosmes procesā kritika darbojas līdzī . . . Ar radošo mākslineeku kopeja kritiķim ir dziļa dabas un mākslas daiļuma sajūta. Bet nesalīdzināmi vairāk kā mākslineekam viņam vajadzīgs apzinīgas daiļuma būtības izpratnes, analīzes un novērtējuma spējas . . . Kā mākslineeks eedomājas un eejūtas simtejadods, atsevišķi īpatnejos cilvēkos un parādībās, tā kritiķis eejūtas atsevišķos mākslineeku indivīdos. Jo tikai nostājees uz mākslineeka indivīduālās platformas, viņš var pareizi saprast ikkura mākslas darba rašanās un veidošanās gaitu un pareizi novērtēt viņa pozitīvās un negatīvās īpašības.“ Un tadēļ — „Kritiķim vajadzīga nesalīdzināmi vispusīgāka un dziļāka vispāreja un mākslineeciska izglītība nekā mākslineekam pašam. Kā savas nozares specialistam viņam jāpārziņ visas līdzšinejas estētikas zistēmas, estētisko pētījumu veidi un mākslineeciskās analīzes un zintezes metodes. Viņam jāziņ vispārejā un mākslas psiholoģija, teorija un vēsture. Bet tā kā māksla ir tikai atsevišķa, augstāka nozare vispārejā šķīras garīgā kultūrā, tad kritiķim jāeepazīstas arī ar vispārejo saimneeciskas, saheedriskas un kultūras attīstības vēsturi un visām tām zinatnes nozarēm, kas tur organiski peeslejas. Varetu gandrīz sacīt, ka mākslas kritiķim jābūt ar unīverzālu izglītību. Tapēc arī īstu kritiķu līdz šim bijis daudz mazāk nekā mākslineeku. Tēns, Brandess, Jānis Asars un viņeem radneecīgeē darbīneeki veēnā - otrā veetā var nodert kā paraugi . . .“ Runadams par proletariskās mākslas kritiķa uzdevumeem, A. Upīts saka: „Viņš, (t. i. kritiķis) ir jauno mekletāju mākslineeku audzīnātājs un vadītājs. Te viņš pateešām itīn kā starpneeks starp savas šķīras idejīskeem dzīneja spēkeem un jauno mākslineeku audzi. Kā tāds viņš ir arī mākslineeku audzīnātājs un nopeetns līdzstrādneeks proletariskās mākslas attīstības darbā. Viņš vislabāk var norādīt

uz teem vecās kulturas avoteem, no kureem ari jauna māksla var smeltees pa malkam tālajā attīstības ceļā. Viņš apzīmē tās vērtības, kuras savu laiku pārdzīvojušas un kā nederīga багаža izmetamas ceļa malā... Proletariskajam mākslas kritiķim ir divejads uzdevums: mākslineeku un publikas audzinašana. Otrais uzdevums nav mazak komplicets un svarigs kā pirmais. Proletariata masas mākslas saprātai sagatavojamas un audzinamas gluži tāpat kā idejiskai apziņai un šķiras atziņai. Mēs zinam, kāda nozīme mākslai kā proletariata sabeedriskā un garīgā spēka faktoram. Kritikas peenākums šo spēku eevirzīt visplašākajās darba ļaužu masās. Jaaudzina un jaattīsta masu mākslas saprāta, estetiska uzņemšanas, eedomas un eejūtas spēja**).

Kā Andrejs Upits pats pildijis šos uzstādītos principus? Apmērām divdesmit gadu ilgā kritiķa darbā viņš līdz šim ir pats čaklakais darbīneeks šajā laukā, kas zistematiski sekojis mūsu augošai literaturai, nesis savu atzinību un sveiceenu pretī katrai īpatnejai, svaigi veselīgai un spēcīgai parādībai, bet asi un nesaudzīgi izturejees pret katru predestinētu diletantu vaj mākslineeku ar sabeedriski slimīgām pazīmēm.

Dekadence (V. Eglits, Fallijs, H. Eldgasts, K. Jēkabsons u. c.), pārspīletais individualisms (J. Akuraters), pasivās un nespēcīgās dvēseles romantisms (K. Skalbes pēcrevolucijas lirikas), pretenciozās maneeres („Zalkša” grupa) vaj vecās patriarchālās zemneecības etikas atgremojumi (Sauleetis) neatrod žēlastību viņa acīs. Jaunākās literaturas lauku viņš nereti pārstaiga ar „ušņu duramo” un ravē neglābjami diletantiskos un nedzejiskos darbus, par ko dažreiz nākas saņemt — rupjības**). Bet ar visu atzinību un

*) „Proletariskā māksla”. Literariski-kritiķs apcerejums. Latvijas izglītības komisariata izdevums, 1920., 89.—91. lpp.

**) Tā, peem., S k u j u F r i d i s pēc kādas nelabvēlīgas recenzijas viņam raksta 19. februārī 1912. g.: „Tā! Jūs nu man esat pamatīgi sadevuši. Paldees. To Jūs protat. — Tikai uz Trucci cirku gan necešu. Bail, ka nepaleeku tikpat „mākslineeciski izglītots” un „smalkjūtīgs” kā kritiķis, kurš prot tādu padomu dot. Rēdzams — viņš pats tur mācījees.”

ceenību viņš tuvojas R. Blaumaņa, Plūdoņa, Annas Brigader, K. Skalbes (jaunākā laika), J. Jaunsudrabiņa u. tml. autoru darbeem, — protams, nemaz nerunājot par tadeem korifejeem, kā J. Rainis un Aspazija. Bet viņš nevar nerunāt arī vispār par pilsoniskās mākslas dabu, viņas krīzi vaj bankrotu. Tapat, lai sekmetu pozitīvās, augošās, sabeedriski-idejiskās literatūras attīstību, viņš uzstāda nopeetnas prasības rakstneekem — pēc plašas un vispusīgas izglītības, kas sneegtos tālak par latvju tautskolotāja-rakstneeka redzes aploku. Veentesīgos jūsmotājus un kalnā kāpejus viņš sauc uz leju vērst skatus: „No zemes melnā dziļuma virst skaidrākie avoti. Viņa apziņa nošķirojas „vecā“ un „jaunā“ māksla: vecā — pilsoniskā zālonu māksla, kas ir—atpūta, meers, rotaļa; bet jaunā — daļa no sabeedriski aktīvās dzīves cīņas. „Mēs neaicinām skatīties, pēcpusdeenas garo garlaicību kavēt. Mēs saucam līdzī cīņā — ar mums uzvāret, ar mums krist“**).

No sīkakajeem kritiskajeem darbeem, kas izkāsiti dažādos periodiskos izdevumos vērtīgākie apcerejumi sakopoti „Studijas un kritikās“, 2 sējumos (1910., 1912.). Bet bez teem vēl atzīmējami daži plašāki, monografiski apcerejumi: „Skaidrā sirds latveešu rakstneecība“ un „Uguns un nakts“ (literariski kontrasti — A. Needra un J. Rainis — „Izglītība“ 1910., „J. Rainis un viņa dzēja“ (eevads J. Raiņa kop. rakstu sējumā un atsev. novilkumā, 1912.), kas noderejuši arī par materialu „Latv. jaunākās rakstneecības vēstures“ pirmizdevumam, kā arī apcerejums „J. Poruka raksti jaunatnei“ (1922.). Tee rāda mums A. Upiti kā noteikti izveidojušos personību literariskās kritikas laukā. Kā tāds viņš atstāj leelu eespaidu uz rakstneeku jaunāko paaudzi. Vaj viņam peekrīt, vaj viņu lamā — bet ar viņu rēķinājas. Un viņa literariskī-kritiskeem rakstu krājumeem „Vārds“, no kureem parādas gan tikai divi sējumi**) 1912. un 1913. g. — ar

*) „Norauti pavedeeni“ — Studijas un kritikās II, 1912., 195.—196. lpp.

**) 1919. gadā, Padomju valdības laikā, viņš projektē atjaunot „Vārda“ izdošanu, par ko parādas pat atteecīgs aizrādījums „Cīņas“ 72. n-rā, bet nodoms paleek nepeepildīts. 8*

paša Upiša apcerejumeem ir plašs organizatorisks darbs mūsu jaunā, augošā literatūrā. Vispār, „Upits ir kritiķis ar spēcīgu individualitāti un katrā ziņā drošs jaunu estētisku vērtību meklētājs un cīnītājs par jaunām pateesībām mākslā un kritikā“*).

Kad pēc 1917. g. revolūcijas leekās, ka proletariskās mākslas iespējamība ir sasnieguse savu pēpildišanas brīdi un kad Kreevijā „proletkulti“ ātrā tempā ražo literatūru u. c. mākslas darbus, tad A. Upišs, visuto objektivi novērojis, dod savus slēdzeenus plašākā grāmatā „Proletariskā māksla“ (1920.). Viņš, protams, nedod negatīvu atbildi uz J. Jansona uzstādīto jautājumu: „Vaj gaidama mums proletariskā māksla?“ bet objektivi vērtē līdzšinejās pilsoniskās un inteliģences „zocialistiskās“ mākslas sasniegumus un nostāda teem līdzas proletariskās mākslas mēģinājumus kreevu un latveešu literatūrā un — atzīst, ka te pa leelakai daļai ir „tukša dižošanās un plātišanās“, „proletariskā siksņošana“, ko var novērst tikai ar to, ka eesācejus un diletantus „bez žēlastības nosēdina uz mākslineeciskas izglītības sola“, kur tee eegūtu „plašaku vispareju izglītību“**). Tad viņa nāks — īstā un vērtīgā proletariskā māksla.

Tā Andrejs Upišs kā kritiķis ar sava darba plašumu, atklāteem un drošeem slēdzeeneem kā pilsoniskās, tā arī proletariskās mākslas novērtējumos mūsu sabeedriskā kritikā***) eeņem ceenijamu veetu pēc J. Jansona un J. Asara, un mūsu kritikas laukā nav leelakas un eespaidigakas personas par viņu līdz pat pēdejam laikam.

Beidzot — Andrejs Upišs ir arī literatūr vēsturneeks. 1911. gadā nāca klajā viņa „Latveešu jaunākās rakstneecības vēsture“, kura aptvēra laikmetu no 1885. līdz 1910. gadam — pašu intenzivako mūsu literatūras

*) Antons — „No tautiskā romantisma līdz vēsturiskajam materialismam“ — „Vārds“ I, 147. lpp.

**) „Proletariskā māksla“, 114, 126. lpp.

***) Pēc Antona definējuma, A. Upišs ir kritiķis ar zocioloģisku metodi. Sk. „No tautiskā romantisma līdz vēsturiskajam materialismam“ — „Vārds“ I, 147. lpp.

attīstībā. 1921. gadā tā iznāca otrā pārstrādātā un papildinātā izdevumā. Tā aptver jau laikmetu līdz 1920. gadam un pēc sava apmēra (2 sējumi, 427 lappuses) bij līdz tam veenīgais tik plašs literatūrvēsturisks darbs. Rakstīt jaunākās rakstneecības vēsturi ir grūts un riskants darbs. Te jāizskaidro un jāvērtē parādības, kas nav vēl attālinājušās vēsturiskā perspektīvā, no kurās var lūkotees ar īstu vēsturisku objektivitāti; te aplūkojamās parādības nereti grūti izdalāmas no subjektīvu zīmpatiju vai antīpatiju sferas. Pēc tam, „te, pa leelakai daļai, nav vēl pilnīgi izaugušu, nepārprotami izveidotu rakstneeku personību, kuru novērtējumā nevar kļūdatees. Nav noslēgtu virzeenu un nobeigtu darbu, ko laiks pats jau svēris un novērtējis. Nav arī tā bagatā kritiskā materiala, kas allaž pēc rokas vecās rakstneecības salīdzinošiem pētījumeem. Te preekš acīm slīdoši tēli un mainīgas darba ainas — peevīlīgi skatāmas pret pagātnes nekustināmo fonu, bez beeži veen redzami sazīmejama ceļa nākotnes klajā plašumā . . . Attīstības gaitā veidojas un pārveidojas rakstneeki paši, mainās virzeeni un pārkārtojas viņu darbīneeku grupas. Aug un veidojas arī viņu vērotājs un tēlotājs, un līdz ar to zināmā mēra izmainās viņa vērtētāja veedoklis un kritikas mēraukla**).

Bet Andrejs Upits nav arī pretenciozs. Viņš pat saka, ka „pareizāki būtu rakstīt ne jaunākās rakstneecības vēsturi, bet gan kroniku, kur pēc eespējas bezpartejiski atzīmejamas tekošās rakstneecības parādības***), kaut gan literatūras vēstures un kronikas jēdzeeni ir tik dažādi, ka ir pat nepareizi, stingri ņemot, ar teem šādā sakarībā operēt. Viņš pat atzīst, ka „abzoluti bezpartejiska un objektīva rakstneecībā un viņas vēsturē nav neka****), ka bezpartejiskuma eespēja arī tam vēsakajam cilvēkam nav leela: „Dzīvīvai domu un jūtu būtnei tīri subjektīvs vērtējums, kārtējums un eerīndojums in-

*) „Latveešu jaunākās rakstneecības vēsture“, 1921., I.—II. lpp.

**) Turpat, I. lpp.

***) Turpat, II. lpp.

stinktīvi rosas līdzī arī visobjektīvākī domātos vērojumos, attēlojumos un atreferejumos**).

Bet ja jautātu, vaj abzolūta objektivitāte un neītrālitāte peemīt pat īstām katedrā zinātnēekā tipām, pat seno literatūrvēstures laikmetu apgāismojumā, tad kāš gan ņemtos apgalvot, kā tas teešām tā ir? Īstēnībā rādā gluži pretejo — pat rupju tendenci faktū sāgrupejumā, apgāismojumā un iztirzājumā. Bet Andrejs Upīts kā literatūrvēsturēneeks arī nav peelīdzināms šādām katedrā zinātnēeku tipām. Ja mēs peēetu viņām no metodoloģiskās puses, tad mēs nedabutu skaidrā jēdzeenā par viņā metodi ne peekšvārda norādījumos, ne pašā vēstures saturā un eekārtojumā. Ļoti vispārejās frāzēs viņš sākā, kā literatūrvēsturēneekām „japrot dažādo virzeenu un rakstneeku īpatneības un viņu attīstības apcerejumos sāveenot īndivīduali-anālītisko un zociālī-zīntētisko pētišanās metodi. Veenādā mērā viņām jāeet tikpat īnduktīvās kā deduktīvās izziņas ceļī—skātotees pēc apceres peekšmeta sāvadībām un viņā veetas rakstneecības parādību kopejā ainā. Rakstneecības vēsturei jāšneedz pēc eespējas spilgtākī atsevišķu rakstneeku attēli; bet tomēr viņā nedrīkst aizklīst eestetikās sīkumos, ne arī izvērstees par sāvstarpeji nesāistītu monogrāfīju virkni, izlāižot no acīm galveno — vispārejo aptverošo ainu***). Skāidrāk par visu ir sācīts, kā „literatūras vēsturēneekām ir jāpalāižas veenīgi uz sāvā pašā rakstneecības sāprātu un darbā vadošo domu**). Ar tādu mērauklu arī jāpeēet A. Upīšā rakstneecības vēsturei, bez leekām pretenzījām, kādās viņš pats sev neuzstāda.

Bet vaj šādāi metodoloģiskī nenoteiktāi un pā daļāi pat zūbjektīvāi literatūras vēsturei ir sāvā veeta un sāvā vērtība? Uz to, protāms ar nopeetnību nevar atbildēt Jēkābsonu Kārlis, kāš, eeraudzījis A. Upīšā rakstneecības vēsturi, ciniskī kleedz: „Uzmanātees, Andrejs Upīts jāu atkāl palāiž sāvus zvēra nāgus

*) „Latveešu jāunākās rakstneecības vēsture“, 1921., I. lpp.

***) Turpat, II. lpp.

***) Turpat, III. lpp.

un visus veentesīgos draud pārsteigt ar jaunu breesmīgu tīgerrēceenu^(*); nedz arī Viktors Eglīts, kas noleedz Andreju Upiti tadēļ, ka Andrejs Upits ir „laucineeks-autodidakts,“ „zemneeciski aizdomīgs, tee-pīgi skeptisks pret katru augstaku kulturu un dziļaku cēlaku, graciozaku dzeju. Viņš ir apsīcis šķiru aizspreedumos un smagajā needriskajā buržuaziski-strādneeciskā (!) tendences romanā, ar īgnumu lūkoda-meēs uz visu, kas viņu pārraudzis^(**)). Mēs varetu celt daudz eebildumu par A. Upiņa rakstneecibas vēstures saturu eedalījumu un veelas apstrādajumu, pat par to, ka veetām izmanams subjektivisms (tāpat kā kritika), pat publicistiska nokrāsa. Bet taisni tadēļ tas arī ir Andreja Upiņa darbs — te viņa skatījumā un vērtējumā parādita mūsu jaunakā un tekošā rakstneecibas vēsture. Un vaj Andrejam Upiņam kā leelai personibai mūsu rakstneecības laukā, pee tam sevī noteiktai, viseem zinamai, nebūtu teesiba nolikt lasītāja preekšā visplašako, visaptverošako jaunās rakstneecibas apskatu un iztirzajumu literaturvēsturiskā kopsakarībā? Vaj Jēkabsonu Karlis un Viktors Eglīts būtu tās autoritates, kas viņam to leegtu? Blakus tam jaatzīmē kāda cita, konzervativa, bet samērā objektivaka un inteligentaka literaturas vēsturneeka spreedums par šo darbu. Roberts Kļaustiņš saka: „...tādā darbā, kas aizkar tagadnei tik tuvu rakstu dzīvi, neveens nedrīkst prasit pilnīgi objektivus spreedumus, pārskatamu eedalījumu un neapstrīdamus vērtējumus. Pirms visi specialee jautajumi nav tiku tikām iztirzati, neveens mums nespēj nemaldīgus oraulus pasludināt. Ar to jau pašai dzīvei būtu rosmiba un domu cīņa laupita. — Autora veedoklis ir galīgi publicistisks, tomēr viņa pārleeciba un zocialee ideali ir saveenoti ar leelu estetisku gaumi, makslineecisku izjūtu, kas atļauj viņam zinamā mērā eemīloto progresivo ideju cīņu gaitu saskatit

^{*}) Recenzija par A. U. rakstn. vēsturi — „Latv. Karelvis“ 1921. Nr. 170.

^{**}) Recenzija par A. U. rakstn. vēsturi — „Latv. Kar.“ 1921, Nr. 252.

un viņu eemeesojumu mākslas darbos vērot. Ar vi-seem spēkeem autors pūlas atreferēt arī pretineeku domas leetišķi un objektīvi, vērtedams tad tās pēc sava veedokļa. Tee paši pretineeki, kurus viņš no sava veedokļa pūlejees izprast un izskaidrot, apvaino viņu neglīta kārtā tīšos sagrozījumos. Ta ir klasiska nepeeklājība publicistikā. — Leels darba gabals ir padarīts. Visi, pat sīkakee jaunakās rakstu dzīves asniņi samekleti un novēroti. Katrs lasitajs, kas āt-rumā grib orientetees jaunākā rakstneecībā, tur atra-dīs zinamus aizrādījumus. Varbūt dažā veetā eevēroti vēsturei nepeederīgi sīkumi, bet autora planā, kā do-majams, eetilpst taisni vispusigs, jo plašs un pilnigs pārskats par jaunakām parādībām. Pārdzīvojamais laiks vēl nepeeder vēsturei, un pret to mums citādi, sirsnigaki un saudzīgaki jaizturās nekā pret sen pa-gājušēem, zinamā mērā nomirušēem laikeem**).

Pee šāda novērtējuma teešām leeki būtu ko peebilst.

Vēl jāuzsver tikai tas, ka Andrejs Upits kā marksistisku uzskatu literatūrvēsturņeeks šajā darbā leela mērā ir koriģejis to uzskatu šaurumu mākslas izpratnē, kas agrak peemitis kā viņam pašam, tā ci-teem, jaunakeem darbīneekeem sabeedriskā mākslas un literatūras kritikā. „Rakstneecības vēsturņeekam,“ saka viņš, „jaattūras no pēdeajā laikā tik visai para-stā paņēmeena, ar pāra nenozīmīgām zocioloģiskām frazēm izskaidrot visas sarežģītās individualās parādi-bas mākslā. Un tomēr viņam jāprot šīs parādības nostādīt pret zocialās dzīves plašo fonu, lai viņu apveidi būtu kaut cik redzami un aptverami***). Tā Andrejs Upits nonāk līdz tādai pat uzskatu koncepcijai, kādu Jānis Asars izteicis savā „Vispārīgās pa-saules rakstneecības vēstures“ preekšvārdā, kur viņš atsakas no vulgarmarksistu eeskata, it kā „sa-vas pašas attīstības likumu nebūtu mākslai nekādu“ un saka, ka „mākslas darbu raksturs veidojas veiveen no ārejās „ekonomiskas“, bet arī no savu raditāju

*) „Jaunākā latveešu rakstneecības vēsture“ — „Latvijas Vēstnesis,“ 1922. Nr. 11.

***) „Latveešu jaunakās rakstneecības vēsture,“ 1921., II. lpp.

individualā likteņa un no mākslas īpašiem estētiskiem likumiem^(*)). Šāds uzskatu korektivs, rakstniecības darbu izpratnes paplašinājums ir svarīgs ieguvums ne vien preekš A. Upiša personīgi, bet arī preekš viseem teem sabeedriskās kritikas un rakstniecības vēstures darbīnēkeem, kas turpinās un papildinās A. Upiša kritiķa un literatūrvēsturēneeka darbu.

7. Andreja Upiša radišanas darbs.

Andrejs Upits nav devis atbildes uz sistematiskiem anketas jautājumiem, kādi teek uzstādīti daiļradišanas procesa pētišanas nolūkā^(**) un tādus arī vispār neatzist. Tomēr savā autobiografiskajā atskatā „Mana dzīve un darbs“ („Rita cēleens“), viņš pa daļai ļauj eeskatītees arī sava radišanas darba procesā. „Esmu daudz lasījis,“ saka viņš, „par mākslīnēeciskās radišanas teeksmēm agrā jaunībā, par visādām eejūsmām, problēmeem, meklejumeem un tamlīdzīgām augstām leetām. Jaatzistas, ka manos pirmajos mēģinājumos no visa ta nebij ne ziņas. Man bij stipra vēlešanās kaut ko uzrakstīt, bet kādam nolūkam īsti, to es nebūtu varejis pateikt. Kā jau aizrādīts, pats radišanas process man nedarija nekāda preeka; tur vajadzēja daudz izturības un pācētīga darba. Tikai pēc nobeigta stāstiņa radās tīksmīga pašapziņa par eespēto un paveikto, un tas tad arī bij leelākais pamudinājums turpmākam mēģinājumam. Ari honorāram bij leela nozīme manā palīgskolotāja simtsrubļu gada budžetā. Atklāti sakot, tas zināmā mērā vainīgs pee maneem garajeem, Purapuķes garā taisīteem^(***)).

Savā autobiografijā pasneegtas ziņas Andrejs

*) Pateesībā J. Asars te peeveenojas A. Lunačarska izteiktam credo mākslas izpratnes jautājumos, kas atrodams viņa „Pozitīvās estētikas pamatos“ (Очерки реалистического мировоззрения, стр. 177.)

**) Sk. peem. P. Birkerta „Daiļradišanas psiholoģijas“ I. d. (1922.) peelikumū.

**) „Rita cēleens“, 54. lpp.

Upits vēl papildinājis sarunās ar šo rindiņu rakstītajū, kam viņš izteicees sekoši:

„Mans radišanas process mēdz būt ļoti veenkāršs, bez sevišķas „sajūsmas“. Uz eerosmi nedara eespaidu arī kādi sevišķi apstākļi. Daba mani palaikām neerosina. Vislabāk rakstu mājā pee galda. Bet ir arī gadījees rakstīt (un ražīgi) gluži neapskaužamos apstākļos. Tā „Renegatus“ sāku rakstīt Kaukazā, bēgļu laikā, sēdedams kalnos ar dēliti uz ceļeem, uz kura uzlikt papīri. Turpinājumu rakstīju, braucot pa Kaspijas jūru, uz kuģa kopejā kajītē, guledams uz vēdera uz lāvas un peeldis pee mazā kajītes lodziņā. Daļa no šī romana rakstīta, braucot pa Kreeviju „теплушк'а.“ Daudz esmu rakstījis ceetumā (vācu okupācijas laika ceetumā — noveju krājumu „Atkusnī“, pēc atgriešanās no Kreevijas 1920. g. — „Veju kauja“), pee kam, atsevišķā kamerā sēdot, darbs ir bijis visai ražīgs.

Fantazijai ir leela nozīme. Es to varetu saukt par konstruktīvo fantaziju. Beeži, kad eesāku kādu darbu, neparedzu, kādas būs beigās. Dažreiz darbojošās personas (sevišķi lugās) sāk dzīvot it kā no manis neatkarīgu dzīvi, un tad man pašam it kā no malas rodas jautajums: nu redzēs, ar ko tas viss no-beigsees. Kādreiz esmu mēģinājis strādāt pēc eepreekš izdomata plāna, bet tas arveenu bijis jaatmet, jo pašā radišanas procesā viss pilnīgi pārveidojees un pārkārtojees. Eerosmei palīdz arī zinamas domas, idejas, reali peeredzejumi un novērojumi, lasīta eespaidis u. t. t.

Sīžeti izaug dažādi. Sakumā, tāpat kā Pura-puķem, tee smelti galvenām kārtām no realeem novērojumeem, pat anekdotiskeem atgadījumeem (vēlākā laikā tā uzrakstīta „Nanniņa“). Teeši dzīves novērojumi leelu lomū spēlē arī „Pēdeja latveeti“, „Zelta“, „Pērkoņa peevārtē“ u. c. Bet daži tipi (peem. Alberts Kalve) ir fantazija, „literariski“ konstrueti. Dažreiz sīžets izaug no nejauši novērotas ainas. Tā novele par zagļeem („Paceltu galvu“ — „Metamorfozas“) radusēs savadā kārtā. Pee „uteņa“ (turp beeži noeju,

gan grāmatas meklēt, gan ļaudis novērot) reiz krita acīs divi „subjekti“, kuri sapīpo. „Nu, ja veens no teem paliktu bagats, deez' vaj tad ar vel sapīpotu?“ — tā eesāvās prāta. Vēlak no šīs domas izauga noveles sižets. Uz sižetu apstrādājumu dara eespaaidu ari lasīti darbi. Tā, peem., „Zelta“ pēdeajā ainā (brauceens automobiļos) es pats apzinos Zolā eespaaidu. „Pērkoņa peevārtē“ milzigais bēgļu plūdums man pašam atgādina dažas ainas no Flobēra „Zalombo“. Protams, šee eespaidi rakstišanas procesā izpaudušees neapzinīgi.

Pārstrādat nemēdzu uzrakstītus darbus, bet atstāju tos tadā veida, kādu tee eeguvuši radišanas brīdī. Izņēmums — jaunības darbu rediģēšana: te cenšos izmest to daudzvārdību, kura saturu atmeekšķe.“

Te pāris peemēru no šāda veida pārstrādāju meem:

No stāsta „Neeka leetas“.

„Cik gara, cik bezgala gara šī nakts!... Salmeene speeda ģīmi cisās un saspeeda galvu rokās. Ar kādu nepaceetību, ar kādu uztraukumu viņa gaidīja, kamēr pulkstens atkal sitis... Viņa juta, ka locekļi pamazām sastingst, ka prāti žilbst, viņu pārņem nesamaņa, bet kad pulkstens atkal čerkstedams sāka sist, viņa atjēdzās un sajuta pagājušos sāpju acimirklus vēl skaidrak nekā toreiz, kad sirds bij kā sastinguse, kā pārakmeņojusēs... Bet tad viņa apdomājās, kādu savu bērniņu šodeen bij atraduse, eedomājās Zvirbuleenes viltīgo seju un pušelneeka nekaunīgos skatus, kad atcerejās, ko pušelneece bij sacijuse — tad pār viņas lūpām izspeedās kā lāsts, kā apspeests vairs...“

(„Austrums“, Nr. 12., 1900.).

„Cik gara, cik bezgala gara šī nakts!... Salmeene eespeeda seju cisās un saspeeda galvu rokās. Ar kādu nepaceetību, ar kādu uztraukumu viņa gaidīja, kamēr pulkstens atkal sitis... Juta, ka locekļi pamazām sastingst, ka prāti žilbst. Viņu pārņēma nesamaņa. Bet kad pulkstens atkal nočerkstedams sāka sist, viņa

atjēdzās un sajuta pagājušos sāpju acumirkļus vel skaidrak kā toreiz, kad sirds bij kā sastinguse, kā pārakmeņojusēs... Bet tad apdomajās, kādu savu bērniņu šodeen atraduse. Eedomajās Zvirbuleenes viltigo seju un pušelneeka nekaunigos skatus. Atcerejās, ko pušelneece sacijuse. Par viņas lūpām izspeedās kā lāsts, kā aspeests vaidš...“

(„Rita celeens“, 1923.)

No stāsta „Celmīneeki“.

„Ir jauki, ka pēc deenas karstuma un putekļeem nāk vakars ar spirdzinošu valganu dzestrumu, ar putnu dzeesmām un zeltitām mākonīņām. Darba cilveks atsteen savu riku pee malas, noslauka sveedrus no peeres un ļauj izvīkušai un izslāpušai sirdij atdzertees vakara dzestrumā. Un nava viņam žēl aizgājušās deenas ar viņas žilbinošo sauli un dzīvības un darba troksni, viņu neskumdina, ka metas kresla un deena eet uz dusu — viņa eestrādātā darba laukā mirdz cita darbīneeka cirvis, pil cita sveedri, bet viņš savu darbu ir padarijis, viņš var eet pee meera.“

(„Bals“ lit. peel., 1903.)

„Jauki, ka pēc deenas karstuma un putekļeem nāk mūža vakars ar valganu dzestrumu, ar putnu dzeesmām, un zeltitām mākonīņām. Darba cilveks atsteen savu riku pee malas, noslauka sveedrus no peeres, ļauj izvīkušai, izslāpušai sirdij atdzertees vakara dzestrumā. Viņam nav žēl aizgājušās deenas ar žilbinošo sauli, ar dzīvības un darba troksni. Viņu neskumdina krēsla, ne deenas atmiņa. Viņa eestrādātā laukā mirdz cita darbīneeka cirvis, pil cita sveedri. Viņš savu darbu ir padarijis, viņš var eet pee meera.“

(Kop. raksti, I. sēj., 1923.)

Daži no pirmējiem darbeem rakstneekam drusku vēlāk izlikušees par pavirši uzmosteem, kadēļ viņš tos pārstrādajis pa otram, pat pa trešam lāgam (peem. „Pūdera kunga dzimumdeena“ — „Atdzimšana“; „Kā nošava zaķi“ — „Medības“; „Ta mūžīgā seevišķība“ — „Leelā laime“ u. c.). Un vispar,

sizeta apstrādājums ne katrreiz iznācis tāds, kādu to rakstnieks pats būtu vēlejees. Tā, peem., „Renegati“ rakstīti ar vairakeem pārtraukumeem, kadēļ teem nav izturetas stila veenibas. Romana „Pērkoņa peevārtē“ beigās ari pašu neapmeerina, tās rakstītas steigā, lai tipografijai laikā nodotu manuskriptu.

Literariskais darbs, pēc A. Upiša eeskata, ir vispirms — darbs, neatlaidīgs darbs, kuru vajag nopeetni mācītees strādāt. Un to viņš ari centees darīt. „Vislabākā literariskā skola man bijuse cittautei rakstniecība. Protams, pašam grūti pateikt, cik isti esmu mācījees no saveem mīļakajeem autoreem — peem., romanā no Tolstoja, Dostojevskā, Zolā un Flobēra, novele no Čehova, Anatola Fransa, Mopasana un Pjera Milla, dramā no Ibsena, Ģerharda Hauptmaņa un Bernharda Šo. Zinu tikai, ka eespaids palicis spēcīgs. un neizdzēšams. — Ārkārtīgi svarīga loma manā mākslineeciskā attīstībā peekrit mākslas vēstures, teorijas un estetikas studijām. Pavisām bez nozīmes nebūs palikuse ari pašu latveešu tā saucamā kritika. Mans eeskats tāds, ka pat tas leelakais mulķis nav tik leels mulķis, lai viņam negadītos retu reizi pateikt ari kādu prātīgu vārdū“**).

Par kritikas pozitīvo nozīmi A. Upīts runā ari kādā Līgotņu Jēkabam rakstītā vēstulē, sakarā ar A. Birkerta plašāku apcerejumu: „Andrejs Upīts kā rakstnieks un kritiķis“ („Dzimtenes Vēstnesis“, 1910.), kas viņam bijis patīkams: „Patīkams ne tadēļ, ka es gaidītu, lai mani sevišķi slavē, bet vispār tadēļ, ka mana rakstnieka darbība tek pārrunata. Visnepatīkamākais taču tikai tas, ja manam, ka netopam dzirdeti, un mēs — mākslineeki runajām veenīgi tadēļ, lai noklausītos savu paša atbalsi. Brīnišķīgas leetas! Reiz nesen atpakaļ „Latvija“ bij kāds raksts par manu darbu, tikai sadošanas un noķengašanas dēļ eedrukats, un tomēr ari tur bij eemaldijusēs kāda pamatota peezīme. Tā tad iznāk, ka ikkatrs raksts, cik ļauni viņš ari nebūtu domats, ir pozitīvi izmantojams“***).

*) „Rīta cēleens“, 35. lpp.

**) Vēstule no 21. jūlija, 1910.

Tad — svarīga loma A. Upiša literariskā darbā, kā beletristika, tā kritiķā, bijuse arī tam pārvērtībam kuras viņš pārdzīvojis, sevi idejiski pārveidojoties. „Sakarā ar noteiktu pēvērēšanos strādneeciskās mākslas idejai, man ir nācees dažādi pārvērtēt savas literariski - teoretiskās atziņas un pārveidot tēlojuma tehniku. Pirmskara vulgari-marksistiskā rakstneecības un viņas kritikas teorija savu laiku pārdzīvojuse. Gluži tāpat kā to pārdzīvojuse pilsoniski-individualistiskā „tīrās mākslas“ vaj formas estetika. Kā strādneecības tehniskā un garīgā kultura aizņem visu vērtīgo no pagājušēem laikmeteem, tā strādneecības mākslai jaizmanto eepreekšējo gadu simteņu mākslas pārbaudītee sasneegumi. Īpatneajā idejiskā un psiholoģiskā satura izpausmei gan nepececešams savs organiski izveidots stils, bet pa ceļam tur noderīgi visi līdzšinejee meklejumi un atradumi.“ Bet ja nākas runāt par citādu, idejiskā dzīves uztvērumā un atziņās jaunu saturu, tad tas „prasas arī gluži jaunu socialas un psiholoģiskas izjūtas veidu, jaunu nesalīdzināmi straujaku darbības ritmu un līdz ar to jaunu tēlojumu formu ar citādeem izteiksmes līdzekļeem. Es pagaidām še esmu mēģinājeees tikai dažos atsevišķos fragmentos, un, kā man šķeetas, ne gluži bez panākumeem (peem. „Pērkoņa pēvērtē“ sākumā). Ticis skaidrība par rakstneecības darba idejisko pusi, es tagad daudz domāju par viņa formu, ikveenam jaunam sacerejumam mekleدامs arī jaunu izteiksmes veidu. Protams, ne ikreiz izdodas atrast izdomas un izveida veenību, un tapēc arī nav veetas runāt par kaut kādu aizsneegtu pilnību**).

Beidzot, literariskas darbības būtībai A. Upīts neatrod par peemēroteem jēdzeenus „r a d i š a n a“ vaj „d a i l r a d i š a n a“. „Radišanas apzīmejums literariskam darbam gan nav gluži veetā. Šis biblejiskais jēdzeens stāv pārak tālu no literariskā darba procesa. Mēs nevaram „radīt“ un neradam no neka. Mums ir savas eedzimušas īpatnejas spējas, eeaudzinats, apkartnes izveidots idejisks un psihisks saturs, novē-

*) „Rita cēleens“, 56.—57. lpp.

rojumu un peedzīvojumu krājums, zocialās zimpatijas un antipatijas. Māklineeciskai izdomai un fantazijai darbs galvenā kārtā grupejot, konstruejot un veidojot, nevis lidojot pār neiztaisitu tukšumu. Visi tee katarzisi un ekstazes, eedvesmes un taml pa leelakai daļai ir tikai konvencionalas frazes bez noteikta satura. — Rakstneecibā, kā katrā citā tā saucamā radošā darbā, mēs pazīstam tikai sajūsmas mirkļus, spēcīgu jūtu un domu uzplūdu un saplūdu skanošā, aizraujošā vilnī, kur visi dvēseles spēki aizsneedz savu augstako sprindzību. Bet tee, pa leelakai daļai, ir tikai mirkļi, kas eerosa un leek noģist vispārejo virzeenu. Spējš uzleesmojums, kur neskaidri paplaiksna tālee mērķi. Bet garakos vaj īsakos ceļa gabalus starp šeem mirkļeem veic darbs — brīžam ar dziļu tīksmi, brīžam ar šaubām, smageem meklejumeem un velteem mēģinajumeem. Mazakais tā tas ir realistiskajā mākslā, kura nepazīst nekādas mistiskas eedvesmes un kuru es uzskatu par veenīgi tīro un īsto mākslu, jo pee viņas galu galā atgreežas itin visi dažādee novirzeeni. — Individualā un kolektīvā dzīve savā nemitīgā pārveidā, ar savu nepārskatamo dažādību, ir tā, kas eerosina mākslineeciski radošu personību“*).

Par sava darba procesu viņš saka tā: „Radošās fantazijas eeņēmības un tāpat neauglības mirkļi nav nosakami, ne šimbrīžam vēl peenācīgi noskaidrojami. Gluži tāpat ari tālakais izdomas, izveida un stila process. Dažreiz darba satvars īsā laikā izaug tik pilnīgs un saskaņots, ka atleekās tikai sēstees un fikset viņu uz papīra. Bet citreiz atkal šķeetami skaidri skatītas figuras tēlojuma gaitā pazaudē savu spilgtumu, slikt nejausi uzplūdušā miglajā, un paeet ilgs meklejuma un vērojuma laiks, līdz viņas atkal aptveramas un nepārprotamas iznirst acu preekšā. Beeži veen pirmais uztvērums izrādas nepareizs vaj nepilnīgs, darba pamazitejā izaugumā izmainas un pārvēršas tikpat atsevišķee tēli un zituācijas, kā visa nodomatā koncepcija. Pēc manām domām un peedzīvojumeem, nekāda noteikta darba metode te nav eespējama. Nekādi eepreek-

*) „Rita cēleens“, 57. lpp.

šēji plāni un konspekti te nepalīdz. Es viņus daudzreiz esmu uzmetis, bet neatceros neveena veenīga gadījuma, kad man būtu izdevees darbu jēl tuvu pēc viņēem nobēigt. Pašai veidojuma gaitai ikreiz ir sava loģika un savs īpatnejs virzeens. Man šķēetas, ka noteicejs un vaditajs te ir dzīvais mākslīneeciskais instinkts. Eepreekšēja pārdoma vairak no svāra ir plaša stila darbos, it sevišķi romanā. Te nepeceesāmi vispārejos vilceenos pārskatit visu nodomato veelas masu, lai viņu sadalītu kompozicioneli veenotā un noskaņotā organismā. Šādeem darbeem vajadzīgas ari plašas teoretiskas zinašanas un vispusīga literāriska tehnika, bez kurām mūsu rakstneeki vēl šodeen nomocas noveles veelu izstaipit eedomatos romana metos, vaj atkal — gan retaki — romana smago masu eespraust noveles trauslajos rāmjos“*).

Par pārejeem daiļradišanas anketas parasteem jautajumeem A. Upits nav turejis par vajadzīgu runat. Kur un kādos apstākļos vislabak strādat? Kādu eespaidu uz darbu atstāj gada laiki vaj citi sevišķi apstākļi? „Man savā mūžā bijis tik maz izdevības izvēletees veetu, laiku, apstākļus un tamlīdzīgas ērtības. Ka visam tam sava nozīme, par to es nešaubos. Bet to es ari zinu, ka rakstneeks ir rakstneeks vaj nu visur un veenmēr, vaj nekād“**).

*) „Rita cēleens“, 57.—58. lpp.

***) „Rita cēleens“, 59. lpp.

Saturs.

Eevadam	Ipp. 5
-------------------	--------

I. Dzīve.

1. Bērnība	9
2. Estētiskie ierosinājumi un skola	20
3. Skolotāja un rakstneeka darbā	27
4. Pārvērtību laiks	33
5. „Pērkoņa peevārtē“	39
6. Turpmākie gadi	44

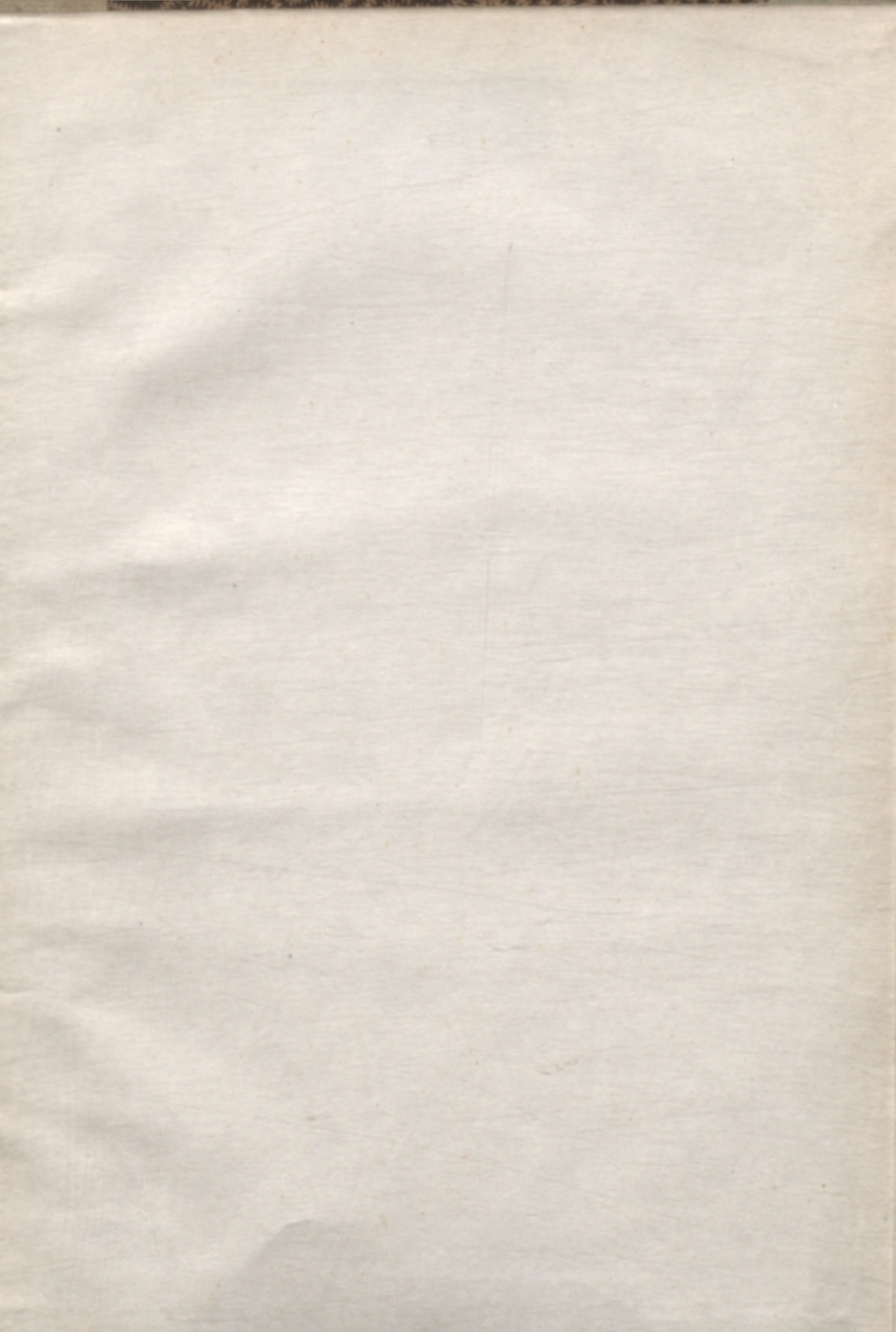
II. Darbi.

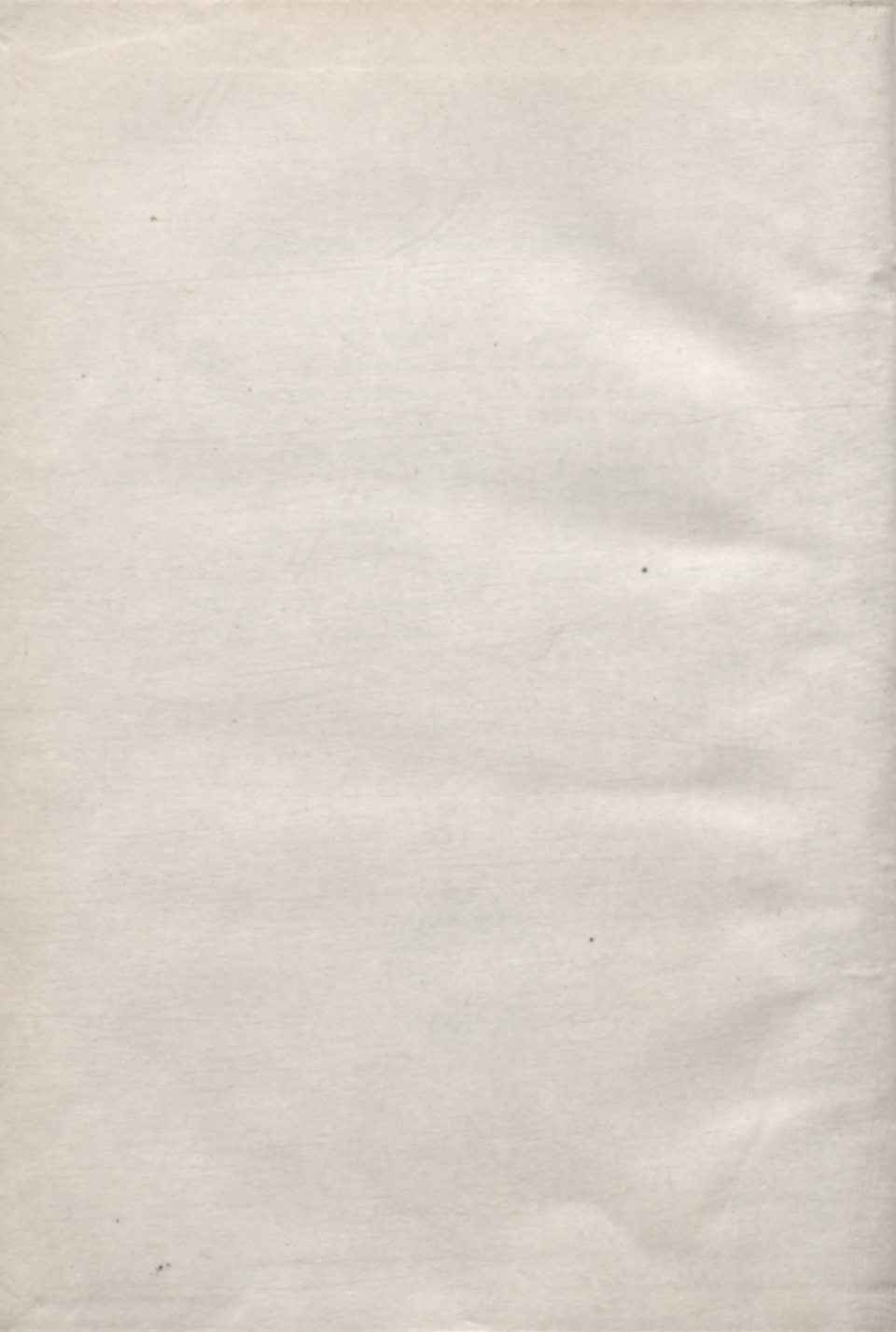
1. Lirika	55
2. Stāsti un noveles	61
3. Romāni	73
4. Dramatiskā dzeja	93
5. Publicistika un satiriskā dzeja. Tulkojumi	103
6. Literatūras kritika un vēsture	110
7. Andreja Upiša radišanas darbs	121

Eevērotas drukas kļūdas.

			Nodrukats:	Jalasa:
5.	lpp.	3. r. no aug.	literarisko	literariskas
5.	"	17. " " "	dzīvojuši	dzīvojuse
24.	"	18. " " "	ap. nosakams."	nosakams.
25.	"	3. " " "	aug. citādām acīm*).	citādām acīm ^(**) .
48.	"	1. " " "	ap. katram bērnam bij	katram laikam bij
51.	"	18. " " "	aug. 100 un 192 p. pam,	100 un 102 p. pam.,
53.	"	18. " " "	J. Poruka raksti jaunatnei.	„J. Poruka raksti jaunatnei“.
57.	"	7. " " "	ap. smējas	smējās
74.	"	5. " " "	šis mūsu	šis mūsu
87.	"	4. " " "	** K. Ducmanis	** K. D. (Ducmanis)
94.	"	14. " " "	aug. Sōrengaars	Sōrengaards
119.	"	9. " " "	pārraudzis	pārraudzis

LATVIJAS NACIŅĀLĀ BIBLIOTĒKA

0310008488